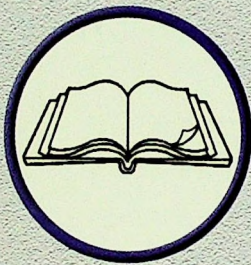

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Криміналістичний вісник

Науково-практичний збірник

№ 1(11)
2009

ISSN 1992-4437

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (11), 2009

ВІСНИК
ЦЕНТРА
Київ 2009

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94
К82

Внесено до переліку наукових фахових
видань ВАК України з юридичних наук:
Постанова президії ВАК України
від 08.06.2005 № 2-05/5

*Схвалено до друку Координаційно-методичною радою ДНДЕКЦ МВС України
(протокол від 23 квітня 2009 р. № 25)
Схвалено до друку Вченою радою КНУВС
(протокол від 26 травня 2007 р. № 8)*

Редакційна рада:

П.В. Коляда (голова) — заст. Міністра внутр. справ України;
Є.М. Моїсєєв — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ; **І.П. Красюк** (заст.
голови) — засл. юрист України, канд. юрид. наук, нач. Держ. наук.-дослід.
експертно-криміналіст. центру МВС України; **В.Д. Сущенко** — засл. юрист
України, проф., перший проректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ

Редакційна колегія:

Є.М. Моїсєєв (голов. ред.) — проф., ректор Київ. нац. ун-ту внутр. справ;
В.П. Бахін — д-р юрид. наук, проф. (Ун-т держ. податкової служби України);
В.Г. Гончаренко — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид. наук, проф.
(Акад. адвокатури України); **О.М. Джужа** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац.
ун-т внутр. справ); **А.В. Іщенко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т
внутр. справ); **Н.І. Клименко** — д-р юрид. наук, проф. (Київ. нац. ун-т ім. Тара-
са Шевченка); **В.С. Кузьмічов** — д-р юрид. наук, проф., проректор Київ. нац.
ун-ту внутр. справ; **М.Я. Сегай** — акад. Акад. правових наук України, д-р юрид.
наук, проф.; **О.П. Снігерьев** — д-р юрид. наук, проф., проректор Харк. нац. ун-ту
внутр. справ; **В.П. Черних** — чл.-кор. НАН України, д-р фармацевт. наук, д-р хім.
наук, проф., ректор Нац. фармацевт. ун-ту; **В.О. Шаповалова** — д-р фарма-
цевт. наук, проф. Нац. фармацевт. ун-ту; **В.В. Сєднів** — д-р мед. наук, доц.
Донец. наук.-дослід. ін-ту судових експертиз, проф. Академії суддів України;
В.С. Печніков — заст. дир. (Держ. наук.-дослід. експертно-криміналіст. центр
МВС України); **С.С. Барташук** (відп. секр.) — заст. нач. лаб. (Держ. наук.-дослід.
експертно-криміналіст. центр МВС України)

Криміналістичний вісник : [наук.-практ. зб. / голов. ред ред. Моїсєєв Є. та ін.] /
К82 ДНДЕКЦ МВС України ; КНУВС. — К. : Ін Юре, 2009. — № 1 (11). — 200 с. : іл.

Містить праці з теоретичних, методичних, нормативно-правових, практичних, історич-
них, організаційних проблем судової експертизи та криміналістики. На сторінках вісника
відображено матеріали багатого передового досвіду проведення криміналістичних
досліджень, інтегровано все нове, що з'являється в галузі науки криміналістики.

Для фахівців з питань судово-експертного та техніко-криміналістичного забезпечення
діяльності правоохоронних органів із запобігання, виявлення, розкриття й розслідування
злочинів та інших правопорушень, а також науковців, викладачів, аспірантів і студентів
юридичних навчальних закладів.

УДК 343.9
ББК 67.99 (4Укр) 94

© ДНДЕКЦ МВС України, 2009
© Київський національний університет
внутрішніх справ, 2009

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРІТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Іщенко А.В., Заблоцька І.І.

Криміналістичне забезпечення моральних засад слідчої діяльності 5

Седнев В.В., Ревяков И.С.

Логико-семантический анализ выводов эксперта 11

Назаров В.В.

Обмеження конституційних прав громадян під час проведення обшуку та виїмки 19

Бордюгов Л.Г.

Проблемні питання розробки класифікації судово-екологічної експертизи 24

Панфилов П.Б.

Точность и надежность ольфакторных исследований запаховых следов человека в судебной экспертизе 29

Перебитюк М.В., Топорецька З.М.

Особливості взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими органами під час розслідування вбивств на замовлення 40

Синєокий О.В.

Теоретичні та практичні проблеми діяльності міждержавних змішаних слідчо-оперативних груп 44

Саенко С.И.

Деликтолистика как наука интегральной природы 52

Горошко Е.Ю.

Цели криминалистической идентификационной экспертизы 57

Рожко О.В.

Возмещение вреда, причиненного незаконными уголовно-процессуальными действиями (сравнительно-правовой анализ законодательств Беларуси и Украины) 62

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Клименко Н.І., Колонюк В.П.

Види експертного дослідження 68

Федоренко В.А.

Учет устойчивости отображения признаков канала ствола в следах на выстрелянных пулях при проведении идентификационных исследований .. 77

Янковий М.О.

Використання спеціальних знань при встановленні негативних обставин під час розслідування злочинів 89

Волубуєва О.О.

Набуття навичок взаємодії — одне із завдань проведення занять з навчальної дисципліни «Криміналістика» 95

Лозова С.М.

Деякі особливості проведення допитів та очних ставок за участю особи, яка вживає наркотичні засоби 101

Левшук О.И.

Допрос подозреваемого (обвиняемого) как средство установления обстоятельств совершения кражи личного имущество на железнодорожном транспорте 105

Мельник Д.В.

Щодо необхідності використання нетрадиційних методів
під час дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів 111

Андрієнко А.В.

Криміналістична характеристика злочинних посягань на культурні цінності . . . 115

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Бахін В.П., Карпов Н.С., Александренко О.В.

Узагальнення і навчання правоохоронців на типових помилках
при розслідуванні злочинів сексуальних маніяків 119

Климов А.А., Климов Д.А., Климова Е.И.

Некоторые проблемы выявления и доказывания коррупционных
преступлений при осуществлении уголовного преследования
(на примере Республики Беларусь) 124

Перебетюк А.М., Ракитянська О.В.

Судово-медична діагностика пошкоджень текстильних тканин
при застосуванні окремих видів газової стволової зброї
(пістолети ФОРТ 6ПГ та RECK Perfecta калібру 8 мм).
Експериментальні дослідження, частина 1 130

Жилінський Г.В., Придиба В.Т.

Експертна оцінка вибору безпечної швидкості залежно
від дорожніх умов 136

Хомутенко В.П.

Про деякі проблемні питання, що виникають при проведенні
дослідження господарських операцій з управління майном 140

Грубий І.М., Яцюк В.М., Барановський В.С.

Узагальнення практики дослідження атропіну сульфату 145

Кузнєцова Т.В., Бойко О.В.

Про можливості удосконалення системи ознак «друкованого» почерку
на сучасному етапі розвитку судово-почеркознавчої експертизи 152

Горбач-Кудря І.А., Мисіюк К.К.

Про оснащення підрозділів досліджень фоно- та відеозаписів МВС України . . 161

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Швець О.Л.

Виявлення неправди під час провадження відтворення обстановки
та обставин події (у формі слідчого експерименту) 165

Синяков Ф.В.

Определение угла, под каким произведен выстрел в плоскую преграду 173

Диденко Н.А.

О целесообразности ведения криминалистического
учета запаховых следов человека 180

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

Чисников В.Н.

Е.Ф. Буринский – основоположник судебной фотографии 183

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ

Граціанов А.І.

Комплексне дослідження транспортних засобів при розкритті злочинів,
пов'язаних з викраденням автотранспорту, та його розвиток 188

Кобець М.В.

Екскурс в історію створення вибухових речовин 195
До уваги авторів! 199

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

УДК 343.985 : 343.132

А.В. Іщенко, професор, доктор юридичних наук,
професор Київського національного університету
внутрішніх справ

І.І. Заблодська, ад'юнкт кафедри криміналістики
Київського національного університету
внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОРАЛЬНИХ ЗАСАД СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Обґрунтовано необхідність дотримання слідчими моральних настанов у процесі розслідування і розкриття злочинів, удосконалення нормативно-правової бази, що визначає моральні засади діяльності працівників слідчих підрозділів.

Ключові слова: слідчі підрозділи, моральні настанови, етичні вимоги.

У процесі боротьби правоохоронних органів держави зі злочинністю роль слідчих підрозділів є дуже важливою, оскільки їх діяльність спрямована на розкриття злочинів, притягнення до відповідальності винних та запобігання протиправним діям. Зазначена діяльність набуває особливої актуальності і сьогодні, коли зростає рівень злочинності, а слідчі працюють з максимальним фізичним та моральним навантаженням і як ніхто інший наражаються на жорсткі прояви злочинності, повсякденно перебувають в екстремальних ситуаціях, виконують безліч невідкладних та важливих заходів, приймають відповідальні рішення відповідно до процесуального законодавства. При цьому жодні негативні фактори не повинні впливати на додержання слідчим високих моральних якостей, він повинен залишатися взірцем непідкупності, моральної чистоти, скромності, свято берегти і примножувати найкращі традиції слідчої діяльності.

Сучасні умови розслідування скоєних злочинів та рівень профілактики злочинності в цілому вимагають удосконалення не тільки нормативно-правової бази, що визначає діяльність слідчого, а і моральних засад діяльності працівників слідчих підрозділів

МВС України у сучасних реаліях. Засоби, за допомогою яких досягається мета судочинства, безумовно, повинні співвідноситися з моральними нормами. Видатний юрист Росії А.Ф. Коні з приводу цього висловив думку щодо прищеплення майбутнім правознавцям ще на студентській лаві високих моральних ідеалів, з якими «як з надійним озброєнням, як з вірним компасом потрібно увійти в життя» [1, с. 68], і обґрунтував необхідність розробки з позицій судової етики моральних критеріїв діяльності слідчого.

На жаль, сьогодні проблемі забезпечення моральності у слідчій діяльності приділяється недостатньо уваги, незважаючи на те, що дотримання слідчим моральних настанов у багатьох випадках визначає його успіх у розслідуванні злочинів.

З метою розуміння механізму поєднання слідчої діяльності з моральними настановами слід визначити ці два поняття та проаналізувати їх кореляцію у процесі реалізації слідчим засад кримінального судочинства. Мораль є філософською категорією і, відповідно, визначається як одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут, що виконує функцію регулювання поведінки людей у всіх без винятку сферах суспільного життя [2, с. 292]. «Рівнем» моралі, що вимірюється у кримінальному судочинстві, може слугувати ставлення до людської особи, визнання її соціальною цінністю [3, с. 30]. Л.Д. Кокорев та Д.П. Котов пропонують розглядати мораль як елемент механізму кримінально-правового регулювання [4, с. 29]. Доволі часто мораль трактується як сукупність принципів і норм, призначених для регулювання взаємовідносин людей в їх суспільному і приватному житті, або ж уявлення людей про добро і зло, гуманність і негуманність, справедливість і несправедливість тощо. Норми моралі доволі часто допомагають слідчому визначити найбільш ефективні та морально допустимі в певній ситуації тактичні прийоми.

Що стосується слідчої діяльності, то з позицій В.П. Бахіна вона являє собою специфічний вид соціальної практики, що полягає в пізнавально-творчій діяльності, спрямованій на дослідження дій протиправного характеру. Слідча діяльність здійснюється із суворим дотриманням встановлених законом засобів і методів, у тому числі їх примусова реалізація у випадках вчинення протидії збиранню доказової інформації. До специфічних ознак слідчої діяльності В.П. Бахін відносить:

- невиробничий характер;
- чітку регламентацію законом процедури і засобів її здійснення;
- пріоритет цінності особи, її прав;
- творчий характер процесу пізнання;
- пізнання протиправних подій минулого, що базується на обліку і використанні закономірностей слідоутворення;
- примусовий характер;
- заборону отримання інформації шляхом погроз, насилля, обману, шантажу.

Мета слідчої діяльності — встановлення об'єктивної істини в рамках конкретної кримінальної справи, тому умови її реалізації повинні виключати помилкові, недостовірні рішення [5, с. 15 – 17].

На думку А.Я. Дубинського, діяльність слідчого спрямована на розкриття злочину, викриття особи, яка його скоїла, пошук та перевірку доказів, що підтверджують прийняті у справі рішення. Діяльність слідчого не повинна бути односторонньою. Він зобов'язаний дослідити і ті фактичні дані, що виправдовують обвинуваченого, свідчать про його невинуватість [6, с. 5].

В юридичній літературі розглядаються різноманітні аспекти слідчої діяльності: правовий, криміналістичний, морально-етичний, психологічний, організаційний тощо. У правовому аспекті — це засоби і прийоми, а також найбільш загальні правила їх використання. Вони доволі чітко визначені в нормах кримінально-процесуального законодавства, криміналістичних рекомендаціях. Як зазначає Р.С. Белкін, кримінально-процесуальний закон установлює загальну процедуру розслідування, дає вичерпний перелік слідчих дій, за допомогою яких здійснюється розслідування, межі їх проведення, визначає загальну формулу предмета доказування, мету розслідування [7, с. 343 – 348].

Очевидно, що жоден із законів, навіть найдосконаліший, не в змозі передбачити всі моральні та етичні вимоги, яким повинен відповідати сучасний слідчий. Не завжди на практиці проглядається взаємозалежність між правом та мораллю, не завжди слідча діяльність відповідає не лише «суворій букві закону», але й усталеним моральним принципам. На теперішньому етапі розвитку українського суспільства дуже важливо, щоб вчинки і прийняті рішення базувалися на високій моралі. Однак не завжди те, що дозволено законом, схвалюється мораллю, і навпаки — не завжди мораль закріплена у праві. Це одвічна проблема, що повинна розглядатися на глибокому філософському рівні. З точки зору слідчої діяльності завдання полягає у розробці та якісному впровадженні у практику рекомендацій, прийомів, засобів та методів, які б сприяли ефективній реалізації принципів кримінального судочинства і дістали суспільне схвалення, тобто їх використання не супроводжувалося б порушенням приватного життя особи та не принижувало її честі, гідності тощо. Будь-яка слідча дія повинна відповідати не лише приписам закону, але й етичним вимогам. У цьому випадку можна говорити про наявність професійної етики як науки. М.С. Строгович визначав слідчу етику як науку про застосування загальних норм моралі у специфічних умовах діяльності слідчих, про реалізацію моральних принципів у розслідуванні та вирішенні кримінальних справ [8, с. 31]. Норми моралі, якими повинні керуватися слідчі у процесі своєї професійної діяльності, загальноприйняті, і, безумовно, їх необхідно дотримуватися на рівні з іншими членами суспільства. Порушення норм моралі або їх недотримання у процесі діяльності призводить до суспільного чи морального осуду, результатом якого є недовіра до слідчих з боку громадян, їх пасивна поведінка в ході розслідування кримінальних справ, падіння авторитету слідчого апарату в цілому.

Процесуальний закон разом з визначенням загальної процедури розслідування та вичерпного переліку слідчих дій, за допомогою яких здійснюється розслідування, і меж їх проведення також висуває низку професійних вимог до слідчого. Серед основних — вимога щодо «розумного» використання наданої йому законом влади, суворого дотримання закону під час розкриття та розслідування злочинів, недопущення по відношенню ані до себе, ані до інших учасників кримінального процесу поблажливості, забезпечення прав та свобод учасників кримінального судочинства. Як зазначає І.В. Строков, поряд з проблемами боротьби зі злочинністю та впровадженням нових методів і засобів діяльності постає питання про створення громадянам надійних гарантій забезпечення їх прав та свобод, що є важливим ціннісним орієнтиром суспільного розвитку та необхідною умовою для стабільності громадянського суспільства, забезпечення гармонійної взаємодії індивіда, суспільства та держави [9, с. 5 – 6]. Серед особливо важливих — вимога щодо дотримання слідчими морально-етичних настанов у процесі виконання своїх професійних обов'язків.

Вивчення слідчої практики дозволяє говорити про те, що вирішення проблеми забезпечення моральності в діяльності слідчих підрозділів потребує спільних зусиль як теоретиків, так і практиків. Слідча діяльність містить багато ризиків для моралі — через порушення прав одних можуть бути забезпечені права інших. Проведення будь-якої слідчої дії завжди пов'язане з обмеженням права на свободу й особисту недоторканність, різниця лише у специфіці цих обмежень, що зумовлюються певними особливостями проведення окремої процесуальної дії. Закон достатньо чітко визначив перелік недопустимих дій відносно учасників судочинства. Проте не завжди слідчі дії проводяться з дотриманням прав та свобод особи, часто порушується право на недоторканність житла, здійснюється втручання в особисте і сімейне життя громадян. Зазначені окремі приклади порушень правових і моральних настанов призводять до порушень прав особи, що відповідно до засад кримінального судочинства є неприпустимим.

Аналізуючи норми чинного Кримінально-процесуального кодексу України (далі — КПК) можна дійти висновку, що він містить низку положень, які залишаються неврегульованими з позицій моралі. Так, наприклад, ч. 1 ст. 65 КПК визначає: «Доказами у кримінальній справі є всякі фактичні дані...». У ч. 2 цієї статті: «Ці дані встановлюються ... протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів...». Якщо згідно з ч. 2 ст. 43 і ч. 3 ст. 49 КПК обвинувачений, потерпілий та його представник мають право знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства, то чи будуть дотримані норми моралі при ознайомленні вищевказаних учасників кримінального процесу із зазначеними додатками, наприклад, із записом на відеоплівці, на якому відтворено приватне життя обвинуваченого або потерпілого.

Також на сьогодні залишаються неврегульованими з точки зору етичних норм питання, пов'язані з проведенням обшуку, в тому числі особистого, зокрема у присутності малолітніх дітей, хворих осіб, особливо, коли недостатньо приділяється уваги збереженню виявлених у процесі обшуку обставин інтимного життя особи.

У ч. 1 ст. 99 КПК йдеться про те, що за відсутності підстав для порушення кримінальної справи особа, яка провадить досудове розслідування, своєю постановою відмовляє у порушенні кримінальної справи, про що повідомляє заінтересованих осіб, підприємства, установи, організації. Проте в жодній нормі процесуального законодавства не визначено термін, в який вказані особи повідомляються про результати дослідчої перевірки, а отже, заявники, будучи впевненими в тому, що за матеріалами їхніх заяв проводиться перевірка, порушено кримінальну справу, проводяться слідчі дії та, можливо, встановлено винного, певний час залишаються у невіданні. І хоча ця проблема досліджувалася, зокрема О.В. Мельник у роботі «Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України», в якій були запропоновані зміни до КПК, на законодавчому рівні це питання і досі залишається неврегульованим.

Ст. 127 КПК визначає порядок залучення понять під час проведення слідчих дій: «Як поняті запрошуються особи, не заінтересовані у справі». Здебільшого як поняті запрошуються чи то сусіди, чи то просто знайомі осіб, які беруть участь у слідчих діях. Проте навряд чи особи, щодо яких проводять слідчі дії, бажають розголошення інформації щодо себе, членів родини у колі своїх знайомих чи сусідів.

У повсякденній практиці розкриття злочинів доволі часто особа, яка спочатку допитується як свідок і при цьому попереджається про кримінальну відповідальність за

відмову від дачі показань та за дачу завідомо неправдивих показань, у подальшому допитується як обвинувачена і вже в якісно новому статусі відповідно до ч. 2 ст. 43 КПК має право відмовитися давати показання і не відповідати на запитання.

Існування вищевказаних прогалин свідчить про те, що чинний КПК у правовому і моральному відношенні певною мірою є недосконалим, що може позначитися на якості розкриття та розслідування злочинів, створювати загрозу належній реалізації принципів кримінального судочинства. А отже, назріла необхідність розробки основ криміналістичного забезпечення моральних засад слідчої діяльності.

Разом із тим швидко змінити всю усталену систему провадження досудового слідства навряд чи можливо. Перш за все, напевно, слід почати зі спроби поєднати в нормативних приписах, якими регламентується провадження досудового слідства, і криміналістичних рекомендаціях правові та моральні настанови. Крім того, аналіз сучасного стану слідчої практики показує недостатній рівень знань працівників слідчих підрозділів щодо їх криміналістичної підготовки, використання криміналістичної техніки. Оскільки саме криміналістика займається проблемами слідчої практики, розробки та впровадження нових практичних рекомендацій та ефективного використання існуючих, виникає потреба у покращенні криміналістичного забезпечення правових і, відповідно, моральних засад слідчої діяльності. І якщо в законодавстві існують значні прогалини у врегулюванні моральних засад слідчої діяльності, то, очевидно, вони можуть бути компенсовані за рахунок відповідних криміналістичних рекомендацій.

Проблемою визначення терміна «криміналістичне забезпечення» займалися багато авторів, проте визначали його по-різному відповідно до своїх наукових поглядів на нього. У результаті однозначного трактування цього поняття на сьогодні, на жаль, не існує. Одним із перших ужив цей термін в юридичній літературі науковець тоді ще Київської вищої школи МВС СРСР В.В. Чурпіта в статті «Использование сведений о способе совершения преступления в криминалистическом обеспечении раскрытия преступлений». Але у цій статті не розкривається саме поняття криміналістичного забезпечення, а висвітлюються лише окремі аспекти розслідування, розкриття та запобігання злочинам. Т.В. Авер'янова та Р.С. Белкін визначають криміналістичне забезпечення як самостійну специфічну діяльність, що є системою криміналістичних знань і набутих на їх основі навичок та умінь співробітників правоохоронних органів використовувати наукові криміналістичні рекомендації, застосовувати криміналістичні засоби, методи і технології їх використання з метою запобігання, виявлення, розкриття та розслідування злочинів [10, с. 68]. Ж.В. Удовенко у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому проблемам криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів, це поняття визначила як самостійну, специфічну діяльність відповідних суб'єктів щодо створення необхідних умов оптимізації процесу доказування на досудовому слідстві [11, с. 7].

На сучасному рівні наукових досліджень питань боротьби зі злочинністю автори монографії «Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів» А.В. Іщенко, І.П. Красюк, В.В. Матвієнко криміналістичне забезпечення розслідування злочинів розглядають як складне багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів та практиків з розробки та впровадження у практику розслідування злочинів сучасних науково-технічних досягнень, виявлення потреб слідчої практики й всебічного озброєння

працівників правоохоронних органів дієвими криміналістичними рекомендаціями, що забезпечують оптимізацію розслідування злочинів [12, с. 17].

Зважаючи на те, що криміналістичне забезпечення полягає перш за все у вивченні потреб практики розслідування злочинів і реалізації результатів вивчення в певних практичних рекомендаціях, а також враховуючи, що таке вивчення здійснюється науковцями лише епізодично і лише з конкретних проблем методики розслідування, пропонується розпочати з упровадження хоча б тих «епізодичних» потреб, що досліджені та вимагають нагального вирішення, адже саме вони стануть основою на шляху до забезпечення моральних та дотримання правових засад, відповідно до яких повинна здійснюватися та регулюватися слідча діяльність.

Список використаної літератури

1. Кони А.Ф. Собр. соч. в 8 т. / А.Ф. Кони. — М. : Юрид. лит., 1967. — Т. 4 : Нравственные начала в уголовном процессе. — 543 с.
2. Философский словарь / [под. ред. И.Т. Фролова]. — 5-е изд. — М. : Политиздат, 1987. — 590 с.
3. Грошевий Ю.М. Проблеми моралі в сфері кримінально-процесуальної діяльності / Ю.М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. — 1996. — Вип. 6. — С. 30 – 38.
4. Кокорев Л.Д. Этика уголовного процесса : учеб. пособ. / Л.Д. Кокорев, Д.П. Котов. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1993. — 224 с.
5. Бахин В.П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования / В.П. Бахин. — К. : Лыбидь, 1991. — 142 с.
6. Дубинский А.Я. Производство предварительного расследования ОВД : учеб. пособ. / А.Я. Дубинский. — К. : МВД СССР. КВШ им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. — 84 с.
7. Белкин Р.С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р.С. Белкин. — М., 1997. — Т. 3 : Криминалистические приемы, средства, рекомендации. — 461 с.
8. Строгович М.С. Судебная этика, ее предмет и сущность / М.С. Строгович // Сов. гос-во и право. — 1971. — № 12. — 34 с.
9. Строков І.В. Правові та моральні засади застосування криміналістичних засобів : моногр. / І.В. Строков — К. : Редакц.-видавн. центр НАВСУ, 2003. — 325 с.
10. Іщенко А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів : навч. посіб. / Іщенко А.В., Ієрусалімов І.О., Удовенко Ж.В. — К. : Центр учб. л-ри, 2007. — 160 с.
11. Удовенко Ж.В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ж.В. Удовенко. — К. : НАВСУ. — 2004. — 16 с.
12. Іщенко А.В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів : моногр. / Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В. — К. : НАВСУ, 2002. — 212 с.

УДК 343 + 001

В.В. Седнев, доктор медицинских наук,
заведующий лабораторией Донецкого НИИ судебных экспертиз
Министерства юстиции Украины,
профессор Академии судей Украины, доцент

И.С. Ревяков, научный сотрудник
Донецкого НИИ судебных экспертиз
Министерства юстиции Украины

ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЫВОДОВ ЭКСПЕРТА

Представлен анализ понятия «вывод эксперта» и его структуры как теоретического объекта общей теории судебной экспертизы. Предложено разделение ответов эксперта по форме и содержанию и проведен их анализ, на основе чего сформулирована концепция эпистемологической и юридической ответственности эксперта. Разработана схема формирования ответа экспертом.

Ключевые слова: эпистемология, методология, судебная экспертиза, ответ эксперта.

Эта работа продолжает исследования в области общей теории судебной экспертизы, исходящие из современных эпистемологических представлений о теории как совокупности системы теоретических объектов, порядка связей между ними и правил интерпретации как самих объектов, так и связей (включая релевантный математический аппарат) [1]. Как и в ряде предыдущих работ [2 – 5], в данной статье рассматриваются теоретические объекты общей теории судебной экспертизы и правила их интерпретации. Являясь логическим продолжением работ, посвященных специфике вопросов, поставленных перед экспертом, и их анализу [4; 5], данная статья посвящена ответам (выводам) эксперта.

Основной проблемой, подлинной задачей формирования выводов эксперта как ответов на вопросы следствия и суда являются взаимосвязанные и взаимообусловленные:

— референция, то есть соотнесение языкового выражения с действительностью, с индивидуальными объектами и явлениями;

— истинность, то есть верное и точное отражение объективной действительности, воспроизведение её такой, какой она существует сама по себе, вне и независимо от человека и его сознания, фактически как соответствие знания реальности.

Технологии, «позволяющие связывать речевые сообщения и их компоненты с внеязыковыми объектами, ситуациями, событиями, фактами, положениями вещей в реальном мире» [6, с. 8], изначально рассматривались как отнесенные к лингвистике [7; 8], однако в последние десятилетия в большей мере адресованы к логико-семантическому анализу [9], который в свою очередь в последние годы претендует на признание в качестве одного из общенаучных методов.

Логико-семантический анализ строит аргументно-предикатную структуру высказываний [10]. Цель логико-семантических исследований — установление внутренних

и внешних смысловых связей между различными частями содержания дискурса. При этом смысл языковых выражений сводится к референции и истинности [6]. Истинность рассматривается как функция от пропозиционального содержания, то есть общего значения высказывания, переданного семантикой входящих в него языковых элементов [6]. Считается, что пропозиция высказывания может быть верифицируемой (то есть выражающей знание либо мнение) и неверифицируемой (то есть выражающей оценочное суждение) [11]. Последние суждения могут восприниматься как истинные, хотя имеют отчетливое аксиологическое звучание [11], то есть не могут быть оценены с позиций достоверности, уверенности и вероятности.

Н.В. Кунаева (2008) предложила выделить два класса суждений: суждения-знания и суждения-мнения [12]. Суждения-знания содержат верифицируемые пропозиции, объединенные истинностью параметров и различающиеся степенями достоверности, уверенности и вероятности. Суждения-мнения представляют собой неверифицируемые пропозиции, содержащие вместо истинностных параметров субъективную оценку. Однако такое деление с позиций анализа ответов (выводов) эксперта представляется менее релевантным, нежели предыдущее.

Применительно к формированию вывода эксперта его логические основания рассмотрены в работах Т.В. Сахновой (2000), Ю.К. Орлова (2005), М.Г. Щербаковского (2005), Н.И. Клименко (2007), Е.Р. Россинской (2008) и других. Но все же единого понимания того, что собой представляют выводы эксперта, нет. Определения данного понятия обобщены ниже:

- ответы на поставленные перед экспертом вопросы [13, с. 243; 14, с. 156 – 157; 15, с. 43; 16, с. 30; 17, с. 168; 18, с. 125; 19, с. 232; 20, с. 29; 21, с. 93];
- «научно-обоснованное мнение эксперта, сформулированное на базе результатов проведенного исследования» [22, с. 170];
- «умозаключение эксперта, сделанное по результатам проведенных исследований на основе выявленных или представленных ему данных об исследуемом объекте (меньшей посылки) и общего научного положения соответствующей отрасли знаний (большей посылки)» [18, с. 128 – 129].

Они представляют собой попытку целостного описания процессуальной, формальной и содержательной сторон данного феномена. Под процессуальной стороной вопроса в данной работе понимается его формирование в соответствии с требованиями действующего законодательства; под формальной — непротиворечивость законам логики, материалам дела и требованиям материнской (по отношению к конкретной экспертизе) науки; под содержательной — аргументацию, референцию и достоверность ответа эксперта.

Следует отметить, что если процессуальная сторона сравнительно однозначно прописана в имеющемся законодательном корпусе, то относительно отчетливого разделения формальной и содержательной сторон формирования вывода эксперта ситуация менее оптимистическая.

Содержательные стороны отмечены разными авторами в контекстуальном поле «особенностей» выводов эксперта, которые:

- формируются на основе специальных знаний [14, с. 160; 17, с. 169; 18, с. 125; 19, с. 231; 20, с. 29; 21, с. 96];
- являются опосредованным знанием (а не информационным, непосредственным, эмпирическим) [14, с. 160; 17, с. 169; 21, с. 93 – 97];

- сообщают установленные фактические данные [16, с. 30];
- основаны на формах объективной связи [21, с. 4].

А формальные стороны, в свою очередь, нашли большее отражение в контексте «требований» к выводам эксперта:

- должны вытекать из вводной и исследовательской частей заключения [21, с. 98; 22, с. 170];
- должны содержать оценку полученных в процессе экспертизы сведений [21, с. 96; 22, с. 170];
- быть ясными, четкими, понятными в изложении [15, с. 43; 17, с. 169; 18, с. 125; 19, с. 231; 20, с. 29; 22, с. 170; 23, с. 127];
- быть конкретными, определенными, не давать возможности различных толкований [15, с. 43; 18, с. 125; 19, с. 231; 20, с. 29; 22, с. 170];
- обязаны указывать на факты, «на которых они основаны» [15, с. 43];
- не могут содержать специальных терминов [22, с. 170];
- обязаны опираться на «общее правило науки» [21, с. 98].

Противоречивость подходов нашла свое отражение и в систематике выводов эксперта (табл. 1).

Таблица 1

Автор, дата	Предлагаемый подход
Россинская Е.Р., 2008 [13, с. 243]	а) по определенности: — категорические и вероятностные; б) по отношению к установленному факту: — утвердительные и отрицательные; в) по характеру отношений между умозаключением и его основанием: — условные и безусловные; — альтернативные и однозначные; г) вывод о невозможности ответа на вопрос
Клименко Н.И., 2007 [14, с. 158 – 159] (см. примечание 1 к данной таблице)	«а) за змістом предмета ствердження: — висновки про індивідуальний об'єкт або родову (групову) належність; — категоричні та імовірні; б) за наявністю (відсутністю) логічних союзів: — альтернативні й однозначні; — умовні й безумовні; в) за якістю зв'язку: — стверджувальні та негативні»
Сорокотягина Д.А., Сорокотягин И.Н., 2006 [22, с. 170] (см. примечание 2 к данной таблице)	— категорически положительные; — категорически отрицательные; — вероятностные положительные; — вероятностные отрицательные; — альтернативные
Подготовка и назначение судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов), 2006 [16, с. 30] (см. примечание 2 к данной таблице)	— категорические; — вероятностные; — выводы о невозможности дать ответ на поставленный вопрос

Щербаковский М.Г., 2005 [17, с. 170 – 175] (см. примечание 3 к данной таблице)	а) по степени уверенности эксперта: — категорические и вероятностные; б) по отношению к устанавливаемому факту: — положительные и отрицательные; в) по отношению к реально существующим фактам: — о действительно имевших место в прошлом фактах и об объективной возможности существования фактов при определенных условиях; г) по вариантам решения: — однозначные и альтернативные; д) по характеру отношений между следствием и причиной: — безусловные и условные; е) по информативности: — содержательные и выводы о невозможности разрешения
Орлов Ю.К., 2005 [18, с. 158 – 161] (см. примечание 4 к данной таблице)	а) по содержанию предмета высказывания: — о свойствах и состоянии объекта, об обстоятельствах и механизме события, о существовании (наличии) фактов или объектов, о выделении объектов, о включении объекта в класс объектов, о соотношении фактов и объектов, о соответствии действий специальным правилам, о правильности других выводов или решений; б) по степени подтверждаемости: — категорические, вероятные; в) по модальности: — о возможности фактов, о действительности, о необходимости фактов, о долженствовании; г) по наличию логических союзов и их типу: — альтернативные и однозначные; — условные и безусловные
Зинин А.М., Омельянюк Г.Г., Пахомов А.В., 2002 [23, с. 127] (см. примечание 2 к данной таблице)	— категорические положительные или отрицательные; — вероятностные
Сахнова Т.В., 2000 [19, с. 233 – 237]	— по содержанию предмета высказывания; — по степени подтверждаемости; — по модальности; — по качеству связи; — по степени категоричности (категоричные, предположительные и вероятностные)

Примечания к таблице 1:

1. Предлагается трехосевая классификация, в основу которой положены формально-логические и содержательные элементы, практически охватывающая все многообразие и дающая возможность построения таксономических единиц, однако содержащая внутри подгруппы (например, а)) достаточно разнородные элементы, имеющие отношение к различным системообразующим принципам. Фактически является пятиосевой.

2. Простая формальная классификация, не включающая даже всех возможных вариантов (например, вывод о невозможности дать заключение).

3. Представлена одна из наиболее детально разработанных классификаций. При использовании следует помнить, что в контексте классификации под «фактом» понимается как объект, так и явление.

4. Несмотря на значительную научную ценность, следует отметить, что автор смешивает отличительные особенности и требования к выводам, называя их «принципами» [18, с. 129]. За основу классификации (впервые опубликована в 1981 году) взята логическая классификация суждений, которой, как считает сам автор, недостаточно и возможности её «в силу специфики судебного доказывания» [18, с. 158] ограничены. Она слишком громоздкая для практического использования, хотя и представляет собой одну из наиболее совершенных.

С точки зрения формирования ответа эксперта на вопросы следствия либо суда, представляется наиболее адекватным разделение, предложенное Е.В. Падучевой (1985, 2004) на верифицируемые суждения, содержащие знание, аргументированное объективное мнение [6]. Выделение неверифицируемых суждений, содержащих оценочные, субъективные, аксиологические элементы, значимо для рассматриваемой проблемы (выводов эксперта) лишь в той мере, в какой подобного рода ответы должны быть исключены.

С целью проверки указанного обстоятельства было проанализировано 100 заключений судебного эксперта за 2007 год, отобранного случайной выборкой. Анализировались только категорические выводы. Некоторые результаты представлены ниже.

Общее количество вопросов, поставленных перед экспертом, — 375. Процессуальная сторона ответа не рассматривалась. Формальная сторона рассматривалась с логико-лингвистических позиций формирования утверждения и отрицания. Содержательная сторона анализировалась исходя из следующих логико-семантических параметров ответа эксперта:

- тип пропозиции: верифицируемая, неверифицируемая;
- фокус пропозиции: истинность, оценка;
- тип ответа: общий, частный;
- дополнительные суждения, расширяющие либо ограничивающие ответ;
- способ выражения: имплицитный, эксплицитный;
- дополнительные суждения, делающие ответ альтернативным, двусмысленным (дающим возможность иного толкования).

Утвердительных (ассерция) выводов дано 320, отрицательных (негация) — 222 (общее количество не совпадает ввиду сочетания различных форм в одном ответе).

Полная ассерция, то есть однозначное утверждение чего-либо, отмечена примерно в 84 % утвердительных выводов, частичная, то есть неполное утверждение — в 16 %. Прямыми, то есть теми, которые можно представить кратко «да» либо «нет», представлено примерно 28 % выводов, непрямыми, то есть такими, где утверждение дано контекстуально, — около 72 % выводов. Простые лексические конструкции использовались в 98 % выводов. Практически все утвердительные выводы формулировались синтаксическим способом (где языковые средства использованы в направлении от значения к форме).

Отрицательные ответы: полные — около 85 %, частичные — 15 %, прямые — почти 94 %, простые — около 88 %. Синтаксический способ формирования — почти 100 %.

Таким образом, при формировании утвердительного вывода предпочтение отдается непрямым, полным и простым формам ответа. При формировании отрицательного вывода чаще используются прямые, полные и простые ответы.

Также следует отметить, что нередко один вывод содержит в себе и ассерцию, и негацию, что может негативно сказаться на его понимании органами следствия и суда.

Для содержательного анализа акцентом было выделение верифицируемых (содержащих либо знание, либо мнение) и неверифицируемых (содержащих оценочное суждение) ответов. Первых было подавляющее большинство. При анализе первоначально верифицируемые выводы были разделены на ответы-знания и ответы-мнения в соответствии с логико-семантическим разделением, предложенным Е.В. Падучевой (1985, 2004) [6], и выделением содержания ответов, разработанных Ю.К. Орловым (2005) [18]. Однако в ходе исследования был выделен ещё один вариант ответа: знание-мнение. В проанализированной литературе [13 – 23] в той или иной форме описаны все выделенные варианты содержания вывода.

Ответ-знание формируется за счет констатации фактов и их описания (см. пример [16]). Верифицируемость данного ответа состоит в возможности объективной проверки наличия/отсутствия фактов, их свойств и отношений.

Ответ-мнение формируется за счет описания связей (см. пример [21; 22]). Верифицируемость данного вывода заключается в возможности объективного исследования известных форм связей.

Ответ знание-мнение содержит объяснения фактов, осмысление их в системе связей (см. пример [14; 17]). Верифицируемость данного ответа обусловлена сочетанием двух вышеуказанных.

Таким образом, ответ (вывод) эксперта может содержать следующие варианты верифицируемых суждений эксперта (табл. 2).

Таблица 2

Варианты верифицируемых суждений эксперта

Знание о:	Мнение о:	Знание-мнение о:
существовании объекта; состоянии объекта; свойствах объекта; количественных характеристиках объекта; действительности события; обстоятельствах события; параметрах события	механизме события; фрагменте события; хронологической последовательности; причинной связи; выделении объектов; адекватности решений; долженствовании действий; необходимости фактов; возможности фактов	первичном состоянии объекта исследования; характере последствий; условиях, в которых возможно событие; включении объекта в класс; соответствии действий специальным правилам; соотношении объектов; схождении/различии и тождестве

Выделение трех типов ответа эксперта имеет значение прежде всего с точки зрения существования различных правил аргументации, обоснования каждого вида вывода. Однако это не входит в задачи данной статьи.

Относительно ответов, содержащих субъективную оценку, следует указать на принципиальную невозможность полного исключения элементов субъективной оценки. Это обусловлено эгоцентричностью естественного языка, его ориентированностью на говорящего [24]. Указанное приводит к тому, что высказывания неотделимы

от их создателя и, следовательно, невозможно построить безличностный вывод, такой, в котором бы не отражалась личность эксперта с его не только знаниями и мнениями, но и оценками. Это происходит потому, что, утверждая либо опровергая нечто, лицо (в данном случае эксперт) берет на себя ответственность за истинность высказывания [24, с. 34].

Таким образом, до наступления момента принятия юридической ответственности за данное заключение (оформленное в виде подписи эксперта об уголовной ответственности по ст. 384 УК Украины и с подписью под выводами) имеет место момент эпистемологической ответственности. Вот к этому моменту и отнесены формирование внутренней убежденности эксперта и формулирование содержания вывода. К моменту принятия юридической ответственности за вывод служит его формальная сторона.

В неразрывном единстве эпистемологической и юридической ответственности эксперта за предоставленный им вывод происходит оформление ответа в его логической четкости и семантической ясности для органов следствия и суда. Проведенный анализ позволяет выделить трехкомпонентную структуру подготовки ответа, логически завершающей ранее описанный [4; 5] процесс анализа и уяснения вопроса. Схематически формирование экспертом ответа представлено на рис. 1. В приведенной схеме процессуальные, формальные и содержательные элементы находятся в диалектическом отношении друг к другу, позволяя осуществить переход от специальных знаний эксперта к сведениям, в которых нуждается орган, назначивший экспертизу.

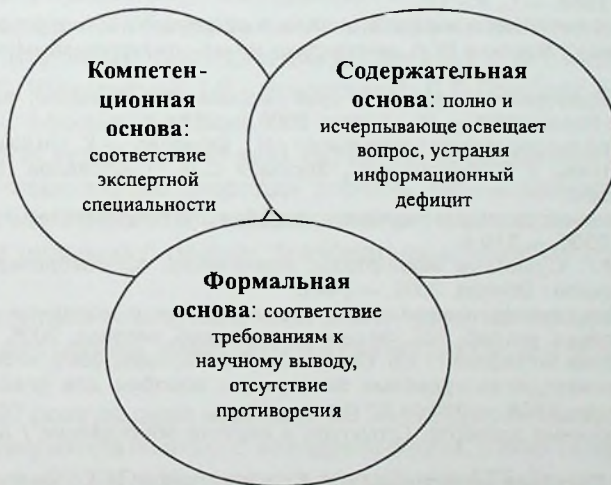

Рис. 1. Схема формирования экспертом ответа

Представляется, что выделение трех основ формирования вывода — компетенционной, содержательной и формальной — позволяет преодолеть узость чисто логических подходов, на которые указывает Ю.К. Орлов (2005) [18, с. 158].

Дальнейшие направления исследований в данной области состоят прежде всего в разработке и описании правил аргументации и обоснования по каждому из предложенных типов вывода эксперта; выделении и обрисовке типических ошибок и проце-

дур их избегания. Релевантным также представляется сопоставление факта вызова эксперта в суд для пояснения заключения и характера сформулированных им выводов с формальной и содержательной сторон для установления возможных корреляций.

Список использованной литературы

1. Илларионов С.В. Теория познания и философия науки / С.В. Илларионов. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. — 535 с.
2. Седнев В.В. Социально-институциональное основание общей теории судебной экспертизы / В.В. Седнев // Криміналістичний вісник. — 2008. — № 2 (10). — С. 5 – 10.
3. Вещественные доказательства как объекты исследования / В.В. Седнев, А.М. Моисеев, В.И. Полуницкий, С.В. Трошин. // Криміналістичний вісник. — 2008. — № 1 (9). — С. 13 – 17.
4. Седнев В.В. Подготовительный этап выполнения судебной экспертизы: анализ поставленных вопросов / В.В. Седнев // Криміналістичний вісник. — 2007. — № 2 (8). — С. 5 – 10.
5. Седнев В.В. Постановка вопросов эксперту / В.В. Седнев // Криміналістичний вісник. — 2006. — № 2 (6). — С. 71 – 76.
6. Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е.В. Падучева. — М. : Наука, 1985. — 271 с. (переиздание данной работы: Падучева Е.В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е.В. Падучева. — М. : URSS, 2004. — 288 с.).
7. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 383 с.
8. Арутюнова Н.Д. Лингвистические проблемы референции / Н.Д. Арутюнова. // Новое в зарубежной лингвистике. — 1982. — Вып. 13. — С. 5 – 40.
9. Сурен З. Язык политического конфликта: логико-семантический анализ / З. Сурен. — Research Support Scheme, 2000. — 78 с.
10. Переверзев В.Н. Логическая семантика как часть металогики / В.Н. Переверзев. — М. : Изд. МГЛУ ДР-89, 1998. — 15 с.
11. Дмитриовская М.А. Знание и мнение: образ мира, образ человека // Логический анализ языка / М.А. Дмитриовская. — М., 1988. — С. 6 – 18.
12. Кунаева Н.В. Логико-семантический анализ высказываний, используемых в ситуации возражения / Н.В. Кунаева // Вестник ВГУ: лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2008. — № 2. — С. 91 – 94.
13. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. — М. : Норма, 2008. — 688 с.
14. Клименко Н.І. Судова експертологія : курс лекцій / Н.І. Клименко. — К. : Ін Юре, 2007. — 528 с.
15. Судебные экспертизы / [Колкутин В.В., Зосимов С.М., Пустовалов Л.В. и др.]. — М. : Юрлитинформ, 2006. — 288 с.
16. Подготовка и назначение судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов. — Мн. : Право и экономика, 2006. — 310 с.
17. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Эспада, 2005. — 544 с.
18. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве / Ю.К. Орлов. — М. : Ин-т повыш. квалиф. Рос. Федер. центра судеб. эксперт., 2005. — 264 с.
19. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. — М. : Городец, 2000. — 368 с.
20. Назначение и производство судебных экспертиз : пособие для следователей, судей и экспертов. — М. : Юрид. л-ра, 1988. — 320 с.
21. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование / А.А. Эйсман. — М. : Юрид. л-ра, 1967. — 152 с.
22. Сорокотягина Д.А. Судебная экспертиза / Д.А. Сорокотягина, И.Н. Сорокотягин. — Ростов н/Д : Феникс, 2006. — 336 с.
23. Зинин А.М. Введение в судебную экспертизу / Зинин А.М., Омелянюк Г.Г., Пахомов А.В. — М. : Изд-во Московского психолого-социального института. — 2002. — 240 с.
24. Падучева Е.В. Говорящий как наблюдатель: об одной возможности применения лингвистики в поэтике / Е.В. Падучева // Изв. АН РФ. Сер. литературы и языка. — 1993. — Т. 52. — № 3. — С. 33 – 44.

УДК 343.985 : 343.132 : 342.721

В.В. Назаров, кандидат юридичних наук,
 директор Юридичного інституту
 Київського міжнародного університету, доцент

ОБМЕЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ТА ВИЙМКИ

Розглянуто проблемні аспекти таких слідчих дій, як обшук та виймка, а також необхідність обмеження конституційних прав громадян, які гарантовані Конституцією України, під час їх проведення.

Ключові слова: обшук, виймка, особистий обшук, орган дізнання, досудове слідство, обмеження конституційних прав і свобод громадян.

Згідно з Конституцією України громадянам гарантується недоторканність особи і житла, не втручання в особисте і сімейне життя таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Водночас такі слідчі дії, як обшук і виймка, завжди пов'язані з тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод громадян, тому має бути достатньо підстав, передбачених чинним законодавством, для їх проведення у приватному помешканні.

Проблеми проведення обшуку та виймки, а також пов'язані з цими слідчими діями обмеження конституційних прав громадян досліджували В.Т. Маляренко, І.Л. Петрухін, А.А. Закатов, А.Є. Ямпольський, І.Є. Биховський, Л.Г. Грінберг, М.І. Єнікеев, Е.А. Черних, А.А. Леві, А.І. Михайлов та інші.

У ч. 1 ст. 177 КПК України зазначено, що обшук проводиться у випадках, коли є достатньо підстав вважати, що знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети, що мають значення для встановлення істини у справі чи забезпечення цивільного позову, знаходяться в певному приміщенні (місці) чи в якійсь особі.

Виймка проводиться у випадках, коли є точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться в певній особі чи в певному місці (ч. 1 ст. 178 КПК України).

Упродовж 2007 року до судів надійшло 39 384 подання правоохоронних органів про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, з яких повернуто без розгляду — 171, задоволено — 37 736, відмовлено у санкції — 1 477. Таким чином, суд відмовив у наданні постанови на проведення обшуку лише з 4 % подань правоохоронних органів.

Суди також розглянули 22 772 подання правоохоронних органів про виймку з житла чи іншого володіння особи, а також виймку документів, що містять державну чи банківську таємницю, з яких задоволено — 21 579, відмовлено — 1 193, що становить близько 5,2 % загальної кількості подань [1].

Наведені дані переконливо свідчать про те, що органам дізнання та досудового слідства в певних випадках і лише для виконання завдань кримінального судочинства доводиться обмежувати конституційні права осіб, в яких проводиться обшук чи виймка.

В.Т. Маляренко, дослідивши норми Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини та основних свобод, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також справи, розглянуті Європейським судом з прав людини, вважає, що з точки зору міжнародно-правових актів обмеження права на недоторканність житла є законними, якщо вони мають правову основу: їхні цілі пропорційні (відповідають) шкоді, заподіяній ними; діють тимчасово; під час їх застосування не допускається будь-якої дискримінації; підконтрольні суду; не застосовуються до низки абсолютно недоторканих прав і свобод; про їх уведення інформується світове співтовариство; паралельно з ними існує механізм поновлення незаконно порушених прав та свобод; в законі передбачена можливість їх оскарження [2, с. 60 – 61].

Здебільшого обмеження прав громадян під час проведення вказаних слідчих дій полягає у необхідності раптового вторгнення слідчого або дізнавача в житло, а у зв'язку з цим і в особисте життя громадян, навіть безпосередньо не причетних до злочину, який розслідується, в особисте життя членів сім'ї особи, яка вчинила злочин, і зовсім сторонніх осіб. Обшук та виїмка, у свою чергу, належать до таких невідкладних слідчих дій, що створюють певний психологічний вплив на обшукувану особу, яка, як правило, в умовах конфліктної ситуації чинить опір або будь-яким чином протистоїть виявленню та вилученню розшукуваних об'єктів.

Під час проведення обшуків та виїмок громадянам заподіюється моральна, а іноді й матеріальна шкода від проникнення працівників органів дізнання і досудового слідства у сферу їхнього особистого життя. Вторгнення в житло відбувається, як правило, усупереч волі громадян, до того ж у певних випадках — у незручний для них час, а отже, порушується устрій життя в будинку чи квартирі. Огляду нерідко підлягають особисті щоденники, листи, папери обшукуваної особи, предмети і документи, що містять відомості про особисте, інтимне життя громадян. Обмежується право на самотність і спілкування з іншими особами. Особи, які знаходяться в будинку (квартирі), можуть бути віддалені одна від одної, їм може бути заборонено спілкуватися на час проведення слідчої дії, а громадяни, які на цей час відвідували будинок (квартиру), — затримуються до закінчення обшуку або виїмки. На час провадження слідчої дії може бути вимкнено телефон або мешканцям цього будинку (квартири) може бути заборонено користуватися ним. За наявності підстав може бути проведений особистий обшук власників будинку (квартири). Обмежується право на відпочинок і використання вільного часу за власним розсудом. У ході ознайомлення з документами та особистими паперами обшукуваної особи сторонні особи можуть дізнатися про відомості щодо її банківських вкладів та рахунків, зміст поштово-телеграфної кореспонденції тощо.

На думку І.Л. Петрухіна, обшук і виїмка неоднаково сприймаються людьми. Обшук принижує більше. Виїмка, якщо це акт доброї волі, не є заходом процесуального примусу. Отже, чітке розмежування обшуку і виїмки важливе з точки зору охорони інтересів громадян [3, с. 62].

У свою чергу О.А. Квачевський зазначав, що обшук і виїмка посягають на домашній спокій, на недоторканність сімейного вогнища, на непорушність власності, домашні таємниці, на одне з важливих прав людини, без якого не існує свободи, особистої та майнової недоторканності всіх і кожного [4, с. 321].

Іноді під час проведення зазначених слідчих дій обмежуються права зовсім сторонніх та не причетних до злочину громадян, враховуючи, що підставою для про-

ведення їх обшуку також можуть стати близькі або дружні стосунки з обвинуваченим. Таким чином, обшуки проводяться у широкого кола осіб та істотно обмежують їхні права. Результати проведеного дослідження показали, що обшуки проводилися за 60 % вивчених кримінальних справ. Це доволі багато.

Слід погодитися з точкою зору П.І. Тарасова-Родіонова, А.А. Закатова, А.Є. Ямпольського та В.А. Оровера, які вважають, що під час проведення цих слідчих дій неприйнятними є рекомендації щодо вивчення і вилучення записників, щоденників, записок, листів, фотографій, магнітних записів обвинуваченого, які не стосуються справи, але нібито необхідні для виявлення його зв'язків, знайомств, планів [5, с. 112; 6, с. 4; 7, с. 6]. На нашу думку, постанова про проведення обшуку є підставою лише для виявлення і вилучення вказаних у ній документів і предметів, проте не є дозволом для тотального обстеження житла і всього особистого майна особи, яку обшуковують. Якщо щоденники, листи, фотографії стосуються справи, необхідно зазначити їх у постанові про проведення обшуку, що дає право на огляд і вилучення цих документів. Якщо ж вони не стосуються справи і у постанові не зазначені, вивчення і вилучення їх є абсолютно неприпустимими. Наприклад, у людини, яка обвинувачується в заподіянні умисних тяжких тілесних ушкоджень, слід шукати автоматичну вогнепальну зброю. Вивчати і вилучати щоденники, листи, фотографії тощо, оскільки вони не мають відношення до справи, немає підстав. Якщо ж окрім вогнепальної зброї розшукується співучасник обвинуваченого у вчиненні цього злочину, то огляд і вилучення вказаних документів та предметів цілком можливі за умови, що вони зазначені в постанові про проведення обшуку. Таким чином, обшук має цільове призначення і не є універсальним засобом обмеження конституційних прав, яке полягає у вивченні особи, способу її життя тощо.

За наявності підстав, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України, з метою вилучення певних предметів і документів, які можуть мати доказове значення і знаходяться у певної особи, слідчий може провести обшук особи чи виїмку в неї цих предметів або документів.

Ця слідча дія, як правило, пов'язана із застосуванням примусу та припускає правомірне обмеження тілесної недоторканності особи. Вимога слідчого про видачу приховуваних предметів і документів має примусовий характер, що безпосередньо впливає на психіку особи, спонукаючи її всупереч своїй волі надати в розпорядження слідчого відповідні предмети. Якщо ж такої дії недостатньо, то допускається застосування фізичного примусу для відшукування і вилучення приховуваних предметів.

Слід зазначити, що складні діагностичні процедури або медичні маніпуляції, спрямовані на відшукування і вилучення предметів, що приховуються в порожнинах тіла, не можуть бути проведені в рамках особистого обшуку.

Особистий обшук є примусовим заходом, що обмежує конституційне право особи на особисту недоторканність, для застосування якого чинним законодавством передбачено низку умов, а саме: порушення кримінальної справи; наявність підстав вважати, що у цієї особи знаходяться розшукувані предмети і документи; наявність складеного з дотриманням вимог закону процесуального акта, що надає можливість для проведення обшуку.

Можливість обмеження конституційного права безпосередньо залежить і від особи, яку обшуковують. У законі передбачено можливість обшукати будь-яку особу, яка приховує предмети і документи, що мають значення для встановлення істини у справі, насамперед обвинуваченого та підозрюваного, іноді — потерпілого (якщо він прихо-

ує речові докази і документи, що викривають обвинуваченого, або не знає, що вони у нього знаходяться), в окремих випадках — свідка (якщо він зацікавлений у розслідуванні справи або не знає про знаходження в його одязі чи речах предметів, що мають доказове значення). У певних випадках особисті обшуки (виїмки) проводяться у родичів і близьких знайомих обвинуваченого (підозрюваного), які приховують у себе необхідні для встановлення істини у кримінальній справі предмети і документи.

Водночас кожна обшукувана особа має процесуальні права та обов'язки, але лише в межах, необхідних для проведення обшуку. Якщо під час обшуку знайдено відшукувані предмети, то їх власників слід допитати як свідків про те, як потрапили до них ці предмети. Якщо під час обшуку нічого не знайдено, то згадані вище особи надалі ніякого процесуального статусу не набувають й мають право подати скаргу прокуророві на проведення незаконного обшуку. Слід зауважити, що обмеження таких осіб у праві недоторканності особи полягає не тільки в тому, що вони зазнають принизливої процедури обшуку, їх нерідко необґрунтовано підозрюють у приховуванні предметів, що мають значення для розкриття злочину. При цьому люди нерідко спотворюють і перебільшують справжню позицію досудового слідства — необґрунтоване проведення особистого обшуку принижує людську гідність обшукуваної особи в очах тих, хто її оточує, псує її репутацію.

На практиці особистий обшук проводиться, як правило, у кожному випадку затримання і взяття під варту у зв'язку з необхідністю вилучення у затриманого або арештованого предметів, які за існуючими правилами заборонено мати при собі в місцях попереднього ув'язнення (ножі, гроші, документи тощо). Цю практику не можна визнати правомірною, оскільки згідно із законом особистий обшук може проводитися лише для виявлення предметів, що мають доказове значення у справі.

Виявлення і вилучення предметів, що підлягають здачі адміністрації місць попереднього ув'язнення для тимчасового зберігання, проводяться за рамками кримінального процесу шляхом особистих оглядів, проведених працівниками ізоляторів тимчасового утримання чи слідчих ізоляторів. З метою уникнення порушень прав особи під час проведення таких оглядів необхідно долучати протоколи цих дій до кримінальних справ, щоб слідчий, прокурор і суд могли контролювати вилучення і повернення майна при виконанні постанов про затримання або взяття осіб під варту.

Слушною є думка І.Є. Биховського та Л.Г. Грінберга щодо неприпустимості будь-яких дій, що принижують честь і гідність або небезпечні для здоров'я громадянина як під час проведення освідування, так і під час обшуку [8, с. 41 – 42].

Слід зауважити, що можна значно звузити сферу обмеження прав, якщо слідчі завжди усвідомлюватимуть те, що проведення особистого обшуку — їхнє право, а не обов'язок (ч. 1 ст. 184 КПК України, де передбачена можливість, а не обов'язковість його проведення). У зв'язку з цим, на мою думку, у статтях 177, 178 КПК України необхідно передбачити можливість оскарження особою, в якій провадиться обшук, постанови судді про обшук, огляд житла чи виїмку з житла, а також проведення особистого обшуку.

Кримінально-процесуальне законодавство забезпечує недопустимість незаконного та необґрунтованого проведення обшуку, захищає права і законні інтереси осіб, у яких він провадиться. Отже, у випадку незаконного проведення обшуку прокурор має право вирішити питання про притягнення слідчого до кримінальної відповідальності на підставі ст. 130 КК України.

Список використаної літератури

1. *Тополевський Р.* Права людини в Україні–2007. Доповіді правозахисних організацій / Р. Тополевський, В. Яворський [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua>.
2. *Маляренко В.Т.* Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства / В.Т. Маляренко // Законодавство України. Науково-практичні коментарі. — 2004. — № 9. — С. 53 – 71.
3. *Петрухин И.Л.* Личная жизнь: пределы вмешательства / И.Л. Петрухин. — М. : Юрид. л-ра, 1989. — 192 с.
4. *Квачевский А.* Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по Судебным Уставам 1864 года. Ч. III. / А. Квачевский. — СПб., 1869. — 650 с.
5. *Тарасов-Родионов П.И.* Предварительное следствие / П.И. Тарасов-Родионов. — М., 1946. — 196 с.
6. *Закатов А.А.* Обыск : учеб. пособ. / А.А. Закатов, А.Е. Ямпольский. — Волгоград, 1983. — 42 с.
7. *Оровер В.А.* Технические средства, применяемые при производстве обысков : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / В.А. Оровер. — Л., 1972. — 22 с.
8. *Быховский И. Е.* Этические вопросы проведения следственных действий / И.Е. Быховский, Л.Г. Гринберг // Вопросы совершенствования предварительного следствия / под ред. А.П. Филиппова. — Л., 1971. — С. 32 – 46.

УДК 343.987.2

Л.Г. Бордюгов, кандидат юридичних наук,
заступник директора Донецького НДІ судових експертиз
Міністерства юстиції України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РОЗРОБКИ КЛАСИФІКАЦІЇ СУДОВО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Визначено поняття класу, роду, виду експертизи. Запропоновано суттєво новий підхід до створення класифікації судової екологічної експертизи та розроблено відповідну схему розподілу її на роди та види.

Ключові слова: судово-екологічна експертиза, класифікація, клас експертизи, рід експертизи, вид експертизи.

Проблема класифікації судових експертиз має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Класифікувати експертизи — це розподілити їх на структурні елементи, визначити зв'язок та відмінність окремих класів, родів, видів та підвидів експертиз.

Правильне визначення роду і виду судової експертизи та її можливостей дозволить уникнути помилок при призначенні експертизи, виборі експертного закладу та експерта, і, відповідно, сприятиме належному використанню експертизи в процесі судочинства [1, с. 115].

Більшість родів (видів) судових експертиз виникли як реакція на потреби слідства й суду в рамках розслідування специфічних злочинних дій (порушень законодавства). Формування експертних методів і методик проходило на базі фундаментальних наук, таких як філософія, математика, фізика, механіка, хімія, геологія, біологія та інших. Аналізуючи історичний шлях становлення окремих напрямів судових експертиз, можна виявити відсутність у певному періоді розвитку їх чіткої науково обґрунтованої класифікації за класами, родами та видами. Певною мірою це стосується сучасного стану судово-екологічної експертизи в Україні.

Клас експертиз становлять експертні дослідження, об'єднані спеціальними знаннями, що служать джерелом формування теоретичних і методичних основ судових експертиз та об'єктів, що досліджуються на базі цих знань.

Рід експертизи — множина експертиз певного класу, об'єднана загальними для них предметом, об'єктом, методикою експертного дослідження та відповідною галуззю науки про судову експертизу.

Вид експертизи — підмножина експертиз певного роду, що відрізняється специфічністю предмета дослідження (експертних завдань) у загальному для роду об'єкті, особливими методиками та завданнями дослідження.

Підвиди експертизи — складові виду, що відрізняються завданнями, характерними для предмета цього виду експертизи, і комплексами методів дослідження окремих об'єктів [1, с. 118; 2, с. 48].

Створення нового самостійного класу, роду, виду судової експертизи зумовлено не суб'єктивним бажанням того або іншого дослідника, а зростаючим значенням певного типу досліджень для судово-слідчої практики. Спочатку такі дослідження прово-

дяться в межах вже існуючих видів та родів експертиз [3, с. 7 – 10]. З накопиченням досвіду створюються спеціальні експертні методики дослідження, що впроваджуються в експертну практику. У результаті цього виникають та розвиваються нові роди й види експертиз, з'являється необхідність розробки відповідних теоретичних і практичних аспектів їх проведення, формуються специфічні, притаманні тільки цій експертній діяльності завдання, визначається інструментарій [4, с. 46].

Екологія є відносно «молодою» галуззю пізнання, її основні закони і поняття були сформульовані наприкінці XIX — середині XX століть. Крім вищезазначених наук, становленню екології як науки сприяли розвиток метеорології, гідрології, агрономії; дослідження космосу, економічні й політичні галузі знань тощо. Інтенсивний розвиток вчення про біосферу — сферу активного життя оболонки Землі, що включає частини атмосфери, гідросфери і літосфери, заселені живими організмами — продовжується й досі.

На сьогодні у світі відсутні навчальні заклади (дисципліни) для підготовки фахівців з питань судово-екологічної експертизи. До вирішення її специфічних завдань залучаються спеціалісти з наукових сфер, про які згадувалося вище. Це також ускладнює як вирішення судових проблем, так і удосконалення ситуації з екологічною безпекою в країні.

Таким чином, можна констатувати, що становлення і розвиток екології як науки й формування природоохоронного законодавства в сучасних умовах є основою для удосконалення кола завдань судово-екологічної експертизи, а, отже, питання щодо розробки її класифікації є доволі актуальним.

У Донецькому науково-дослідному інституті судових експертиз при розробці перспективної класифікації судово-екологічної експертизи запропоновано розподілити її види відповідно до складових природного середовища, що оточує будь-яку фізичну або юридичну особу, тобто на підставі проведення експертних досліджень літосфери, гідросфери, атмосфери, біоти, фізичних полів, техносфери і ноосфери.

Для розкриття впливу зазначених складових природного середовища на судово-екологічну експертизу доцільно навести їх тлумачення.

Атмосфера — газоподібна оболонка Землі, до якої належать: атмосферне повітря, гази, розчинені в поверхневих і підземних водах, газова складова ґрунтів, а також гази, що виділяються з гірського масиву. Вони прямо або побічно впливають на життєдіяльність живих організмів.

Гідросфера — водна оболонка земної кори, представлена сукупністю океанів, морів і водних об'єктів суші (річок, озер, боліт, підземних вод), у тому числі вічні сніги та льодовики, а також вода, що випадає у вигляді опадів.

Літосфера — мінеральна і ґрунтова поверхня планети.

Зазначені складові довкілля на конкретній території мають свій склад й динаміку змін (як кліматичних, так і спричинених техногенним впливом) [5].

Біота — сукупність клітинних форм існування матерії, поділена на рослини і живі істоти.

Техносфера — об'єкти побудованої людиною інфраструктури: споруди, будинки, залізничні та автомобільні шляхи, системи енергопостачання (трубопроводи, мережі електричного постачання), полігони для поховання відходів тощо.

До ноосфери, у вузькому розумінні, слід віднести об'єкти свідомості й інформатики, притаманні об'єкту експертизи.

Межі розподілу складових довкілля доволі умовні. Важко, наприклад, повністю розподілити гідросферу і літосферу, враховуючи властивість вологи просочуватися у ґрунти та гірські породи, й, навпаки, завислі частинки речовин та плаваючі на поверхні частинки порід (наприклад, пемза) є складовими літосфери. Фізичні поля — це та ж сама гравітація, що пронизує усі матеріальні об'єкти. Тому доцільніше було б розподілити види судово-екологічної експертизи на експертизи матеріальних об'єктів (таких, що мають масу спокою), фізичних полів (температура, радіація, магнітне, електричне випромінювання, тиск тощо), біоценозу, об'єктів свідомості й інформатики.

До матеріальних слід віднести об'єкти та процеси літосфери, гідросфери, атмосфери, біоти і техносфери. До явищ матеріального світу відносять гравітацію, температуру, магнітне та електричне поля, різні види випромінювання (електромагнітне у широкому спектрі: світло, УФ та ІЧ-промені, космічні промені) тощо. Біоценоз доцільно розглядати як сукупність флори й фауни.

У людському суспільстві об'єкти свідомості й інформатики відіграють найважливішу роль, зважаючи на те, що вони є першопричиною та джерелом усіх подій матеріального світу. Відповідно, і при вирішенні судових проблем вони мають найважливіше значення. У широкому розумінні, до свідомих чинників належать продукти розумової діяльності людини — створені цивілізацією наукові, релігійні, політичні та інші знання. Стосовно масштабів території або об'єктів підприємництва, то це, насамперед, сукупність законів, нормативних документів, розпоряджень, агентурних зведень, матеріалів розслідувань тощо.

До об'єктів свідомості слід віднести також інформаційні технології, що дозволяють оцінити ефективність системи управління станом довкілля при функціонуванні об'єкта експертизи, а саме: способи і канали надання інформації, їх надійність, види носіїв, терміни документообігу, наявність зворотного зв'язку тощо.

Як об'єкт інформатики, слід розглядати в першу чергу не матеріальну основу речей (паперові, фотографічні, електронні чи іншого типу носії інформації), а їх зміст, тобто відомості, які вони містять.

Порушення екологічного законодавства, як правило, призводить до деформації довкілля на певній території (акваторії), на якій сформувалася біосистема або біогеоценоз й існує конкретна кліматична, біотична обстановка та антропогенна діяльність.

Таким чином, у разі масштабної екологічної аварії як слідчі дії, так і експертні дослідження будуть спрямовані саме на розкриття обставин і наслідків порушення рівноваги в біосистемі, що існувала до події. А отже, за родами експертизу можна розподілити на дослідження стану аварійної території, її біоценозу, системи управління територією та діючих на ній технологічних об'єктів (рис. 1).

У свою чергу, роди експертизи слід розподілити на види, що дозволить полегшити дослідження. Так, доцільно провести вивчення зразків, що відносяться до літо-, гідро-, атмосфери, фізичних полів та техносфери у межах визначеної території. Таку роботу слід провести також зі зразками флори і фауни.

При побудові класифікації слід також враховувати інформацію про технологічні системи і системи управління на аварійному об'єкті, де дослідженню підлягають технологічні процеси, стан обладнання, дії органів управління, стан документації тощо.

Отже, автором запропоновано суттєво новий підхід до створення класифікації судової екологічної експертизи та розроблено відповідну схему розподілу її на роди та види. Це дає змогу якісно поліпшити ведення слідства та судових дій у справах екологічних правопорушень.

КЛАС ЕКСПЕРТИЗИ

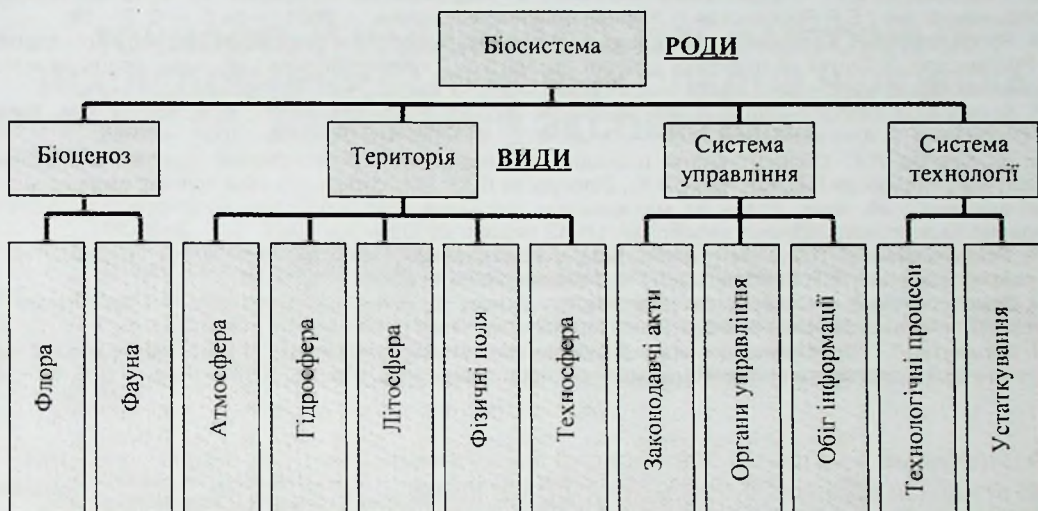

Рис. 1. Запропоновані рівні класифікації судово-екологічної експертизи в межах біосистеми з урахуванням антропогенного впливу

Слід зазначити, що така класифікація не суперечить сучасним уявленням щодо класифікації судово-екологічної експертизи. Так, у спеціальній літературі [7, с. 568; 8, с. 304] наведено такі роди судово-екологічної експертизи:

- судово експертиза екологічного стану ґрунто-геологічних об'єктів;
- судово експертиза екологічного стану біогеоценозів;
- судово експертиза екологічного стану водних об'єктів;
- судово експертиза екологічного стану атмосферного повітря;
- судово експертиза радіаційної обстановки;
- судово експертиза впливу суб'єкта господарювання на навколишнє середовище;
- судово експертиза дослідження обставин екологічного правопорушення;
- судово експертиза дослідження технологічних, технічних, організаційних та інших причин, умов виникнення екологічного правопорушення та його наслідків.

Проте таку кількість родів судово-екологічної експертизи слід звужити [9, с. 51]. Крім того, деякі із зазначених родів, відповідно до запропонованої класифікації, можна віднести до виду судово-екологічної експертизи (рис. 1).

Разом із тим будь-яка з наведених класифікацій судово-екологічної експертизи є доволі умовною і буде зазнавати змін під час розвитку як теорії, так і практики судово-екологічної експертизи.

На сьогоднішній день неналежна розробка питань з класифікації судово-екологічної експертизи гальмує подальший розвиток і деяких інших питань, важливих для судово-екологічної експертизи не тільки у теоретичному, але й у практичному відношенні.

Список використаної літератури

1. Кліменко Н.І. Судова експертологія : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н.І. Кліменко. — К. : Ін Юре, 2007. — 528 с.
2. Щербаковский М.Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Эспада, 2005. — 544 с.
3. Россинская Е.Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве / Е.Р. Россинская // Журнал российского права. — 2001. — № 5. — С. 7 – 10.
4. Россинская Е.Р. Современные проблемы судебных экспертиз и подготовки экспертных кадров / Е.Р. Россинская // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць за матеріалами міжнарод. наук.-практ. конф. — Х. : Право, 2002. — Вип. 2. — С. 42 – 47.
5. Бойчук Ю.Д. Екологія і охорона навколишнього середовища : навч. посіб. / Ю.Д. Бойчук, Е.М., Бугай О.В. Солошенко. — 4-те вид., випр. і доп. — Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. — 316 с.
6. Бордюгов Л.Г. Обґрунтування підходів до розроблення класифікації судової екологічної експертизи / Бордюгов Л.Г., Костенко В.К., Білогурова Є.Ю. // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : зб. наук. праць за матеріалами засідання круглого столу, присвяченого 85-річчю створення Харківського НДІ суд. експертиз, 11–12 листоп. 2008 р. — Х., 2008. — С. 286 – 291.
7. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е.Р. Россинская. — М. : Норма, 2005. — 656 с.
8. Сорокотягина Д.А. Судебная экспертиза : учеб. пособ. / Д.А. Сорокотягина, И.Н. Сорокотягин. — Ростов н/Д. : Фенікс, 2006. — 336 с.
9. Бордюгов Л.Г. Проблеми класифікації судово-екологічної експертизи / Л.Г. Бордюгов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2008. — Вип. 8. — С. 46 – 51.

УДК 57.017 : 343.98.06(470+571)

П.Б. Панфилов, кандидат юридических наук,
заместитель начальника отдела
Экспертно-криминалистического центра МВД России

ТОЧНОСТЬ И НАДЕЖНОСТЬ ОЛЬФАКТОРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ЗАПАХОВЫХ СЛЕДОВ ЧЕЛОВЕКА В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Представлены результаты проведенного ЭКЦ МВД России исследования с целью выявления надежности механизмов контроля над сигнальным поведением собак-детекторов и достоверности получаемых в ольфакторном экспертном исследовании результатов, представлено математическое обоснование достоверности биосенсорного ольфакторного метода как важного элемента комплексной оценки надежности результатов его использования в судебной экспертизе.

Ключевые слова: собаки-детекторы, запаховые пробы, биосенсорный ольфакторный метод.

Основной особенностью использования биологических систем в выявлении биологических свойств объектов является тот факт, что воспринимаемое исходное свойство объекта — сенсорный сигнал, будучи обнаружен, распознан и идентифицирован [2] в рамках функционирования биологической системы, претерпевает оценку своей биологической значимости животным [3] перед преобразованием в моторный (посадка или укладка собаки-детектора) — доступный для восприятия исследователя сигнал. Первичное биологическое свойство объекта исследования (запах) отражается в восприятии биосенсорной системы и преобразовывается данной системой в доступную для исследователя форму на основе действия как соответствующих условно-рефлекторных программ, так и других факторов, обусловленных динамикой вариативности порогов обнаружения сигнала, процессом оценки его биологической значимости, а также индивидуальными параметрами обонятельного анализатора животного, качеством и уровнем его мотивации. Именно поэтому исходное отражение первичного свойства объекта, воспринятого биосенсорной системой, по тем или иным причинам может претерпевать искажение на уровне распознавания и последующего преобразования интегрального ольфакторного сигнала в двухвариантный бинарный («да», «нет»), воспринимаемый исследователем.

Если рассматривать идентификационные признаки как случайные события, то по отношению к ним могут быть использованы методы математической статистики и теории вероятностей, позволяющие существенно дополнить и уточнить оценку редких признаков с позиции надежности вывода по результатам проводимых исследований.

Учитывая генетически детерминированные свойства индивидуализирующих человека пахучих веществ его крови и пота, целью проведенного в ЭКЦ МВД России исследования было не обоснование частоты их встречаемости и идентификационной ценности, а выявление надежности механизмов контроля над сигнальным поведением собак-детекторов, и как следствие — достоверности получаемых в ольфакторном экспертном исследовании результатов.

Так, в сравнительной стадии ольфакторного исследования воспроизводимость сигнального поведения собаки-детектора при измененных условиях эксперимента дает основание говорить о закономерностях ее сигнальных реакций в отношении исследуемых, эталонных и других контрольных объектов сравнительного ряда. Воспроизведение того же результата с применением другой собаки-детектора нивелирует индивидуальные особенности применяемых животных (чувствительность обонятельного анализатора, особенности рефлекторной деятельности) и позволяет выявить закономерность устанавливаемого факта. В этом случае числовая характеристика закономерности устанавливаемого факта может быть доведена до требуемого уровня надежности за счет воспроизведения полученных результатов с применением обоснованного количества собак-детекторов в тех же условиях экспериментов. Кроме того, вероятностно-статистические расчеты позволяют объективно интерпретировать разное сигнальное поведение группы используемых в исследовании животных и научно обосновать категорические выводы по результатам исследования при требуемом уровне надежности.

Применительно к исследованию биологических свойств объектов с использованием биологического инструментария математический анализ позволяет объективно выявлять закономерности реализации многомерных и взаимосвязанных информационных процессов перцепции (восприятия) и условно-рефлекторной деятельности используемых биологических систем в условиях постоянного контроля над их текущим функциональным состоянием со стороны исследователя, и тем самым обосновать количественные критерии надежности вывода эксперта, основанные на вероятностных расчетах и определяющие допустимый при этих расчетах риск экспертной ошибки.

В лаборатории исследования запаховых следов человека ЭКЦ МВД России с использованием восьми подготовленных собак-детекторов была проведена серия опытов в условиях, аналогичных их применению в идентификационных исследованиях. У всех применявшихся животных был выработан навык сигнального обозначения объектов в сравнительном ряду по индивидуальному запаху человека, задаваемому им к поиску. То есть запаховые образцы крови и пота одного и того же субъекта воспринимались ими как идентичные по искомому запаху, в том числе в смеси с другими пахучими составляющими, характеризующими тот или иной модельный объект (материал), с которого получали запаховые пробы с экспериментальными образцами пахучих веществ искомого лица.

Для исследования использовали специально приспособленное лабораторное помещение, в котором создавали оптимальные для собак-детекторов условия: температура воздуха — 18–22 °С, влажность — 60–80 %; максимально устраняли отвлекающие животных визуальные, акустические и ольфакторные помехи. По окружности на пронумерованных точках пола помещения размещали 10 однотипных стеклянных банок с подготовленными для анализа запаховыми пробами (сравнительный ряд объектов).

Основными вспомогательными (контрольными) объектами служили экспериментальные запаховые пробы, полученные из образцов пота и крови разных людей, оставленных на модельных предметах, сходных между собой, а также с искомым образцом (задаваемым животным к ознакомлению и поиску) по типу материала-носителя и другим ольфакторным характеристикам, кроме искомых в предстоящих условиях проводимых опытов. Кроме того, в качестве вспомогательных использовались запа-

ховые пробы с модельных объектов, не содержащих индивидуализирующих человека пахучих веществ, а также анималические запаховые объекты и объекты с пищевыми запахами. В проводимых экспериментах использовалось более 3 000 запаховых образцов.

Емкости с объектами размещали в металлических штативах, закрывающих пояснительные надписи на банках (шифровка объектов для исключения неумышленного влияния на работу собак-детекторов со стороны управляющего ими специалиста). Собаку-детектора всегда проводили по сравнительному ряду объектов, начиная со вспомогательного объекта (через исследуемые образцы) и завершая эталонным объектом.

До проявления сигнальных реакций собаки-детектора управляющего ею специалиста об этом порядке не информировали (обеспечение «чистоты» проводимых опытов).

После задания собаке-детектору искомого запаха ее проводили вдоль сравнительного ряда объектов, состоящего из десяти открытых емкостей, для поочередного обнюхивания помещенных в них запаховых проб. При обнаружении среди них запаховой пробы с исследуемой ольфакторной характеристикой собака-детектор принимала выработанную дрессировкой сигнальную позу — садилась у данного объекта. Способность собак-детекторов воспринимать, сохранять в памяти и узнавать запахи тестировали выявлением соответствующих эталонных запаховых проб, содержащих искомую ольфакторную характеристику. Одновременно контроль осуществляли посредством повторного выбора-узнавания пробы с заданным к поиску запахом при измененных условиях, когда объекты сравнительного ряда расставляли заново, обеспечивая случайный порядок их расположения, изменяли исходную точку и вектор (направление) проведения собаки-детектора по сравнительному ряду объектов.

Для анализа закономерностей в реализации сигнального поведения каждой используемой собаки-детектора результат, полученный с ее применением, воспроизводили с использованием двух других собак-детекторов в тех же условиях и по тем же контрольным и исследуемым объектам сравнительного ряда.

Исследованию предшествовали методически предусмотренные тесты используемых животных на функциональную пригодность, а объектов сравнительного ряда — на наличие в них аттрактивных пахучих компонентов, способных негативно влиять на результаты экспериментов.

Суть экспериментов сводилась к получению для дальнейшей оценки ошибочных сигналов двух типов:

- когда объект обладал искомыми ольфакторными характеристиками и не обозначался собаками-детекторами;
- когда объект не обладал искомыми ольфакторными характеристиками и при этом обозначался собаками-детекторами.

В первом варианте среди 400 отобранных для анализа воспроизводимых опытов было получено такое же количество (400) отдельных экспериментов по сопоставлению заданного к поиску объекта и исследуемого объекта как пары объектов, априорно содержащих в себе идентичные индивидуализирующие субъекта запаховые составляющие. В 396 из 400 проведенных экспериментов используемые собаки-детекторы проявляли сигнальное поведение на исследуемый объект. В оставшихся четырех случаях исследуемый объект сигнальным поведением собак-детекторов не

отмечался. При этом во всех случаях «ошибочный» результат сопоставления заведомо идентичных по исследуемой характеристике запаховых объектов не воспроизводился другими последовательно применяемыми собаками-детекторами в тех же условиях проводимых опытов.

Во втором варианте среди других 400 воспроизводимых опытов было получено 3 600 отдельных экспериментов по дифференциации заданного к поиску объекта и других контрольных объектов сравнительного ряда как пар объектов, априорно не содержащих индивидуализирующих одного и того же субъекта пахучих составляющих. В 3 599 из 3 600 проведенных экспериментов используемые собаки-детекторы не проявляли сигнальное поведение на контрольные объекты сравнительного ряда, которые отличались по индивидуализирующим пахучим составляющим от соответствующих образцов, заданных им к поиску. В оставшемся единственном случае ложное сигнальное поведение применяемого животного воспроизводилось на один из вспомогательных объектов сравнительного ряда. При этом «ошибочный» результат дифференциации запахового объекта не воспроизводился двумя другими последовательно применяемыми собаками-детекторами в тех же условиях проводимых опытов.

Для математического анализа полученных результатов введем следующие обозначения:

$P(\sigma)$ — вероятность реакции σ собаки-детектора на объект с априорным наличием в нем искомой ольфакторной характеристики;

$Q(\sigma)$ — вероятность реакции σ собаки-детектора на объект, априорно не содержащий искомой ольфакторной характеристики;

множество реакций собаки $\sigma = \{1; 0\}$, где 1 — интерпретируемый ответ «да» (наличие сигнального поведения), 0 — интерпретируемый ответ «нет» (отсутствие сигнального поведения).

Найдем доверительный интервал при доверительной вероятности $\gamma = 0.99$ для вероятности $P(0)$, который характеризует рассеяние этой вероятности. Если последовательность проведенных опытов представить в виде схемы случайных испытаний Бернулли, а при большом количестве экспериментов — в виде схемы Пуассона [1], то для нахождения нижнего и верхнего предела можно использовать соответствующие формулы для распределения Пуассона:

$$L(m_{\min}) = \sum_{k=0}^{m-1} \frac{m_{\min}^k \cdot e^{-m_{\min}}}{k!} = \frac{1+\gamma}{2} \quad \text{и} \quad L(m_{\max}) = \sum_{k=0}^m \frac{m_{\max}^k \cdot e^{-m_{\max}}}{k!} = \frac{1-\gamma}{2}. \quad (1)$$

Тогда получим, что $m_{\min} = 0.672$, $m_{\max} = 12.594$.

$$\text{Значит} \quad \frac{0.672}{400} < P(0) < \frac{12.594}{400}, \quad 0.0017 < P(0) < 0.0315.$$

$$\text{Следовательно,} \quad 0.9685 < P(1) < 0.9983.$$

Найдем доверительный интервал при доверительной вероятности $\gamma = 0.99$ для вероятности $Q(1)$. Используем те же формулы:

$$L(n_{\min}) = \sum_{k=0}^{n-1} \frac{n_{\min}^k \cdot e^{-n_{\min}}}{k!} = \frac{1+\gamma}{2} \quad \text{и} \quad L(n_{\max}) = \sum_{k=0}^n \frac{n_{\max}^k \cdot e^{-n_{\max}}}{k!} = \frac{1-\gamma}{2}. \quad (2)$$

Получим $n_{\min} = 0.005$, $n_{\max} = 7.430$.

Значит, $\frac{0.005}{3600} < Q(1) < \frac{7.430}{3600}$, $0.000001 < Q(1) < 0.0021$.

Следовательно, $0.9979 < Q(0) < 0.999999$.

Доверительные интервалы для логарифма отношения правдоподобия:

$$\log_2 \frac{0.9685}{0.0021} < J(1) < \log_2 \frac{0.9983}{0.000001} \text{ и } \log_2 \frac{0.0017}{0.999999} < J(0) < \log_2 \frac{0.0315}{0.9979}, \text{ или}$$

$$8.849 < J(1) < 19.929 \text{ и } -9.200 < J(0) < -4.985.$$

Обозначим $J(1)_{\min} = 8.849$, $J(0)_{\max} = -4.985$.

Пусть k_1 — число ответов $\sigma = 1$, k_0 — число ответов $\sigma = 0$. Тогда:

$$J(k_1, k_0) = k_1 \cdot J(1)_{\min} + k_0 \cdot J(0)_{\max}. \quad (3)$$

Таким образом, математическая вероятность обоснования положительного ответа об

идентификации для объекта равна $P = \frac{1}{1 + 2^{-J(k_1, k_0)}}$.

$$P(1 + 2^{-J(k_1, k_0)}) = 1, \quad 2^{-J(k_1, k_0)} = \frac{1}{P} - 1, \quad \log_2 2^{-J(k_1, k_0)} = \log_2 \left(\frac{1}{P} - 1 \right), \quad -J(k_1, k_0) = \log_2 \left(\frac{1}{P} - 1 \right),$$

$$-k_1 \cdot J(1)_{\min} - k_0 \cdot J(0)_{\max} = \log_2 \left(\frac{1}{P} - 1 \right). \quad (4)$$

Для доверительного предела достоверности $P > P_{np}$ получим неравенство

$$-k_1 \cdot J(1)_{\min} - k_0 \cdot J(0)_{\max} = \log_2 \left(\frac{1}{P} - 1 \right). \quad (5)$$

Выразим требуемое число положительных ответов k_1 в зависимости от числа отрицательных ответов:

$$k_0 : k_1 \cdot J(1)_{\min} > -\log_2 \left(\frac{1}{P_{np}} - 1 \right) - k_0 \cdot J(0)_{\max}, \quad k_1 > \frac{-\log_2 \left(\frac{1}{P_{np}} - 1 \right) - k_0 \cdot J(0)_{\max}}{J(1)_{\min}}. \quad (6)$$

Тогда для достоверности $P_{np} = 0.999999$ получим:

$$k_1 > \frac{-\log_2\left(\frac{1}{0.9999999} - 1\right) - k_0 \cdot (-4.985)}{8.849}, \quad k_1 > 2.252 + k_0 \cdot 0.563. \quad (7)$$

Общее число собак-детекторов, которых необходимо применить для обоснования положительного ответа об идентификации, в зависимости от числа собак-детекторов, давших воспроизводимую положительную реакцию на изучаемый объект в обозначенных условиях опытов, равно:

$$s = k_1 + k_0 < k_1 + \frac{k_1 - 2.252}{0.563} = k_1 \cdot 2.776 - 4.000. \quad (8)$$

Отсюда $k_1 > 0.360 \cdot s + 1.441$.

Для достоверности $P_{np} = 0.999999999$ получим:

$$k_1 > \frac{-\log_2\left(\frac{1}{0.999999999} - 1\right) - k_0 \cdot (-4.985)}{8.849}, \quad k_1 > 3.379 + k_0 \cdot 0.563. \quad (9)$$

Тогда общее число собак-детекторов, которых необходимо применить для обоснования положительного ответа, в зависимости от числа животных, давших воспроизводимую положительную реакцию на изучаемый объект, равно:

$$s = k_1 + k_0 < k_1 + \frac{k_1 - 3.379}{0.563} = k_1 \cdot 2.776 - 6.002. \quad (10)$$

Отсюда $k_1 > 0.360 \cdot s + 2.162$.

Для вероятности математически обоснованного отрицательного ответа об идентификации получим:

$$-k_1 \cdot J(1)_{\min} - k_0 \cdot J(0)_{\max} = \log_2\left(\frac{1}{1 - P_{np}} - 1\right). \quad (11)$$

Для доверительного предела достоверности $Q < 1 - P_{np}$ получим неравенство:

$$-k_1 \cdot J(1)_{\min} - k_0 \cdot J(0)_{\max} < \log_2\left(\frac{1}{1 - P_{np}} - 1\right). \quad (12)$$

Выразим требуемое число отрицательных ответов k_0 в зависимости от числа положительных ответов:

$$k_1 : k_0 \cdot J(0)_{\max} > -\log_2\left(\frac{1}{1 - P_{np}} - 1\right) - k_1 \cdot J(1)_{\min}, \quad k_0 > \frac{\log_2\left(\frac{1}{1 - P_{np}} - 1\right) + k_1 \cdot J(1)_{\min}}{-J(0)_{\max}}. \quad (13)$$

Для достоверности $P_{np} = 0.999999$ получим:

$$k_0 > \frac{\log_2\left(\frac{1}{1-0.999999} - 1\right) + k_1 \cdot 8.849}{4.985}, \quad k_0 > 3.998 + k_1 \cdot 1.775. \quad (14)$$

Тогда общее число собак-детекторов, которых необходимо применить для обоснования отрицательного ответа об идентификации, в зависимости от числа собак, давших воспроизводимую положительную реакцию на изучаемый объект, равно:

$$s = k_0 + k_1 > 3.998 + k_1 \cdot 2.775. \quad (15)$$

Отсюда $k_1 < 0.360 \cdot s - 1.441$.

Для достоверности $P_{np} = 0.999999999$ получим:

$$k_0 > \frac{\log_2\left(\frac{1}{1-0.999999999} - 1\right) + k_1 \cdot 8.849}{4.985}, \quad k_0 > 5.997 + k_1 \cdot 1.775. \quad (16)$$

Тогда общее число собак-детекторов, которых необходимо применить для обоснования отрицательного ответа об идентификации, в зависимости от числа собак, проявивших воспроизводимую положительную реакцию на изучаемый объект, равно:

$$s = k_0 + k_1 > 5.997 + k_1 \cdot 2.775. \quad (17)$$

Отсюда $k_1 < 0.360 \cdot s - 2.162$.

Для трех собак-детекторов получим следующие вероятности:

k_1 — число ответов $\sigma = 1$	k_0 — число ответов $\sigma = 0$	Вероятность положительного ответа	Вероятность отрицательного ответа
3	0	0.9999999898	0.0000000102
2	1	0.9998510841	0.0001489159
1	2	0.3149629332	0.6850370668
0	3	0.0000314835	0.9999685165

Для четырех собак-детекторов получим следующие вероятности:

k_1 — число ответов $\sigma = 1$	k_0 — число ответов $\sigma = 0$	Вероятность положительного ответа	Вероятность отрицательного ответа
4	0	0.9999999998	0.0000000002
3	1	0.99999967701	0.00000032299
2	2	0.99530542195	0.00469457805
1	3	0.01431037556	0.98568962444
0	4	0.00000099417	0.99999900583

Нижче (рис. 1, 2) приведено графічне представлення залежності между общим количеством собак-детекторов и числом собак, давших воспроизводимую положительную реакцию на изучаемый объект (для математически обоснованного ответа об идентификации):

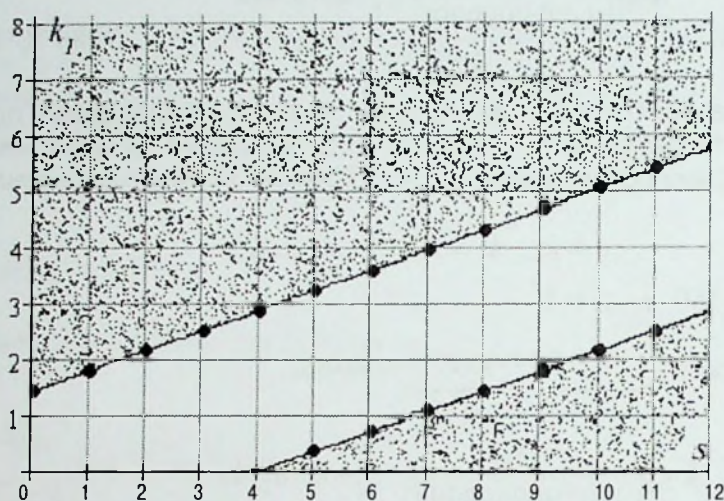

Рис. 1. Зависимость между общим количеством собак-детекторов и числом собак, давших воспроизводимую положительную реакцию на изучаемый объект (для $P_{пр} = 0,999999$)

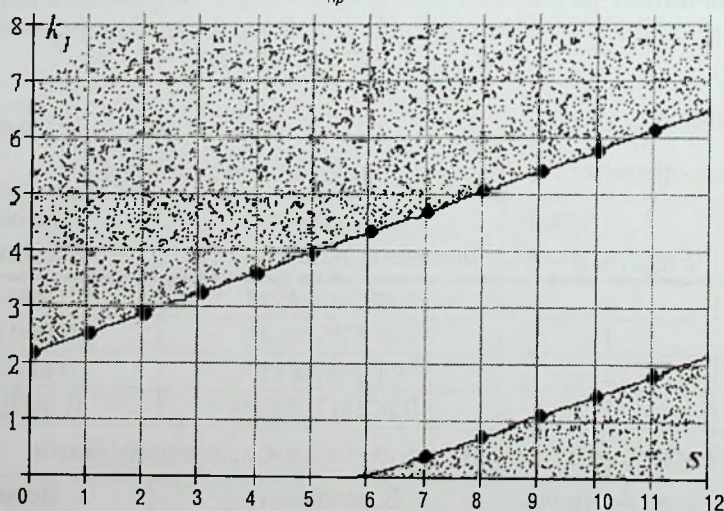

Рис. 2. Зависимость между общим количеством собак-детекторов и числом собак, давших воспроизводимую положительную реакцию на изучаемый объект (для $P_{пр} = 0,999999999$)

На обоих графиках верхняя полуплоскость соответствует положительному ответу об идентификации, нижняя полуплоскость — отрицательному ответу об идентификации, средняя полуплоскость — область неопределенных решений (для дачи категорического ответа необходимо применить большее количество собак-детекторов).

Таким образом, для достижения достоверности $P_{np} = 0.999999$ при категорическом положительном решении вопроса об идентификации необходимо применить минимум три собаки-детектора, если все они дадут реакцию на исследуемый объект $F = 1$. В этом случае достоверность решения составит 0.9999999898.

Проведенный вероятностно-статистический анализ полученных опытных данных может характеризовать статистическую достоверность результатов идентификационных ольфакторных исследований как сопоставимую с надежностью результатов самых современных инструментальных методов анализа.

Так, с использованием современных методик ольфакторного исследования в судебной экспертизе, следуя данным этих расчетов, вероятность получения ошибочного результата при категорическом положительном решении вопроса о происхождении запаховых следов на исследуемом объекте от конкретного лица, при применении в исследовании не менее трех собак-детекторов, сигнальное поведение которых закономерно воспроизводится на изучаемый объект, не превышает величину — $1,02 \cdot 10^{-8}$, что увеличивает надежность традиционных криминалистических исследований. Указанный уровень достоверности оценивается по таблицам интерпретации отношений правдоподобия экспертами английской Службы судебных наук как «исключительно сильное свидетельство в поддержку гипотезы обвинения» [9]. При соблюдении всех методических требований ольфакторного исследования этот уровень надежности имеет большой запас прочности, практически исключает ошибку исследования, и, на наш взгляд, может считаться достаточным для категорического положительного решения вопроса о тождестве [5].

Итак, воспроизводимые результаты сигнального поведения трех собак-детекторов на исследуемый объект (в методически соблюденных условиях ольфакторного исследования) позволяют сделать категорический положительный вывод об идентификации с достоверностью 0.99999999 либо категорический отрицательный вывод с достоверностью 0.99997. Данные величины, обеспечивающие статистическую надежность ольфакторного метода, можно считать достаточными для обоснования категорических выводов по результатам судебной экспертизы запаховых следов человека.

Теперь проведем анализ надежности данных идентификационного ольфакторного исследования на основе соотношения диагностических коэффициентов (*Peterson & Markham overview*) [10].

В странах Западной Европы и Америки при оценке надежности методик криминалистического исследования с середины 90-х гг. XX века используются соотношения диагностических коэффициентов, определяющие риск двух типов экспертных ошибок: когда в результате исследования проверяемый объект устанавливается как искомый, априорно таковым не являясь, и когда проверяемый объект, будучи искомым, не устанавливается как таковой. Техника расчета данных коэффициентов сводится к следующим диагностическим соотношениям.

Для коэффициента «положительной идентификации» (*positive id.*)

% правильного установления отношений: (проверяемый объект = искомый)

% ложного установления отношений: (проверяемый объект ≠ искомый)

Для коэффициента «отрицательной идентификации» (*negative id.*)

% правильного установления отношений: (проверяемый объект ≠ искомый)

% не установления отношений или пропуска: (проверяемый объект = искомый)

Расчеты опытных данных, полученных на основе использования различных экспертных методик по указанным отношениям, в некоторых случаях дают более полное представление о надежности того или иного метода, поскольку в отличие от вероятностно-статистической оценки установленных совпадающих признаков искомого объекта базируются на объективной оценке полученных результатов. Кроме того, такая оценка снимает проблемы ограниченности применения вероятностно-статистических методов по отношению к различающимся признакам искомого объекта.

В этом отношении необходимо отметить, что полученные ниже коэффициенты диагностических соотношений отражают надежность исследования с использованием отечественного ольфакторного метода только для «промежуточных» результатов, полученных с применением одной собаки-детектора. Объективно оценить надежность ольфакторного метода по соотношению диагностических коэффициентов с применением группы собак-детекторов не представилось возможным в связи с отсутствием в экспериментальных данных воспроизводимого ложного сигнального поведения, полученного от двух и более последовательно применяемых собак-детекторов. Как видно из проведенных выше вероятностно-статистических расчетов достоверности результатов ольфакторного метода исследования запаховых следов человека, вероятность получения данных ложного воспроизводимого сигнального поведения от группы применяемых в исследовании собак-детекторов определяется предельно малыми величинами и сопряжена с необходимостью проведения анализа большей части генеральной совокупности запаховых объектов, что на практике является недостижимой целью. В то же время факт отсутствия воспроизводимого ложного сигнального поведения от группы последовательно применяемых в исследовании собак-детекторов свидетельствует о высокой надежности метода, гарантирующего получение точных и достоверных данных.

Следуя правилам расчета (*Peterson & Markham overview*), используемым Schoon G.A.A. [11], установим коэффициенты диагностических соотношений по массиву опытных данных, характеризующих надежность результатов (с применением каждой собаки-детектора), полученных на основе данных с использованием отечественных экспертных методик ольфакторного исследования.

По результатам проведенного исследования получим коэффициент «положительной идентификации» (*positive id.*) в виде процентного отношения правильных сигнальных реакций в первом типе опытов (наличие реакции животного на объект с искомым запахом) к ложным сигнальным реакциям во втором типе опытов (наличие реакции животного на объект, не характеризуемый искомым запахом). Коэффициент «отрицательной идентификации» (*negative id.*) выразим процентным отношением правильных реакций во втором типе опытов (отсутствие реакции животного на объект без искомого запаха) к «ошибочным» сигналам в первом типе опытов (необозначение животным объекта с искомым запахом).

Для данных, полученных с применением в исследовании одной собаки-детектора, произведем расчет диагностических соотношений:

— **positive id.** = $(100 - (100 : 400) \cdot 4) : (100 : 400) \cdot 1 = 396$;

— **negative id.** = $(100 : 400) \cdot 396 : (100 : 400) \cdot 4 = 99$.

Полученные данные по таблицам интерпретации диагностических коэффициентов [10] оцениваются как исключительно надежные, характеризующиеся предельно низким риском получения ошибочного результата исследования.

Сравнение диагностических коэффициентов, рассчитанных голландскими специалистами (6,9; 2,6) с применением в исследовании нескольких животных, и диагностических коэффициентов, характеризующих лишь надежность «промежуточных» результатов исследования, полученных на основе отечественных методик с использованием только одной собаки-детектора (396; 99), дает наглядное представление об отличии результатов различных вариантов кинологической выборки и судебной экспертизы запаховых следов человека.

Рассчитанное математическое обоснование достоверности биосенсорного ольфакторного метода как существенный элемент комплексной оценки надежности результатов его использования в судебной экспертизе, на наш взгляд, будет способствовать дальнейшему развитию и совершенствованию методик судебной экспертизы запаховых следов человека, а также принятию результатов экспертных исследований запаховых следов человека в качестве источника доказательств при раскрытии и расследовании преступлений.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. *Вентцель Е.С.* Теория вероятностей / Е.С. Вентцель. — М., 1958. — С. 104.
2. *Грин Д.* Обнаружение и распознавание чистых тонов в шуме: психофизика сенсорных систем / Грин Д., Вебер Д., Дункан Дж. — М.: Наука, 1979. — С. 64 – 80.
3. *Забродин Ю.М.* Динамические аспекты процесса обнаружения: психофизика сенсорных систем / Забродин Ю.М., Носуленко В.Н., Пахомов А.П. — М.: Наука, 1979. — С. 9 – 46.
4. *Панфилов П.Б.* Биодетекция и интерпретация поведения собак-детекторов в идентификационном ольфакторном исследовании / П.Б. Панфилов // Судебная экспертиза. — 2008. — № 3 (15). — С. 104 – 112.
5. *Панфилов П.Б.* Вероятностно-статистическое обоснование достоверности ольфакторных исследований запаховых следов человека в судебной экспертизе с использованием собак-детекторов / П.Б. Панфилов // Нейронауки. — 2006. — № 1 (3). — С. 24 – 29.
6. *Панфилов П.Б.* Научные принципы обеспечения контроля над сигнальным поведением собак-детекторов, реализованные в биосенсорном ольфакторном методе исследования запаховых следов человека в судебной экспертизе / П.Б. Панфилов // Известия Тульского государственного университета (Серия «Актуальные проблемы юридических наук»). — 2006. — Вып. 15 (№ 9). — С. 263 – 269.
7. *Панфилов П.Б.* Основные принципы обеспечения достоверности исследований запаховых следов человека с использованием собак-детекторов в судебной экспертизе : учеб. пособие / П.Б. Панфилов. — М.: Юрлитинформ, 2007. — 264 с.
8. *Солодун Ю.В.* Возможности судебной экспертизы запаховых следов человека в расследовании преступлений : метод. пособие / Солодун Ю.В., Старовойтов В.И., Панфилов П.Б. — Иркутск : Изд-во Иркутского института повышения квалификации прокурорских работников Генеральной прокуратуры РФ, 2006. — 46 с.
9. *Evett I.* The impact of the principles of evidence interpretation on the structure and content of statements / I. Evett // Science Justice. — 1998. — Vol. 40. — № 4. — P. 233 – 239.
10. *Peterson J.L.* Crime Laboratory Proficiency Testing Results, 1978–1991, II : Resolving Questions of Common Origin / J.L. Peterson, P. Markham // Forensic Sci. — 1995 (40). — P. 1009 – 1029.
11. *Schoon GAA.* A first assessment of the reliability of an improved scent identification line-up / Schoon GAA. // Forensic Sci. — 1998; 43 (1). — P. 70 – 75.

УДК 343.985 : 351.745.7

М.В. Перебитюк, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

З.М. Топорецька, магістр кафедри криміналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИМИ ОРГАНАМИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Висвітлено процесуальні та практичні аспекти взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими органами в рамках виконання основних завдань розслідування та розкриття злочинів, зокрема вбивств на замовлення.

Ключові слова: вбивства на замовлення, розвідувально-пошукові та оперативні заходи, свідки-очевидці.

Конституція України не лише декларує, але й гарантує захист життя людини, її прав і свобод, покладаючи ці функції на державу. «Людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1, с. 4].

У руслі гарантування цієї найвищої соціальної цінності політика держави з профілактики і розслідування злочинів має особливе значення. Одними з найнебезпечніших у сьогоденній криміналістичній ситуації злочинів є вбивства на замовлення. Особливість суспільної небезпеки умисних вбивств, вчинених на замовлення, полягає в тому, що вони завдають шкоди, яка не має відповідного еквівалента: людина позбавляється найціннішого — життя — найбільш небезпечним способом найбільш небезпечними засобами.

У свою чергу розслідування вбивств на замовлення є дуже складним, і, як правило, одна людина не може охопити весь спектр дій, які необхідно провести на початковому етапі розслідування, а тому слідчому вкрай необхідна професійна допомога з метою якнайшвидшого розкриття злочину та встановлення винних осіб.

Метою цієї статті є висвітлення процесуальних і практичних аспектів взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими органами, обміну інформацією та взаємної допомоги з метою виконання основних завдань розслідування, а також захисту суспільства від протиправних посягань з боку найнебезпечніших злочинців.

У кримінально-процесуальному сенсі взаємодія слідчого і працівників органів дізнання під час розслідування злочину визначається як погоджена, заснована на законі діяльність адміністративно незалежних один від одного органів слідства і дізнання, спрямована на розкриття, розслідування, припинення конкретного злочину, запобігання йому шляхом доцільного поєднання методів і засобів, властивих цим органам.

На органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину та осіб, що їх вчинили (ст. 103 КПК України). Слідчий у рамках розслідуваних ним справ має право давати органам дізнання дору-

чення і вказівки про провадження розшукових і слідчих дій та вимагати від них допомоги при провадженні окремих слідчих дій. Такі доручення і вказівки слідчого є для органів дізнання обов'язковими [2].

Якщо говорити більш конкретно про вбивства на замовлення, то органи дізнання повинні завжди вживати всіх заходів щодо затримання злочинця «за гарячими слідами». Йдеться перш за все про здійснення певного кола оперативних заходів, особливістю яких є те, що вони проводяться паралельно, тобто одночасно, для збільшення ймовірності викриття злочинця.

До основних заходів належать:

1. *Використання службового собаки* — ефективний засіб пошуку злочинців «за гарячими слідами» у малолюдних місцях (у великих містах ефективність використання собак різко знижується). Частіше за все собаку використовують на місці події, а також для обстеження місцевості і приміщень з розрахунку на те, що він розпізнає запахові сліди злочинця. Пошук носіїв запахової інформації не повинен обмежуватися тільки місцем події (знаходження трупа). Необхідно обов'язково розширити його межі, зокрема у тих випадках, коли вбивство було вчинене із засідки із застосуванням вогнепальної зброї. Кінолог разом зі слідчим оцінюють знайдені об'єкти для визначення можливості розшуку злочинця із застосуванням службового собаки, а також використання їх як носіїв запахової інформації для виїмки запахового сліду. Результати роботи із застосуванням службового собаки фіксуються кінологом у відповідному акті.

Наступним етапом роботи із запахами слідами є їх перевірка за відповідними базами даних та порівняння із запахами слідами підозрюваних осіб.

У більшості випадків службовий собака допомагає визначити ймовірні шляхи відходу злочинців, що є дуже важливим для їх розшуку.

2. *Опитування свідків-очевидців*. Попереднє опитування здійснюється оперативними працівниками та дільничними інспекторами територіального управління міліції до приїзду на місце пригоди слідчо-оперативної групи. Головною метою опитування є отримання інформації про злочин від осіб, які першими виявили труп потерпілого, а також осіб, які знаходилися на місці вчинення злочину до моменту приїзду працівників міліції. У результаті встановлюються свідки, яким відомі певні обставини вчинення злочину, прикмети злочинців або автомобіля (якщо він був задіяний), а також інші відомості, що дозволяють з'ясувати картину події, а можливо, й здійснити переслідування злочинців «за гарячими слідами». Складається список осіб, чиї показання становлять оперативний інтерес для розшуку зниклих злочинців, до нього також заносяться адреси і телефони цих осіб.

Під час опитування свідків-очевидців їх обов'язково запитують:

- чи не підходив хтось до потерпілого до того, як його вбили?
- у що була одягнена ця особа? Прикмети її зовнішності (зазначена особа може бути у зговорі зі злочинцями і вказати кілеру на намічену жертву).

Із прибуттям на місце події оперативної групи опитування продовжується, але вже під керівництвом слідчого. Слідчий бере участь у такому опитуванні з метою отримання найбільш повної інформації про злочин. Перш за все опитуються мешканці будинку, поблизу якого або в якому було вчинено злочин, насамперед, сусіди. Окрім інших, їм ставлять питання:

- чи не бачили вони поблизу місця події підозрілих осіб?
- які прикмети їх зовнішності, у що вони були одягнені тощо?

— чи не помітили вони біля автомобіля потерпілого (якщо він був) сторонніх осіб, які нібито ремонтували автомобіль, але насправді встановлювали вибуховий пристрій (за відповідного злочину)?

Отримана внаслідок опитування первинна інформація є вкрай корисною для подальшого розслідування, оскільки дає можливість у загальних рисах уявити картину злочину, висунути початкові версії та намітити подальші дії, у тому числі й щодо пошуку злочинця «за гарячими слідами».

3. *Обстеження місцевості.* Цей захід проводиться для пошуку слідів злочину, зокрема покинутої зброї, речей, що належать злочинцям чи використовувалися ними, або автомобіля, на якому вони зникли з місця події.

Обстеження навіть невеликої території потребує значної кількості працівників та багато часу. Тому не завжди такий захід є доцільним. Іноді достатньо провести обхід та перевірку місця, де було вчинено вбивство, а також прилеглої до нього території. Зазвичай така робота проводиться силами нарядів патрульно-постової служби міліції, дільничними інспекторами міліції та представниками громадськості.

У місці, де виявлено автомобіль злочинців, проводяться заходи з пошуку та опитування очевидців стосовно осіб, які покинули автомобіль, та прикмет машини, на яку вони пересіли.

Отримані відомості повинні бути негайно передані оперативному черговому управління ОВС для організації переслідування злочинців «за гарячими слідами».

Окрім того, під час такого обстеження можна знайти додаткові сліди злочину, що були заховані чи покинуті злочинцями на шляху відходу.

4. *Переслідування злочинців «за гарячими слідами».* У випадку вчинення вбивства на замовлення з використанням транспортних засобів затримати злочинців інколи вдається за рахунок уведення в дію оперативних планів. Але їх ефективність цілком залежить від оперативності дій чергового, який повинен невідкладно передавати найновіші відомості та орієнтування про злочинців, місця їх переховування. Якщо в місті доволі багато постів ДАІ, ймовірність досягнення успіху під час проведення таких заходів суттєво зростає.

Але на практиці мета таких заходів досягається дуже рідко, частіше тоді, коли було вчинено відкритий напад у громадському місці і з його моменту пройшло не більше 10–15 хвилин. У таких випадках очевидців слід опитати за допомогою альбому з найбільш типовими видами облич. При з'ясуванні ознак автомобіля також можливе застосування типового альбому з марками автомобілів.

Слідчому необхідно з'ясувати прикмети, які запам'яталися свідкам-очевидцям (прикмети автомобіля, зовнішності злочинця, одяг тощо). Отримати відомості про автомобіль можна спробувати, зокрема, у водіїв, які випадково опинилися поряд з автомобілем злочинців. Необхідно сконцентрувати увагу свідків на ознаках автомобіля, що довго стояв біля місця вчинення злочину з увімкненим двигуном, до якого пізніше сіли злочинці і миттєво покинули місце події. Необхідно дати вказівку оперативним працівникам отримати інформацію про всі автомобілі, які стояли в районі вчинення злочину для того, щоб надалі встановити їх власників, серед яких можуть бути й особи, що мають корисну для слідства інформацію.

Отриману інформацію слідчий повинен якнайшвидше передати черговому управління ОВС. Така інформація, зокрема повинна містити відомості про маршрут злочинців, номер автомобіля, його марку, колір. Розшукові ознаки повідомляються нарядам ППСМ, ДАІ, водіям радіофікованих громадських служб, працівникам АЗС,

залізничних переїздів та іншим. Організовується переслідування за напрямками руху автомобіля злочинців.

5. Розвідувально-пошукові заходи на місці події. Такі заходи можуть проводитися з метою отримання відомостей про можливих осіб, які вчинили вбивство на замовлення, виявлення додаткових свідків, а також фактів, які мають значення для розкриття злочину. Розвідувальна робота повинна бути проведена працівниками карного розшуку відповідно до чинних нормативно-правових документів у цій сфері. При цьому звертають увагу на виявлення осіб, які виявляють підвищений інтерес до роботи медичних працівників (чи залишилися потерпілі живими), працівників правоохоронних органів (чи встановили вони особи злочинців; які докази здобуто).

До такої роботи слід залучати працівників служби кримінального пошуку. За їх допомогою можна виявити очевидців вчиненого злочину, інших свідків, які не бажають давати показання з різних причин, дізнатися про думку окремих громадян щодо події злочину тощо.

В окремих випадках виникає необхідність у прочісуванні місцевості з метою виявлення трупа або його частин, місць їх приховання, покинутих знарядь злочину. Організація та проведення цієї роботи також доручається органам дізнання.

6. Загороджувальні заходи. Доцільним при розкритті вбивств на замовлення є проведення загороджувальних заходів. Загороджувальні заходи проводяться працівниками міліції. Їх ефективність залежить від тих вихідних даних, якими вони володіють [3]. Наприклад, якщо є портрет злочинця, то необхідно обов'язково забезпечити наряди міліції таким портретом. У разі відсутності фотографії необхідно забезпечити працівників хоча б фотороботом розшукуваного, а також словесним описом зовнішності злочинця з урахуванням всіх його особливостей. У разі впізнання свідками злочинця за фототекою портрет злочинця може бути персоніфіковано.

При встановленні подібності фоторобота з підобліковими особами надається вказівка органам внутрішніх справ про доставляння його до слідчого, який буде з'ясовувати, чи був він причетний до вчинення злочину, чи мав місце збіг прикмет. Усе це дозволяє цілеспрямовано вести розшук і перевірку осіб, яких є підстави підозрювати у вчиненні злочину.

Органи дізнання за дорученням слідчого можуть виконувати й інші дії, пов'язані з обшуком і виїмкою матеріалів, які мають значення для розшуку злочинця «за гарячими слідами». Наприклад, по мобільному телефону можна дізнатися про всі вхідні та вихідні дзвінки потерпілого, надіслані йому повідомлення тощо.

Отже, оперативна взаємодія слідчого й оперативно-розшукових органів дає можливість якнайшвидше отримати первинну інформацію про злочин та осіб, що його вчинили, висунути початкові версії та обрати правильну тактику розслідування, і, як наслідок, — встановити осіб, які скоїли вбивство на замовлення.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. — К. : Преса України, 1997.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. [Законодавство України]. — К. : CD-вид-во «Інфодиск».
3. Матвійчук В.В. Попередження умисних вбивств апаратами карного розшуку / В.В. Матвійчук. — К., 1998.
4. Снігерьов О.П. Умисні вбивства. Попередження та розкриття : практ. посіб. / О.П. Снігерьов, В.В. Матвійчук, Д.Й. Никифорчук. — К. : КНТ, 2005. — 100 с.
5. Журавльов В.П. Деякі аспекти тактики розслідування замовлених вбивств / В.П. Журавльов // Право України. — 1999. — № 5.

УДК 341.45 : 343.123.12

О.В. Синєокий, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та правосуддя
Запорізького національного університету,
член науково-методичної ради при прокуратурі
Запорізької області, молодший радник юстиції

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖДЕРЖАВНИХ ЗМІШАНИХ СЛІДЧО-ОПЕРАТИВНИХ ГРУП

Розглянуто питання щодо доцільності створення та основних засад функціонування змішаних слідчо-оперативних груп, їх завдання та переваги у розслідуванні певної категорії злочинів, окреслено коло проблем на шляху їх створення.

Ключові слова: Інтерпол, міжнародний і міждержавний розшук, міждержавні слідчо-оперативні групи.

Проблема діяльності міждержавних змішаних слідчо-оперативних груп складається з двох окремих частин: *перша частина* — організаційно-правові аспекти діяльності слідчо-оперативної групи (далі — СОГ); *друга частина* — міжнародно-правові аспекти правоохоронної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю. Обидві частини з метою винайдення обґрунтованих відповідей на потік незвичних питань, що все більше виникають у суспільстві і потребують ефективного вирішення з боку системи органів кримінальної юстиції, можуть бути логічно поєднані. Питання створення та функціонування СОГ доволі широко висвітлені в юридичній та науковій літературі. Це перш за все результати досліджень Ю. Алєніна, В. Боярова, І. Гончарова, Л. Гордіна, Ю. Грошевого, В. Дорошенка, В. Зеленецького, В. Коновалова, В. Лукашевича, Є. Лук'янчикова, Г. Матусовського, Д. Письменного, С. Слінька, В. Федченка, В. Шепітька та інших авторів. Автор протягом минулого десятиріччя також здійснив певний внесок у розробку цієї проблеми [1, с. 67 – 68].

СОГ можуть поділятися на декілька видів. Так, за часом функціонування вони поділяються на одноразові та постійно діючі [3, с. 8 – 9]. Одноразова група створюється для розкриття і розслідування одного або серії взаємозалежних злочинів. Постійно діюча група, за В. Коноваловим, створюється у конкретних підрозділах на тривалий період спільної роботи слідчих для розслідування не одного, а низки злочинів, що не знаходяться у логічному зв'язку [4, с. 35]. Як правило, такі формування спеціалізуються на розслідуванні злочинів окремих конкретних категорій. Із цією думкою не можна погодитися, оскільки за змістом термін «постійно діюча група» означає постійне, стабільне, а не тривале, як зазначає згаданий автор, виконання покладених на неї завдань. Тим більше, що, як свідчить практичний досвід, ефективність діяльності постійно діючих СОГ залишається невисокою.

Характерними ознаками СОГ є організованість, спільність мети і завдань, тимчасовий характер діяльності, участь представників різних служб і відомств, пріоритет процесуального керівництва, поєднання у межах одного процесуального формування

засобів і методів роботи, притаманних суб'єктам з різним процесуальним статусом, стійкість її складу.

Таким чином, СОГ — це організація, що складається з визначеної кількості слідчих, у тому числі з різних відомств, що проводять одночасно розслідування однієї кримінальної справи, оперативних працівників органів дізнання, експертів, інших фахівців та допоміжного персоналу.

Проблемність міжнародно-правових аспектів правоохоронної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю полягає у тому, що попри існуючу здавна практику розшуку злочинців, що переховуються за кордоном, звернень з такими проханнями на сьогодні обмаль. Ще менше схожих випадків було в минулому, незважаючи на те, що такі звернення не залишалися без відповіді і розшук мав позитивні результати. Це пояснювалося тим, що не існувало визначених правил проведення розшуку, і така практика підтримувалася виключно зусиллями поліцейських керівників.

Організаційне і процесуальне оформлення, а згодом і загальне визнання практики міжнародного розшуку поступово з'явилися в Інтерполі, хоча це остаточно й не вирішило проблему з розкриття серійних злочинів, що вчинялися на території декількох країн або у прикордонних регіонах.

Відсутність правової регламентації роботи СОГ знижує ефективність керівництва старшим групи діями інших слідчих і оперативних працівників, бо залишається подвійна підпорядкованість цих працівників за місцем роботи і старшому групи, що нерідко призводить до передчасної заміни працівників у групах, доручення їм інших справ, а фактично — до розпаду груп. Крім того, як зазначається в деяких відомчих документах, наявні випадки скарг адвокатів на те, що робота учасників СОГ не регламентується чинним законодавством [5, с. 10].

На підставі критичного аналізу спроб класифікації СОГ, які мають місце в юридичній та науковій літературі, Л. Гордін запропонував визначати її за різними критеріями: за структурою; за складом учасників (якісною і кількісною ознаками); за відомчою належністю; за часом функціонування; за рівнем організації роботи; за функціонально-цільовим призначенням (залежно від безпосередніх функцій, конкретних завдань і змісту діяльності) [6, с. 7 – 8].

У літературі також пропонувалося розподілити СОГ на чотири основні класифікаційні види [7], що позначилося на організації діяльності правоохоронних органів [8], зокрема:

- для оперативного реагування на повідомлення про вчинені злочини або події, котрі мають ознаки злочинів, діє *чергова СОГ*;

- за повідомленнями про тяжкі злочини, вчинені в умовах неочевидності, виїжджає *постійно діюча відомча або міжвідомча СОГ* (залежно від підслідності та обставин події);

- під час розкриття і розслідування окремого злочину або групи злочинів створюється *спеціальна СОГ*.

Спеціальна СОГ може бути створена для розслідування практично всіх категорій кримінальних справ про тяжкі злочини. У цьому вбачається визначена тотожність *спеціальної* і *спеціалізованої* груп. Адже назва формування в таких випадках не має принципового значення. Але словосполучення «*слідчо-оперативна група для розслідування певного злочину*» є громіздким, тому рекомендується іменувати таку групу *спеціальною*.

Останнім часом внесено пропозиції стосовно розкриття і розслідування багато-епізодних злочинів, що мають ознаки серійності та/або вчинені на сексуальному ґрунті, зокрема шляхом створення *єдиної загальнодержавної спеціалізованої СОГ*, яку пропонувалося умовно назвати «*мисливцями за маніяками*». До складу такої групи могли б входити прокурори-криміналісти, слідчі прокуратури та органів внутрішніх справ, оперативні працівники підрозділів карного розшуку, експерти в галузях криміналістики, судової медицини та психіатрії, фахівці з кримінальної психології та сексопатології (профайлери). Можна було б залучати до роботи в СОГ інших працівників правоохоронних органів та спеціалістів відомств, які виконують службові завдання щодо швидкого розкриття та якісного фахового розслідування насильницьких злочинів, що були вчинені на сексуальному ґрунті або мають ознаки серійності, на визначеній території, яка може не збігатися з існуючим адміністративно-територіальним устроєм України. Стосовно таких злочинів, скоєних на території інших країн, то може йтися про роботу вищезазначених фахівців у складі *міждержавних змішаних слідчо-оперативних груп* (далі — МЗСОГ) [9].

Втім стан справ зі встановлення і затримання злочинців «міжнародного значення» зовсім не висвітлений як з точки зору теорії, так і, враховуючи суттєві особливості кримінальної діяльності, з точки зору практичних рекомендацій. Тому зазначена проблема належить до актуальних напрямів як теоретичних, так і прикладних досліджень.

Сьогодні з'явилася об'єктивна потреба розширити класифікацію зазначених СОГ, додавши ще один вид. Таким чином, авторська ідея полягає в тому, що з метою координації зусиль служб і підрозділів правоохоронних органів декількох країн пропонується створити МЗСОГ, яка буде складатися, як правило, з двох національних СОГ (як виняток, таких складових у вигляді національних СОГ може бути й більше).

Ефективність міжнародної співпраці у протидії транснаціональній злочинності залежить перш за все від наявного механізму надання правової допомоги з питань кримінального судочинства та організаційно-правового забезпечення проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих дій у межах міжнародної співпраці. Прикладом цього слугує практика співпраці правоохоронних органів у межах Європейського Союзу (ЄС), де центром європейської поліцейської співпраці є Європол, та у межах Міжнародної організації кримінальної поліції — Інтерпол, членом якої є й Україна. Створення наднаціональних механізмів міжнародного розшуку на сьогодні є одним з найбільш дієвих засобів реалізації завдань з розслідування і розкриття злочинів у світовому масштабі.

Водночас аналіз оперативно-розшукових і кримінальних справ свідчить, що міжнародний розшук залишається одним з найбільш проблемних у діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів України. В останні роки постійно збільшується кількість запитів, оброблених Національним центральним бюро Інтерполу в Україні, зростає і кількість кримінальних справ, що потребують оперативного супроводження після отримання інформації з-за кордону.

Міжнародному розшуку заважають переважно національні бар'єри правового та організаційного характеру.

Як слушно зазначають фахівці, справи про видачу злочинців вирішуються набагато швидше, якщо у їх розшуку бере участь Інтерпол. Щорічно у різних країнах затримується близько тисячі злочинців. Щоправда, інформація про арешти з року в рік надходить до Інтерполу з дуже невеликої кількості країн [13, с. 157].

Питання про оголошення розшуку на території іншої держави має бути попередньо врегульоване на договірному рівні. Правоохоронні органи держав доволі часто звертаються до іноземних юрисдикцій з проханням виявити, відстежити і затримати розшукувану ними особу. Здебільшого це проводиться на підставі угод про екстрадицію, і розшук, як правило, має за мету подальшу видачу розшукуваної особи. Стаття 6 Мінської конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. безпосередньо пов'язує видачу особи з її розшуком [14, с. 31 – 52].

Таким чином, поряд з наведеними видами внутрішньодержавного розшуку слід виокремлювати також міжнародний і міждержавний розшуки. Ці види розшуку передбачають проведення розшукових заходів як на території держави, де було скоєно злочин, так і за її межами, тобто одночасно на території двох і більше держав. У такому розшуку, відповідно, беруть участь правоохоронні органи декількох держав. При цьому поліція (міліція) кожної з країн проводить розшукові заходи виключно власноруч: на власній території у межах державних кордонів, з використанням наявних сил і технічних засобів, з дотриманням вимог чинних національних законів і відомчих інструкцій.

Міжнародний і міждержавний розшуки передбачені Інструкцією з організації розшуку обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбудовання кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення осіб невідомої трупів, затвердженою наказом МВС України від 5 січня 2005 р., яка визначає, що міждержавний розшук здійснюється міністерствами внутрішніх справ країн — учасниць СНД на території зазначених держав [15].

Міждержавний розшук слід відрізнити від міжнародного, оскільки у першому випадку йдеться про розшук особи на території однієї іноземної держави, розпочати який можна лише після того, як стало достовірно відомо, що розшукувана особа перебуває поза межами країни, в якій вона скоїла злочині, і в країні, до якої надіслано звернення про організацію розшуку. Міжнародний розшук, незалежно від об'єкта розшуку, проводиться одночасно на території двох і більше держав, ініціюється та координується з одного спеціалізованого оперативного центру.

Міжнародний розшук поділяється на *двосторонній* (наприклад, між Російською Федерацією та Республікою Білорусь на підставі угоди про союзню державу), *регіональний* (у межах СНД на підставі Мінської конвенції про правову допомогу; між державами — учасницями ЄС), *субрегіональний* (у випадку укладення угоди між державами різних регіонів, наприклад, державами Європи та державами Африканського континенту тощо), *універсальний* (у межах міжнародних універсальних організацій, наприклад, Інтерполу).

За умов міжнародного розшуку спостерігатиметься тенденція до розширення прав його суб'єктів у формі участі в оперативно-розшукових заходах на території держав-членів інтеграційного об'єднання за рахунок ефективної діяльності СОГ, створення наднаціональних оперативних підрозділів, проведення окремих оперативно-розшукових заходів на території іншої держави — члена інтеграційного об'єднання без залучення оперативних підрозділів цієї держави (повідомляється лише про факт такого проведення).

Терміновий розшук у системі Інтерполу практикується у випадках переслідування підозрюваного або злочинця «за гарячими слідами», коли немає сумнівів стосовно особи втікача, а головне — коли поліції (міліції) точно відома країна його перебування.

У разі скоєння злочинів у прикордонних районах, які в окремих країнах можуть кваліфікуватися як загальнокримінальні, а в інших — як політичні (релігійні, військові, расові), правоохоронні органи кожної країни залишають за собою право вирішувати чи надавати допомогу, чи відмовляти у ній відповідно до вимог національного законодавства. Інтерпол займається координацією співпраці з поліцією виключно у справах про загальнокримінальні злочини [16].

З метою організації швидкого, ефективного й всебічного розслідування відповідно до ст. 63 Конвенції про правову допомогу та правові відносини за цивільними, сімейними і кримінальними справами, що прийняті керівниками країн — учасниць СНД 7 жовтня 2002 р. у м. Кишиневі, можуть створюватися міждержавні МЗСОГ, в яких об'єднуються зусилля слідчих, оперативних, технічних та інших служб, а також підрозділів зацікавлених відомств. За загальним правилом усі МЗСОГ створюються для розслідування окремої кримінальної справи і після завершення справи припиняють своє існування. Втім буде неправильно розцінювати МЗСОГ як якусь групу співробітників правоохоронних органів, що мають право вільно, навіть якщо це викликано інтересами справи, виконувати слідчі дії й оперативно-розшукові заходи на території суміжних держав.

Особливість МЗСОГ полягає в тому, що вона складається з двох національних СОГ, і є формою координації зусиль служб і підрозділів правоохоронних органів декількох країн без надання будь-якого кримінально-процесуального статусу. У зв'язку із цим МЗСОГ — не самостійний процесуальний інститут, тому її спеціальне закріплення у КПК держав — учасниць СНД поки що не потрібне. Діяльність МЗСОГ повинна ґрунтуватися на принципах суворого дотримання вимог національного законодавства, норм і принципів міжнародного права, поваги до суверенітету держав, які беруть участь у її створенні. Правовий стан національних СОГ, що входять до складу МЗСОГ, повинен також визначатися нормами законодавства держави перебування.

Доцільність створення МЗСОГ зумовлюється необхідністю розслідування складних, багатоепізодних кримінальних справ, зокрема і серійного сексуального характеру, особливо у прикордонних регіонах, де простежуються тісні «сусідські» зв'язки на сімейно-особистісному рівні. Окрім того, процес розслідування пов'язаний зі значним обсягом слідчих дій і оперативно-розшукових заходів на територіях декількох держав.

Ініціаторами створення МЗСОГ можуть виступати керівники правоохоронних органів як прикордонних регіонів, так і центральних відомств на підставі наявності достовірної доказової інформації, отриманої під час розслідування конкретної кримінальної справи.

Проведення попередніх консультацій (як до відправлення пропозиції щодо створення МЗСОГ, так і протягом 15-денного терміну після їх відправлення) може не тільки вплинути на ухвалення рішення, але й сприяти визначенню оптимального кількісного та якісного складу МЗСОГ з боку запитуваної держави. Також доцільно попередньо обговорити й визначити цілі та завдання МЗСОГ (якщо вона буде створена).

Вважаємо, що створена у такий спосіб МЗСОГ буде являти собою своєрідне двоєдине структурне утворення, що складатиметься з двох національних СОГ, кожна з яких функціонуватиме на власній території і матиме власного керівника, який буде реалізовувати свої права з урахуванням національного кримінально-процесуального законодавства. Такий порядок відповідає суверенному характеру взаємин держав — учасниць СНД.

Основний зміст створення МЗСОГ полягає в можливості уникнення необхідності виконання разових доручень при проведенні слідчих дій і оперативно-розшукових заходів на території іншої держави, забезпеченні узгодженості дій, оперативному вирішенні питань, що виникають у процесі розслідування злочинів шляхом налагодження більш тісної співпраці та взаємного обміну інформацією.

Питання про загальне керівництво МЗСОГ та межі його компетенції у міжнародних правових актах, що стосуються держав — учасниць СНД, на сьогодні не визначено. До функцій загального керівництва МЗСОГ належать:

- складання загального плану розслідування і контроль за його виконанням;
- складання плану провадження окремих слідчих дій на території іншої держави і його узгодження;
- складання переліку слідчих версій, що висунуті у справі, і плану їхньої перевірки, зокрема на території іншої держави;
- організація спільних оперативних нарад, забезпечення прибуття на них членів МЗСОГ іншої держави;
- координація дій учасників МЗСОГ шляхом підтримання постійного контакту з керівником СОГ іншої держави;
- взаємодія з наглядовим прокурором своєї держави й регіональною прокуратурою іншої держави;
- участь у вирішенні питання про екстрадицію, якщо це буде потрібно;
- оцінка зібраних у справі доказів, зокрема зібраних СОГ іншої держави, на предмет їх об'єктивності, повноти, відносності й допустимості;
- організація виконання найбільш складних судових експертиз, а також експертиз, призначених СОГ іншої держави (якщо така необхідність виникає);
- організація перевірки за оперативними й криміналістичними вітчизняними обліками запитів керівника СОГ іншої держави;
- вирішення питань, пов'язаних з одержанням судового дозволу на виконання слідчих дій, що стосуються конституційних прав громадян (арешти, затримання, обшуки тощо);
- вирішення питань, пов'язаних зі зберіганням речових доказів;
- вирішення питань, пов'язаних зі збереженням таємниці слідства, усуненням каналів можливої втрати інформації, наданням згоди на публікацію матеріалів слідства у ЗМІ;
- охорона членів СОГ власної держави і надання із цього приводу рекомендацій керівникові СОГ іншої держави.

У діяльності МЗСОГ особливо важливого значення набуває проведення спільних оперативних нарад, на яких члени МЗСОГ можуть обговорювати отримані в процесі розслідування матеріали, результати перевірки висунутих у справі версій, напрями подальшого розслідування кожної СОГ, необхідність проведення паралельних або спільних оперативно-розшукових заходів відповідно до Договору про порядок перебування й взаємодії співробітників правоохоронних органів на території держав — учасниць СНД, підписаного у м. Мінську 4 червня 1999 р. [17, с. 580 – 582].

Кількісний і персональний склад МЗСОГ залежить від складності кримінальної справи, кількості епізодів злочинної діяльності фігурантів, територіального розміщення епізодів у суміжних країнах, кількості осіб, причетних до злочину, необхідності їхнього встановлення й розшуку, кількості потерпілих та їхнього місцезнаходження,

обсягу слідчої й оперативної інформації, необхідних координаційних погоджень слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Важливий організаційний момент діяльності МЗСОГ — утворення організаційного штабу, що повинен дислокуватися при тій СОГ, де функціонує загальний керівник МЗСОГ. До складу об'єднаного штабу, крім спеціально виділених членів МЗСОГ, можуть входити на тимчасовій основі працівники прокуратури, зокрема прокурор, що організовує кримінальне переслідування. Головне завдання штабу полягає у накопиченні отриманих СОГ основних матеріалів слідства, їхній систематизації, аналізі й ознайомленні з результатами аналітичної роботи керівника й членів МЗСОГ.

Для обміну інформацією між учасниками МЗСОГ можна використати комп'ютерний багатофункціональний цифровий комплекс МСР-ТВ, призначений для реєстрації документальних фотозображень з нанесеними графічними, текстовими й звуковими коментарями. Він дозволяє відповідним підрозділам правоохоронних органів налагодити формування й оперативний комп'ютерний обмін блоками електронних даних, якими є голос, текст, кольорові фотографії й інша інформація. Дані можуть передаватися телефонними лініями, стільниковим зв'язком, радіо- і супутниковими каналами. За декілька хвилин інформація може бути передана з місця проведення слідчої дії на приймальний пристрій країни — засновника МЗСОГ.

Створення МЗСОГ особливо доцільне при розслідуванні певної категорії злочинів. Так, результати розкриття злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, значною мірою залежать від того, наскільки ефективною є спільна діяльність правоохоронних органів нашої держави та іноземних держав в цьому напрямі. Належно організована спільна робота, по-перше, підвищить якість розслідуваної кримінальної справи, по-друге, надасть можливість швидкого отримання інформації щодо розслідуваної справи, по-третє, збільшить імовірність покарання осіб за вчинені ними злочини, пов'язані з торгівлею людьми.

Важливою умовою досягнення позитивних результатів у цій роботі є її належне інформаційне забезпечення. Надзвичайно важливим у цьому аспекті є здійснення спільних заходів, обмін оперативною та іншою інформацією, проведення координаційних нарад для розробки планів дій за цими напрямками. Виникає необхідність створення спільного банку інформації стосовно вчинених злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, та осіб, які їх вчинили. Особливого значення набула взаємодія спеціалізованих СОГ зі службою зовнішньої розвідки, міграційною службою, митною службою, прикордонниками та іншими органами державної влади, робота яких безпосередньо пов'язана з мігрантами.

Враховуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що визначення порядку та механізму взаємодії правоохоронних органів нашої держави з правоохоронними органами іноземних держав досі залишається основним проблемним питанням. Особливої важливості набуває отримання доказової інформації з використанням механізмів правової допомоги. Водночас оперативно-розшукові заходи, які з метою розкриття злочину доцільно виконувати на території іншої держави, виходять за межі існуючих процесуальних інститутів. Тому саме досвід створення й функціонування МЗСОГ повинен сприяти більш тісній співпраці між різними державами, особливо у прикордонних регіонах, важливою складовою якої стала б робота щодо створення прийнятної для держав Євросоюзу або СНД базового законодавства, здатного запровадити єдину практику при розслідуванні кримінальних справ.

З метою поліпшення існуючої ситуації щодо цього питання пропонується розробити спільну інструкцію стосовно взаємодії правоохоронних органів України з правоохоронними органами іноземних держав щодо розкриття злочинів та запобігання їм.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Синеокий О.В. Виды следственных и следственно-оперативных групп: сравнительный анализ / О.В. Синеокий // Государство и право. — 1997. — № 1. — С. 60 – 67.
2. Синеокий О.В. Організація роботи постійно діючих слідчо-оперативних груп (СОГ) з розкриття і розслідування умисних вбивств : матеріали навчально-методичного семінару прокурорів-криміналістів Прокуратури України / О.В. Синеокий. — К. : Кримарт, 1997. — С. 67 – 68.
3. Организация и планирование деятельности следственных бригад : метод. пособ. / [Беджашев В.И., Викторова Л.Н., Розенталь М.Я. и др. ; рук. авт. коллект. А.А. Эйман]. — М. : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1990. — 55 с.
4. Коновалов В. Групповой метод расследования / В. Коновалов // Законность. — 1995. — № 7. — С. 35 – 41.
5. Тимошенко Б.П. Аналіз стану організації роботи щодо розкриття і розслідування умисних вбивств, скоєних на території України в 1994 році та за 3 місяці 1995 року / Б.П. Тимошенко, Ю.Г. Сидоренко, В.Г. Хомчук // Генеральна прокуратура України. — 1995. — № 15 (86). — 10 с.
6. Гордін Л.Я. Кримінально-процесуальні проблеми створення та діяльності слідчо-оперативних груп : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л.Я. Гордін // Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2008. — 18 с.
7. Синеокий О.В. Планування та організація розслідування кримінальних справ про умисні вбивства, які скоєні в умовах неочевидності : моногр. / О.В. Синеокий. — Запоріжжя : Прокуратура Запорізької області ; НАВСУ ; Вид-во «Дике поле», 1999. — 136 с.
8. Інструкція «Про організацію роботи постійно діючих слідчо-оперативних груп по розкриттю і розслідуванню умисних вбивств, скоєних на території Запорізької області», затверджена Прокурором Запорізької обл. 20.08.1998. — 3 с.
9. Синеокий О.В. Психологічні особливості управління міжвідомчими слідчо-оперативними групами / О.В. Синеокий // Вісник прокуратури. — 2008. — № 3. — С. 72 – 80.
10. Синеокий О.В. Психологічний механізм прийняття групових рішень у професійній діяльності слідчо-оперативної групи: актуальні проблеми протидії злочинності в Україні / О.В. Синеокий. — Д. : ДДУВС, 2008. — С. 127 – 129.
11. Синеокий О.В. Психологічні технології щодо вирішення групових завдань в професійній діяльності міжвідомчих слідчо-оперативних груп / О.В. Синеокий // Психологические технологии в экстремальных видах деятельности : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., 22–23 мая 2008 г. — Донецк : Донецкий юридический институт ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко. — С. 126 – 127.
12. Синеокий О.В. Проблеми групового мислення в діяльності слідчо-оперативної групи / О.В. Синеокий // Взаємодія громадян та правоохоронних органів в контексті формування правової держави: правові, історичні, філософські та психологічні аспекти : Всеукр. наук.-практ. конф., 15 травня 2008 р. : тези доп. — Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2008. — С. 298 – 302.
13. Міжнародний розшук: теорія та практика : моногр. / [Душейко Г.О., Некрасов В.А., Мацюк В.Я., Компанієць Д.О.]. — К. : КНТ, 2006. — 168 с.
14. Конвенция о правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам от 22.01.93 // Сб. международных договоров РФ по оказанию правовой помощи. — М. : Спарк, 1996. — С. 31 – 52.
15. Інструкція з організації розшуку обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбудвання кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідізнаних трупів, затверджена наказом МВС України від 05.01.2005, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 01.02.2005 за № 132/10412. — 32 с.
16. Устав Международной организации уголовной полиции Интерпола / Международное публичное право: Сб. док. — М. : БЕК, 1996. — Т. 2.
17. Настольная книга следователя : научно-метод. пособие / [Адельханян Р.А., Исаенко В.Н., Самойлов Ю.М. и др. ; под ред. к.ю.н. А.И. Дворкина и д.ю.н. А.Б. Соловьева]. — М. : Экзамен, 2007. Кн. 3 : Расследование преступлений против личности (убийство, торговля людьми). — С. 589.

УДК 343.985:343.9

С.И. Саенко,
*заместитель начальника кафедры
Луганского государственного университета внутренних дел
имени Э.А. Дидоренко*

ДЕЛИКТОЛИСТИКА КАК НАУКА ИНТЕГРАЛЬНОЙ ПРИРОДЫ

Рассмотрены особенности развития науки деликтолистики; приведена характеристика отдельных направлений интеграционных процессов, происходящих в данной науке; исследуется один из главных законов ее развития — закон интеграции и дифференциации научного знания; предложено дополнить традиционную классификацию наук новой разновидностью — интеграционными науками.

Ключевые слова: деликтолистика, наука, интеграция, дифференциация, деликтность, классификация наук.

Деликтолистика на сегодняшний день уже должна была иметь все четко определенные атрибуты самостоятельной области научного знания: объект, предмет и методологию. Но говорить о том, что данная наука окончательно сформирована, пока еще не приходится. Прикладной характер «продукции» деликтолистики обуславливает ее дальнейшее эволюционирование в целях решения потребностей социума в выявлении и раскрытии преступлений, административных и дисциплинарных проступков, гражданских правонарушений, продуцируемых субкультурой девиантного мира.

На современном этапе развития Украины деликтность приобрела широкие масштабы, на что указывают научные источники, нормативные документы и справочные материалы правоохранительных органов, данные СМИ. Более того, деликтность качественно изменилась в сторону повышения уровня профессионализма правонарушителей, использования ими достижений науки и техники в целях совершения и сокрытия деликтов. Вследствие этого оказание должного противодействия деликтности требует привлечения значительного объема знаний, сил и средств, способных минимизировать ее негативные последствия на общественные отношения. Эту роль может выполнить наука деликтолистика, одной из главных задач которой является обеспечение практической деятельности по выявлению и раскрытию деликтов современными и эффективными специальными средствами, приемами и методами, основанными на достижениях науки и техники.

Пока эта задача на практике реализуется не полностью, что объясняется рядом факторов.

Во-первых, отсутствием четко выработанных механизмов привлечения в деликтолистику научных знаний разной отраслевой специфики. Выработка таких механизмов невозможна без учета тенденций развития современного научного знания, его дифференциации и интеграции.

Во-вторых, исследованию методолого-теоретических вопросов, относящихся к общим положениям деликтолистики, в научной литературе практически не уделялось внимание. Исключением являются научные наработки лишь в такой ее отрасли, как

криміналістика, потенциал которой в той или иной степени используется по аналогии и другими отраслями деликтолистики. В этой связи следует отметить, что наиболее плодотворно научные достижения криміналістики используются для выявления, раскрытия и фиксации административных проступков, менее плодотворно — при совершении дисциплинарных и гражданских правонарушений. В последнем случае это связано с тем, что научный арсенал криміналістики ввиду своей специфики так и не смог быть интегрирован в такие специфические научные отрасли знаний, как дисциплинарная и гражданская деликтолистики.

Исходя из изложенного, можно сделать вывод о том, что проблематика деликтолистики требует своего дальнейшего разрешения не только на науковедческом уровне. Не вызывает сомнения также и то, что теоретические рекомендации данной науки, в частности ее отраслевых направлений, станут востребованы следственной, судебной, административно-юрисдикционной и экспертной практиками. И от того, насколько они окажутся обоснованными и современными, будет зависеть уровень решения специалистами поставленных задач в сфере обеспечения прав и свобод человека и гражданина с помощью технико-деликтолистических средств и методов.

Современная деликтолистика находится в эпицентре происходящих в познании интегративных процессов, следствием чего, безусловно, является необходимость переосмысления некоторых понятий, проблем и вопросов методолого-теоретического уровня и, главным образом, характера ее научной природы. Уточнение общетеоретического понятия науки деликтолистики в свете интегративного взгляда на ее природу и на его основе формулирование понятий ее отраслей (криміналістики, административной деликтолистики и так далее) позволит определить перспективы дальнейшего ее развития. Научные исследования объекта деликтолистики с позиции интегративного характера ее природы могут открыть новые возможности в решении деликтолистических научно-исследовательских и практических задач.

Изучение теоретических вопросов науки деликтолистики через призму интегральных свойств ее природы — задача не одного научного исследования. Поэтому в данной статье сделана попытка рассмотреть лишь один из аспектов обозначенной проблематики — проявление интегративной сущности деликтолистики.

В целях более полного понимания современного взгляда на деликтолистуку как науку интегральной природы представляется правильным рассмотреть прежде всего тенденции дифференциации и интеграции в научном познании деликтолистических вопросов и их влияние на формирование структуры научного знания в целом.

Следует отметить, что процессы интеграции и дифференциации научного знания — это диалектические противоположности единого процесса познания. Сущность интеграции заключается в проникновении данных одной либо нескольких наук в другую, что ведет к расширению объема и разнообразию научного знания, дает толчок к формированию новых отраслей науки, но уже путем дифференциации. История свидетельствует о том, что изначально проявила себя именно дифференциация научного знания, позволившая выделить отдельные области из некогда единой совокупности человеческих знаний о мире (так появились философия и такие науки, как физика, математика, биология, астрономия, география и другие). Процесс формирования новых научных отраслей продолжается и сейчас, причем с неослабевающей интенсивностью, о чем свидетельствует появление таких наук, как кибернетика, семиотика, информатика, что составляет далеко не полный их перечень.

Дифференциация научного знания естественно дополняется тенденцией к интеграции, то есть стремлением к единству научного знания через активное взаимодействие наук как отражение целостности мира. Начиная со второй половины XIX века, интеграция в науке становится все более заметной и усиливается с развитием научно-технической революции (НТР). При этом, в отличие от процесса дифференциации, который происходит самостоятельно и инертно, интеграция требует для своего развития целенаправленных организационных мер.

Дифференциация наук, будучи неразрывно и необходимо связана в современных условиях со своей противоположностью — интеграцией, растворяется в ней, о чем свидетельствует тот факт, что новые науки появляются на пограничных направлениях научного исследования и служат своеобразными мостами между различными науками, что интенсифицирует и углубляет интегративные процессы (например, биофизика, бионика, математическая лингвистика, математическая логика) [1]. Дифференциация научного знания достигла такого уровня, что интеграция становится основной потребностью науки.

К основным направлениям интегративного процесса, которые происходят в науке деликтологии, относятся:

- перенос идей и представлений из одной области знаний в другую, особенно когда он носит эвристический характер. Эта тенденция четко прослеживается в таких научных направлениях, как уголовно-процессуальное и административно-деликтное право, криминалистика, все виды деликтных процессов и так далее;

- эффективное использование понятийно-концептуального аппарата, методов и иных познавательных средств одних областей науки другими;

- формирование комплексных, междисциплинарных проблем и направлений исследований;

- формирование новых научных дисциплин «пограничного» типа на стыках известных ранее областей знания;

- сближение наук, различающихся своими предметными областями, усиление взаимосвязи и взаимодействия общественных, естественных и технических наук;

- сближение научных дисциплин различных типов — фундаментальных и прикладных, эмпирических и теоретических, высокоформализованных и описательных и т. д.;

- универсализация средств языка науки;

- выработка региональных и общенаучных форм и средств познания;

- усиление взаимодействия между философским и нефилософским (частнонаучным) знанием, увеличение разнообразия каналов и форм связи между ними;

- усиление интегративной роли философии.

Рассмотренные направления интеграции научного знания предельно взаимосвязаны и взаимообусловлены, что определяет целостность интегративных процессов, протекающих в деликтологии. Приведенные направления процесса интеграции в деликтологии обуславливают также и то, что, во-первых, взаимное обогащение деликтологии с другими научными дисциплинами (всеми видами деликтных процессов; уголовной, административной, иными отраслями права) позволяет углублять познание действительности, вовлекая в процесс взаимообогащения научными идеями, представлениями и методами науки, независимо от их характера и места в системе научного знания. При этом перенос идей и представлений из одной области науки в

другую должен сопровождаться глубоким и органическим преобразованием используемых знаний как по форме, так и по содержанию применительно к специфике занимаемой науки. Тогда использование продуктивных методов познания в иных областях науки применительно к другому кругу задач будет иметь большой эффект.

Во-вторых, в современной деликтолистике все чаще назревают комплексные проблемы, требующие комплексных исследований. Научного потенциала криминалистики становится недостаточно для противодействия деликтности. Поэтому в рамках деликтолистики необходимо изучить объективные закономерности, составляющие ее предмет, разработать общие научно-методологические основы; усовершенствовать существующие и разработать новые технико-деликтолистические средства и методы выявления, изъятия, исследования, оценки и использования доказательств; усовершенствовать и разработать организационные, тактические, методические основы досудебного следствия, административно-юрисдикционной деятельности, криминалистической экспертизы и т. д.; усовершенствовать существующие и разработать новые деликтолистические средства и методы предотвращения различного вида противоправных проявлений.

В-третьих, на сближение деликтолистики с другими науками активно влияют процессы теоретизации и формализации научного знания, унификации языковых средств.

И последнее, в системе научного знания усиливается роль философской теории, увеличиваются ее связи с частными науками, что приводит к укреплению взаимосвязи деликтолистики с другими отраслями научных знаний.

Все вышеуказанные направления интеграции научного знания свойственны «молодой» науке деликтолистике, которая возникла на стыке нескольких областей научного знания: с одной стороны, естественных и технических наук, а с другой, — юридических наук криминального, административного, гражданского цикла. Именно с интеграцией естественнонаучного знания в науки, исследующие противоправную и направленную на борьбу с правонарушениями деятельность (в том числе деликтолистическую), стало возможным дифференцировать из системы наук криминального, административного, гражданского и другого цикла науку деликтолистику. При дальнейшем научном развитии процесс дифференциации следует осуществить внутри самой деликтолистики, чтобы теоретико-методологически окрепли такие пограничные с ней науки, как юридическая психология, теория административно-юрисдикционной деятельности, судебная экспертиза и другие.

Интеграция и дифференциация научного знания, как один из основных законов развития науки деликтолистики, свойственен всем ее отраслевым направлениям, хотя и имеет в них свою специфику проявления. Однако, рассматривая законы развития такого отраслевого направления деликтолистики, как криминалистика, некоторые авторы указывают на то, что закону интеграции и дифференциации научного знания соответствует специфический закон развития криминалистики — закон активного творческого приспособления для целей судопроизводства современных достижений тех наук, чьи положения не могут быть прямо, непосредственно, без специального приспособления использованы в практике борьбы с преступностью [2].

Представленная позиция по данному вопросу является дискуссионной, поскольку законы развития научного знания едины, а специфической может быть их реализация в конкретном научном направлении деликтолистики. Поэтому представляется более

правильным говорить не о специфическом законе развития криминалистики, а о специфической форме реализации закона развития науки деликтолистики (закона интеграции и дифференциации научного знания) в криминалистике и других ее отраслевых направлениях с единой для всех областей научного познания сущностью.

Процессы дифференциации и интеграции научного знания влекут за собой изменение взглядов на природу существующих и формирование новых наук, уточнение места отдельных отраслей наук в системе научного знания. Не секрет, что традиционная классификация наук несовершенна и продолжает развиваться под воздействием процессов интеграции и дифференциации научного знания. Любое деление на группы (виды) условно. Поэтому вновь формируемым областям научного знания не находится места в традиционной классификации наук, что непосредственно прослеживается и в отношении деликтолистики.

Для определения места наук нового типа в традиционной классификации наук Р.С. Белкин предлагает руководствоваться следующим правилом: «Если синтетическая наука возникает на стыке наук, относящихся к одному и тому же классу, например общественных, то она должна оставаться в том же классе на правах самостоятельной структурной единицы. Если же синтетическая наука возникает на стыке наук различных классов, как это имеет место в основном при формировании интегральных и комплексных наук, то в традиционной классификации должно быть выделено еще одно звено, включающее эти, по образному выражению ученых, “гибридные науки”» [3].

Поддерживая данное мнение, предлагается наряду с традиционными блоками (общественные, естественные, технические) выделить следующий новый тип наук — интегративные. Они будут представлять новый тип научных абстракций, для формирования которых решающим должно стать «объективное тождество структурных и функциональных характеристик различных областей реальности» [4].

Резюмируя изложенное, следует отметить, что становление деликтолистики представляет собой длительный исторический процесс созревания и практического применения ее научных теорий. Этот процесс обусловлен породившими деликтолистику потребностями, поскольку любая наука возникает и развивается там и тогда, где и когда возникает общественная потребность в решении задач определенного вида, для чего общество не имеет необходимых знаний, сил и средств. Одним из основных законов развития науки деликтолистики следует считать интеграцию и дифференциацию научного знания. Хотя данный закон имеет специфическую форму реализации в отраслевых направлениях деликтолистики, но сущность его остается единой для всех областей научного познания деликтолистических вопросов.

Список использованной литературы

1. Чепиков М.Г. Интеграция науки (философский очерк) / М.Г. Чепиков. — М.: Мысль, 1975. — С. 12.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. / Р.С. Белкин. — М.: Юрист, 1997. — Т. 1: Общая теория криминалистики. — 408 с.
3. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. — М., 2001. — С. 36.
4. Лазарев Ф.В. Структура познания и научная революция / Ф.В. Лазарев, М.К. Трифонова. — М.: Высшая школа, 1980. — С. 39.

УДК 343.982.3

Е.Ю. Горошко, ад'юнкт
Академії МВД Республіки Беларусь

ЦЕЛИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИОННОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Рассмотрены вопросы, связанные с целями, которые достигаются при проведении идентификационного криминалистического исследования. В рамках системного подхода, рассматривая преступление как совокупность структурных элементов, в работе подробно анализируется и научно обосновывается каждая цель, стоящая перед идентификационным исследованием.

Ключевые слова: криминалистическая идентификационная экспертиза, элементарный отражательный акт, элементы структуры преступления, идентификационная связь, система целей криминалистической идентификационной экспертизы.

Республика Беларусь — правовое государство, основной задачей которого является защита прав и свобод граждан, обеспечение национальной безопасности страны. Актуальными направлениями государственной политики являются борьба с преступностью, эффективное раскрытие и расследование преступлений, возмещение причиненного гражданину имущественного и морального вреда. Достижению этих целей служит криминалистическая деятельность, основывающаяся на арсенале средств и методов.

Криминалистика призвана обеспечивать органы, ведущие уголовный процесс, доказательственными фактами совершения деяний, квалифицируемых уголовным законом как преступление. Доказывание — это «установление конкретного преступления путем распознавания совокупности его структурных элементов» [1, с. 56]. Во многом это достигается при помощи криминалистической идентификационной экспертизы. Как и любой вид деятельности, криминалистическая идентификационная экспертиза имеет свою систему целей. По мнению А.В. Дулова, «любая надежная, научно обоснованная система деятельности может быть создана только лишь в том случае, если ее созданию предшествует четкое целеполагание» [2, с. 3].

Для определения системы целей криминалистической идентификационной экспертизы необходимо исходить из следующего.

Криминалистическая идентификационная экспертиза является частью криминалистики. О целях криминалистики говорили многие ученые. В 1915 году С.Н. Трегубов писал о том, что криминалистика имеет своей целью оказывать помощь правосудию «в раскрытии истины и обеспечивать ее от всегда возможных роковых ошибок, способствуя в равной мере как изобличению действительно виновных, так и выяснению невиновности неправильно заподозренного лица» [3, с. 15]. По мере развития науки, цели криминалистики формировались, разрабатывались, обосновывались, систематизировались. На современном этапе существует «дерево» целей, однако основной «общей» целью криминалистики признано «содействие борьбе с преступностью своими специфическими силами и средствами» [4, с. 15]. В связи с тем, что развитие целей криминалистики влечет развитие и пополнение целей криминалисти-

ческой идентификационной экспертизы, а также учитывая, что «цели криминалистической могут быть реализованы только через предварительную разработку специальных теорий» [2, с. 9], основной целью криминалистической идентификационной экспертизы является установление фактических обстоятельств и объективных данных, имеющих доказательственное значение, посредством исследования следовой информации при помощи специфических средств и методов для эффективного исследования и раскрытия преступлений.

Помимо общей цели, криминалистические идентификационные исследования имеют и собственные, так называемые, «внутренние», которые объективно отражают сущность и значение экспертизы в целом. «Чем четче и полнее определены цели, тем действеннее будет и система борьбы с преступностью» [2, с. 3]. Рассмотрим их детально.

Идентификационные процессы связаны с использованием большого разнообразия средств и методов различных наук. Конечной целью идентификационных исследований является установление тождества исследуемого объекта и образца либо его отсутствия. Отождествлению предшествует первоначальное отнесение объекта к определенному виду, классу, группе.

Для того чтобы успешно идентифицировать объект по имеющемуся следу, необходимо знать процессы, в результате которых он был образован. Следы — объекты идентификационной экспертизы — возникают благодаря универсальному свойству всех предметов, явлений и процессов живой и неживой природы — свойству отражения. Так как криминалистическая идентификация является «одним из средств установления истины в уголовном судопроизводстве» [4, с. 84], она исследует процессы отражения, возникающие до, в момент и после совершения уголовно наказуемого деяния.

При реализации преступного замысла осуществляется множество элементарных отражательных актов, в результате чего появляются продукты данного явления — следы. При взаимодействии различного рода объектов закономерности отражения тех или иных свойств на объектах взаимодействия различны. В большинстве случаев это связано с условиями следообразования. Поэтому первоначальной целью идентификационного исследования является анализ совершения единичного элементарного отражательного акта и установление закономерностей образования следа с учетом всех проявившихся особенностей. Впоследствии исследование самих продуктов отражения — следов — позволяет достичь первоначальной цели идентификационного процесса: установление тождества с предположительным оригиналом либо его отсутствия.

Кроме того, при установлении тождества объекта определяется и элемент структуры преступления. В дальнейшем, в процессе идентификационного криминалистического исследования изучается его сущность: особенности функционирования, взаимодействия с другими объектами. Ф. Энгельс писал: «Надо сначала знать, что такое данный предмет, чтобы можно было заняться теми изменениями, которые с ним происходят» [5, с. 303]. На основании вышеизложенного можно констатировать, что первоначальной целью идентификационного процесса является анализ совершения единичного элементарного отражательного акта, изучение продуктов взаимодействия, отнесение их к определенному классу, роду, группе и в конечном итоге — его отождествление.

Преступление — это система, состоящая из элементов. Для того чтобы выявить и расследовать преступление, необходимо в первую очередь выявить всю совокупность элементов, присущих данному событию, то есть установить его структуру.

Криміналістика изучает преступления с точки зрения выявления объекта, субъекта, орудия, средства и т. д. Каждый элемент этой структуры отражается в окружающей среде благодаря свойству отражения. Следовательно, каждый элемент структуры преступления оставляет следы. Для успешного выявления и расследования преступления необходимо обнаружить данные следы, зафиксировать и исследовать их, тем самым установить все элементы преступного деяния. Криминалистическая идентификационная экспертиза, изучая отражательные акты и определяя тождество объектов, устанавливает элементы структуры преступления. Как доказывает практика, криминалистическим идентификационным исследованием устанавливаются различного рода элементы структуры преступления (рис. 1).

Из изложенного следует сделать вывод, что установление элементов структуры преступления является еще одной немаловажной целью криминалистической идентификационной экспертизы.

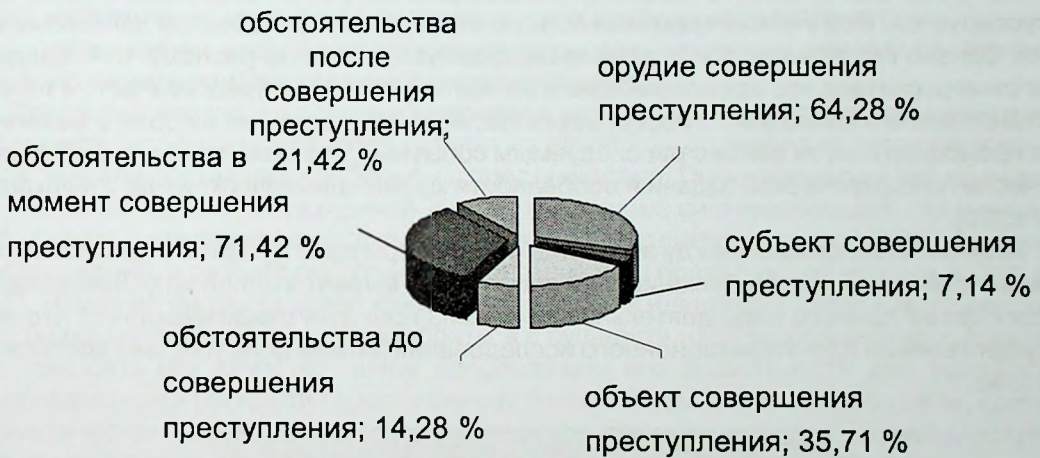

Рис. 1. Элементы структуры преступления, устанавливаемые криминалистической идентификационной экспертизой

Преступное деяние — органическое целое, имеющее свою внутреннюю структуру. В рамках системного подхода под структурой следует понимать общий, качественно определенный и достаточно устойчивый порядок внутренних связей и отношений между подсистемами, элементами, которые обеспечивают деятельность и достижение определенных ее целей и результатов [6, с. 76].

Следовательно, между элементами структуры преступления имеются достаточно устойчивые внутренние связи и отношения. «В процессе расследования преступлений нередко возникает необходимость установить по следам и иным отображениям связь человека, предмета, иного объекта с расследуемым событием» [4, с. 84]. Поскольку каждый элемент структуры преступления отражается в окружающей среде благодаря свойству отражения и устанавливается при помощи экспертизы, то установление данных связей является возможным в рамках идентификационного процесса. В.Е. Корноухов писал: «Теория идентификации описывает процесс отождествления объектов (людей, вещей) по мысленному образу и материально фиксированным отображениям (следам) с целью обоснования факта тождества, потому что он позволяет доказать

пространственную и/или временную связь единичного объекта (человека, вещи) с событием преступления и/или местом совершения преступления» [7, с. 333].

На современном этапе известно множество существующих идентификационных связей: причинная (используется при отнесении объекта к определенному множеству), объемная (между различными состояниями одного и того же объекта или между частями разделенного целого и целым), субстанциональная (между составами материалов различных объектов), связь преобразования (между признаками объекта и их преобразованными выражениями), сигналитическая (между материальными телами и отображениями их внешнего строения), функциональная (между навыком и его материально-фиксированным отображением), энергетическая (между величиной энергии объекта и ее отображением), кумулятивная (используется в процессе комбинированной идентификации) [8, с. 47 – 48]. В научном мире вопрос установления связей в процессе идентификационного исследования, а также их видов широко дискутируется. Все ученые-криминалисты не отрицают существования данного явления. Однако его трактовка и определение формулируются по-разному. В.Я. Колдин, например, считает, что идентификация в уголовном процессе предполагает не только установление взаимодействующих объектов, но и исследование их роли в механизме происшествия, их связи с расследуемым событием, что может рассматриваться в качестве специфической задачи и особенности криминалистической идентификации [9, с. 23].

Установление связей между элементами структуры преступления в процессе криминалистической идентификационной экспертизы является одной из основополагающих целей данного вида деятельности. Анализ практики свидетельствует, что при осуществлении идентификационного исследования данная цель успешно достигается (рис. 2).

Рис. 2. Установление связей между элементами структуры преступления при идентификационном исследовании

Преступление, как система, локализуется в определенном пространстве и времени. В соответствии с законом о взаимодействии и взаимосвязи объектов материального мира, преступление взаимодействует, а, следовательно, и взаимосвязано с множеством других действующих систем.

В процессе идентификационного исследования определяется связь элементов структуры преступления с другими системами, которые имели место в момент совершения преступного деяния. В некоторых случаях данное обстоятельство существ-

венно влияет на квалификацию преступления, характер и степень вины обвиняемого (подозреваемого) лица. Так, например, при проведении комплексной трасологической, автотехнической и судебно-медицинской экспертизы устанавливаются не только объект, средство, субъект и другие элементы преступления, а также всевозможные явления и процессы, происходящие при совершении преступления (техническое состояние транспортного средства, погодные условия, состояние дорожного покрытия в момент ДТП и т. д.)

Указанное позволяет сделать вывод о том, что идентификационная криминалистическая экспертиза при проведении исследования имеет определенную систему целей, которая включает:

- анализ совершения элементарного акта отражения, изучения продуктов данного явления, отнесения их к определенному классу, роду, группе и их отождествления;
- установление элементов структуры преступления;
- установление связей между элементами структуры преступления;
- установление связей элементов структуры преступления с другими системами, образующимися при совершении преступного деяния.

Детальный анализ и научное обоснование целей криминалистической идентификационной экспертизы являются одними из важнейших элементов теоретической и практической составляющей борьбы с преступностью. Определение целей криминалистической идентификационной экспертизы и их систематизация, по мнению А.В. Дулова, «это важнейшие элементы науки, определяющие и направления научных исследований, и разработку создания и организации практической деятельности» [2, с. 6]. Изучение системы целей криминалистических идентификационных исследований позволит более детально разобраться в сущности идентификационного процесса, повысить его качество, шире использовать его возможности для успешного расследования и раскрытия преступлений. Вместе с тем, реализуя свои цели, криминалистическая идентификационная экспертиза реализует и цели криминалистики, что является одним из важнейших условий эффективной борьбы с преступностью.

Список использованной литературы

1. Федоров Г.В. Проблемные аспекты теории криминалистической идентификации / Г.В. Федоров // Теоретические и прикладные проблемы уголовного процесса, криминалистики и оперативно-розыскной деятельности : сб. материалов науч.-практ. конф. — Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2006. — С. 50 — 59.
2. Дулов А.В. Формирование целей — необходимое условие развития криминалистики / А.В. Дулов // Проблемы криминалистики : сб. науч. тр. — Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2008. — Вып. 6.
3. Трегубов С.Н. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений : практическое руководство для судебных деятелей / С.Н. Трегубов. — Петроград, 1915.
4. Аверьянова Т.В. Криминалистика : учеб. для вузов / Аверьянова Т.В. [и др.] ; под ред. Р.С. Белкина. — М. : Норма, 2000.
5. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. Т. 21 / Г.В.Ф. Гегель. — М., 1937.
6. Дулов А.В. Криминалистика : учеб. пособ. / А.В. Дулов. — Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996.
7. Корноухов В.Е. Теория идентификации : курс криминалистики : общая часть / В.Е. Корноухов [ред. В.Е. Корноухов]. — М. : Юрист, 2000.
8. Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий / Н.А. Селиванов. — М. : Юрид. л-ра, 1982.
9. Колдин В.Я. Идентификация и ее роль в установлении истины по уголовному делу / В.Я. Колдин. — М., 1969.

УДК 343.159.5

О.В. Рожко, адъюнкт
Академии МВД Республики Беларусь

ВОЗМЕЩЕНИЕ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО НЕЗАКОННЫМИ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ (сравнительно-правовой анализ законодательств Беларуси и Украины)

Приведены результаты сравнительно-правового анализа основных положений, изложенных в законодательствах Украины и Беларуси, процесса возмещения вреда, причиненного незаконными уголовно-процессуальными действиями. Отмечены принципиальные различия в способе отраслевого регулирования исследуемых общественных отношений. Выявлены пробелы в нормативном закреплении оснований и условий возникновения права на возмещение указанного вреда. Обозначены направления совершенствования рассматриваемого процессуального института.

Ключевые слова: возмещение вреда, орган, ведущий уголовный процесс, незаконные действия, основания и условия возникновения права на возмещение вреда.

Обеспечение защиты гражданина в его отношениях с государственными органами является одним из неотъемлемых признаков любого правового государства. Это требование приобретает особую значимость в сфере уголовного судопроизводства, где государственное принуждение выражено в наиболее острой форме и связано с ограничением конституционных прав и свобод человека. Очевидно, что гарантии восстановления нарушенного правового статуса лица, необоснованно привлеченного к уголовной ответственности, должны быть неперемными атрибутами правовой системы. По тому, насколько полно и своевременно они обеспечивают возмещение причиненного вреда, можно судить об эффективности правового регулирования уголовно-процессуальной деятельности в целом. В этой связи представляет интерес проведение сравнительно-правового анализа законодательств Беларуси и Украины, регламентирующих возмещение вреда, причиненного незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс. Безусловно, в рамках одной статьи невозможно осветить весь круг возникающих при этом вопросов, поэтому в ней будут рассмотрены наиболее значимые аспекты данной проблемы.

Следует отметить, что разработка положений по возмещению рассматриваемого вреда постоянно находилась в центре внимания ученых. Фундамент в развитие теоретических представлений заложили Б.Т. Безлепкин, В.М. Савицкий, Е.А. Флейшиц, В.Т. Нор, Е.П. Чорновол. Позднее значительный вклад внесли такие процессуалисты, как Л.В. Бойцова, Л.А. Прокудина, О.В. Каплина, М.И. Пастухов и другие. Вместе с тем необходимо признать, что, несмотря на постоянно проводимую работу по совершенствованию процессуального законодательства, эффективность применения исследуемого института все еще далека от желаемой.

Одним из негативных факторов выступает не прекращающийся до настоящего времени спор между представителями публичного (уголовно-процессуального) и частного (гражданского) права относительно юридической природы исследуемых правоотношений. По мнению цивилистов, нормы, определяющие возмещение вреда, должны быть областью гражданского права, так как предметом правового регулирования являются гражданские обязательства вследствие причинения вреда. Метод правового регулирования в рассматриваемых отношениях основан на равенстве и свободе волеизъявления сторон [1; 2; 3]. В свою очередь ученые-процессуалисты приводят следующие аргументы: регламентируемые отношения производны и органически связаны с предшествующими уголовно-процессуальными отношениями, складывающимися по поводу обвинения гражданина в совершении преступления; субъектный состав (государство — гражданин) нетипичен для гражданско-правовых отношений; вред подлежит возмещению независимо от вины причинителя; процедура рассмотрения и разрешения вопросов о восстановлении чести реабилитированного и компенсации ему причиненных убытков не имеет ничего общего с порядком решения спора о гражданском праве [4; 5]. Существует и третья точка зрения, сторонники которой выступают за комплексный характер исследуемых правоотношений [6; 7]. Данный подход нашел свое отражение в законодательстве Украины, где правовой базой исследуемых компенсационных отношений являются межотраслевые комплексные нормативно-правовые акты, имеющие общеобязательный характер: Закон Украины «О порядке возмещения вреда, причиненного гражданину незаконными действиями органов дознания, досудебного следствия, прокуратуры и суда», Положение о его применении, утвержденное совместным приказом Министерства юстиции, Генеральной прокуратуры и Министерства финансов Украины 04.03.96 под № 6/5/3/41.

В правовой системе Республики Беларусь, напротив, имеет место негативная ситуация, характеризующаяся параллельным закреплением оснований возникновения права на возмещение вреда в нормах уголовно-процессуального и гражданского права, существенно отличающихся по своему объему и содержанию. Так, например, ч. 1 ст. 939 Гражданского кодекса (далее — ГК) к таковым относит привлечение в качестве обвиняемого, применение подписки о невыезде и надлежащем поведении, которые отсутствуют в Уголовно-процессуальном кодексе. В свою очередь, УПК Республики Беларусь, помимо оснований, устанавливает субъектный состав рассматриваемого права, называя виды подлежащего возмещению вреда, указывает на термин «физический вред», не имеющий самостоятельного определения в гражданско-правовых нормах.

Вместе с тем необходимо отметить несомненное достоинство УПК Республики Беларусь в части определения задач уголовного процесса, касающихся восстановления прав лиц, необоснованно привлеченных к уголовной ответственности. В частности, ст. 7 гласит, что задачей уголовного процесса является защита личности, ее прав и свобод, а установленный Уголовно-процессуальным кодексом порядок производства по материалам и уголовным делам призван обеспечивать, в случае обвинения или осуждения невиновного, незамедлительную и полную его реабилитацию, возмещение ему физического, имущественного и морального вреда, восстановление нарушенных трудовых, пенсионных, жилищных и других прав. Данные положения конкретизированы в нормах главы 48 «Производство по возмещению вреда, причиненного

физическому или юридическому лицу незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс», закрепляющих обязанность органов уголовного преследования и суда принимать меры по реабилитации указанных лиц.

Базовыми элементами рассматриваемого вопроса являются основания для возникновения права на возмещение вреда. Анализ положений законодательства Республики Беларусь позволяет систематизировать основания и выделить несколько классификационных групп. К первой группе относятся незаконные действия, обусловленные уголовным преследованием лица в связи с его участием в совершении преступления (ч. 1 ст. 460 УПК Республики Беларусь, ч. 1 ст. 939 ГК): незаконное задержание; незаконное применение мер пресечения в виде заключения под стражу, домашнего ареста, подписки о невыезде и надлежащем поведении; незаконное применение меры процессуального принуждения в виде временного отстранения от должности; незаконное привлечение в качестве обвиняемого; незаконное помещение в психиатрическое (психоневрологическое) учреждение; незаконное осуждение; незаконное применение принудительных мер безопасности и лечения. Вред, причиненный в результате указанных действий, подлежит возмещению в полном объеме, независимо от вины дознавателя, органа дознания, следователя, прокурора или суда.

Вторую группу оснований составляют другие незаконные действия, обусловленные властно-принудительным характером деятельности органов уголовного преследования и суда (ст. 938 ГК). Конкретный их перечень ни в УПК Республики Беларусь, ни в ГК не представлен. В связи с этим можно предположить, что их круг не ограничен. Вместе с тем они представляют собой общий гражданско-правовой деликт, характеризующийся совокупностью четырех условий, из которых три носят объективный характер и одно — субъективный. Таковыми являются: вред, противоправность действий, причинная связь между противоправными действиями и наступившим вредом и вина причинителя [8].

По законодательству Украины возмещению подлежит ущерб, причиненный гражданину в ходе производства по делу вследствие: незаконного осуждения; незаконного привлечения лица в качестве обвиняемого; незаконного взятия и содержания лица под стражей; незаконного проведения в ходе расследования либо судебного разбирательства уголовного дела обыска, выемки; незаконного наложения ареста на имущество; незаконного отстранения от работы (должности), незаконного производства иных процессуальных действий, ограничивающих права граждан (например, незаконного задержания; незаконного помещения на длительный срок в соответствующее медицинское учреждение для производства судебно-психиатрической экспертизы; незаконного наложения ареста на корреспонденцию и снятие информации с каналов связи; незаконного привода и др.); незаконного производства оперативно-розыскных мероприятий; незаконной конфискации имущества; незаконного наложения штрафа. Указанный ущерб также возмещается в полном объеме независимо от вины должностных лиц органов дознания, досудебного следствия, прокуратуры и суда [9].

Таким образом, украинский законодатель закрепляет в качестве оснований возникновения исследуемого права более широкий перечень незаконных процессуальных действий. Вместе с тем причинение вреда охраняемым законом интересам характерно практически для всех процессуальных действий, что обусловлено таким их признаком, как обеспечение проведения принудительной силой государства [10].

Наиболее отчетливо это проявляется при применении мер процессуального принуждения, осуществлении обыска и выемки, наложении ареста на почтово-телеграфные и другие отправления, их осмотре и выемке, прослушивании и записи переговоров, осмотре жилища и т. д. При других действиях принуждение не столь очевидно, однако тоже им присуще [11]. Этот вывод основан на том, что весь уголовный процесс в широком понимании по своей сути является системой принуждения, направленной на решение задач уголовного судопроизводства [12]. При этом, по мнению З.З. Зинатуллина, принуждение выражается в физическом, имущественном или моральном воздействии. Оно всегда связано с различными правоограничениями личного, материального или имущественного характера (в том числе телесной неприкосновенности, свободы передвижения и выбора занятий, неприкосновенности жилища, тайны переписки и телефонных переговоров, возможности свободно распоряжаться находящимся в правомерном владении имуществом и т. д.), с которыми сталкивается принуждаемый [13]. Даже простое участие лица в проведении того или иного процессуального действия связано с определенными материальными издержками, которые оно несет в связи с оплатой проезда и проживания, отвлечением от обычных занятий. Более того, наделение лица статусом подозреваемого или обвиняемого путем вынесения соответствующего постановления уже ограничивает права гражданина, в частности право на свободу передвижения, независимо от того, применялись ли к нему меры процессуального принуждения или нет. Этот вывод сделан на основании анализа Указа Президента Республики Беларусь от 17.12.2007 № 643 «Об упрощении порядка выезда из Республики Беларусь» и утвержденного им Положения о «Банке данных о гражданах Республики Беларусь, право на выезд которых из Республики Беларусь временно ограничено. В соответствии с п. 6.2 указанного Положения, к этой категории относят лиц, подозреваемых или обвиняемых по уголовному делу до прекращения уголовного преследования. Таким образом, сам факт начатого уголовного преследования лица способен причинять вред его правам и законным интересам, в связи с чем он должен выступать в качестве основания возникновения компенсационных правомочий. Однако круг оснований возникновения права на возмещение вреда не должен ограничиваться только уголовным преследованием. Незаконное осуждение лица и применение к нему принудительных мер безопасности и лечения составляют самостоятельные предпосылки наделения его компенсационно-восстановительными полномочиями, что обусловлено прежде всего их различной юридической природой. Вышеизложенное позволяет сделать вывод о том, что в уголовном процессе основаниями возникновения права на возмещение вреда должны выступать: незаконное уголовное преследование, незаконное осуждение, незаконное применение принудительных мер безопасности и лечения. При этом «незаконность», как общая качественная характеристика оснований возникновения права на возмещение вреда, должна быть обусловлена ее применением к невиновному лицу (в том числе невменяемому лицу, в отношении которого установлено, что оно не совершало общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом). Именно такое понимание способно раскрыть истинное назначение института возмещения вреда в уголовном процессе.

Важной характеристикой исследуемого права являются процессуальные условия его возникновения. В соответствии со ст. 2 упоминавшегося ранее Закона Украины, право на возмещение ущерба возникает в случаях:

- постановления оправдательного приговора суда;
- установления в обвинительном приговоре или другом решении суда (кроме определения или постановления суда о возвращении дела на дополнительное расследование или новое судебное рассмотрение) факта незаконного привлечения в качестве обвиняемого, незаконного взятия и содержания под стражей, незаконного проведения в ходе расследования или судебного рассмотрения уголовного дела обыска, выемки, незаконного наложения ареста на имущество, незаконного отстранения от работы (должности) и других процессуальных действий, ограничивающих или нарушающих права и свободы граждан, незаконного проведения оперативно-розыскных мероприятий;
- закрытия уголовного дела при отсутствии события преступления, отсутствии в деянии состава преступления или недоказанности участия обвиняемого в совершении преступления;
- отказа в возбуждении уголовного дела или закрытия уголовного дела за отсутствием события преступления, отсутствием в деянии состава преступления или недоказанностью участия обвиняемого в совершении преступления.

Помимо этого, право на возмещение ущерба, причиненного оперативно-розыскными мерами до возбуждения уголовного дела, возникает в случае установления факта их незаконности в обвинительном приговоре или другом решении суда, или при условии, что в течение шести месяцев после их проведения не было принято решение о возбуждении уголовного дела или такое решение было отменено.

Уголовно процессуальное законодательство Республики Беларусь (ст. 461 УПК Республики Беларусь) в качестве рассматриваемых условий называет:

- постановление оправдательного приговора;
- прекращение уголовного преследования против подозреваемого или обвиняемого за отсутствием общественно опасного деяния, предусмотренного уголовным законом, отсутствием в их действиях состава преступления; в связи с наличием в отношении указанных лиц вступившего в законную силу приговора суда по тому же обвинению либо определение (постановление) суда о прекращении производства по тому же основанию, а также неотмененного постановления органа дознания, следователя, прокурора о прекращении производства по уголовному делу по тому же обвинению или постановления об отказе в возбуждении уголовного дела.

Анализ приведенных положений законодательств свидетельствует о большем количестве условий, установленных украинским законодателем, в частности, за счет внесения такого процессуального решения, как отказ в возбуждении уголовного дела. Следует согласиться с таким мнением, исходя из того, что на данной стадии осуществляется уголовное преследование, которое может причинять вред правам и интересам граждан. Думается, что Уголовно-процессуальное законодательство Республики Беларусь нуждается в совершенствовании в части закрепления аналогичного процессуального условия как необходимой предпосылки возникновения рассматриваемого права. Вместе с тем следует обратить внимание на положения законодательства Украины, регламентирующего порядок прекращения дела в связи с отказом прокурора от государственного обвинения. В соответствии с положениями ст. 264 УПК Украины, если в результате судебного разбирательства прокурор придет к заключению, что данные судебного следствия не подтверждают предъявленного подсудимому обвинения, он обязан отказаться от обвинения и в своем постановлении изложить мотивы отказа. В таких случаях, согласно нормам ст. 282 УПК Украины, суд своим определением (по-

становлением) прекращает дело, при условии, что потерпевший не желает воспользоваться правом требовать продолжения разбирательства дела и подерживать обвинение. Однако такое прекращение не влечет права подсудимого на возмещение причиненного ему уголовным преследованием вреда.

В завершение следует отметить следующее: право на возмещение вреда, причиненного незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс, является необходимой процессуальной гарантией защиты лица, необоснованно вовлеченного в сферу уголовного судопроизводства. Положения, регламентирующие основания и условия его возникновения, круг лиц, им обладающих, являются формой реализации на отраслевом уровне конституционного приоритета интересов личности. Безусловно, формирование законодательства в данной сфере в государствах постсоветского пространства имеет свою специфику и особенности, что обусловлено различным уровнем развития правовой науки, экономическими возможностями, эффективностью самой судебной системы. Вместе с тем совершенствование рассматриваемого процессуального института должно основываться на принципе максимально полного и быстрого восстановления нарушенных прав незаконно обвиненного или осужденного гражданина. Только таким путем может быть достигнута главная цель правового регулирования — утверждение справедливости.

Список использованной литературы

1. *Белякова А.М.* Гражданско-правовая ответственность за причинение вреда: теория и практика / А.М. Белякова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. — 147 с.
2. *Медведева Т.М.* Возмещение вреда, причиненного правоохранительными органами : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Т.М. Медведева. — Саратов, 1984. — 17 с.
3. *Ярошенко К.Б.* Возмещение вреда, причиненного гражданам действиями должностных лиц / К.Б. Ярошенко // Советское государство и право. — 1982. — № 8. — С. 135 – 142.
4. *Безлепкин Б.Т.* Возмещение ущерба, причиненного гражданину незаконными действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда : лекция / Б.Т. Безлепкин. — М. : Академия МВД СССР, 1985. — 44 с.
5. *Прокудина Л.А.* Возмещение ущерба, причиненного незаконными действиями правоохранительных органов (научно-практический комментарий) / Л.А. Прокудина. — 2-е изд., перераб. и дополн. — М. : Городец, 1998. — 144 с.
6. *Бойцова Л.В.* Ответственность государства за ущерб, причиненный гражданам в сфере правосудия: генезис, сущность, тенденции развития : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.02, 12.00.09 / Л.В. Бойцова. — М., 1995. — 44 с.
7. *Петрухин И.Л.* Реабилитация / И.Л. Петрухин // Законодательство. — 2004. — № 3. — С. 74 – 84.
8. *Гражданское право : учеб. Т. 2* / [В.В. Витрянский, В.С. Ем, Н.В. Козлова и др. ; отв. ред. Е.А. Суханов]. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2005. — 544 с.
9. *Уголовно-процессуальный кодекс Украины* : научно-практический комментарий / Ю.П. Аленин [и др.] ; под ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. — Х. : «ООО Одиссей», 2005. — 968 с.
10. *Мытник П.В.* Следственные действия : учеб. пособие / П.В. Мытник. — Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. — 111 с.
11. *Шейфер С.А.* Принуждение в следственных действиях // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования : сб. науч. тр. / С.А. Шейфер / Высшая следственная школа МВД СССР ; под ред. С.П. Ефимичева. — Волгоград, 1987. — С. 7 – 14.
12. *Ефимичев С.П.* Уголовно-процессуальное принуждение и место мер пресечения в решении задач предварительного расследования // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования : сб. науч. тр. / С.П. Ефимичев ; Высшая следственная школа МВД СССР. — Волгоград, 1987. — С. 22 – 32.
13. *Зинатуллин З.З.* Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность: вопросы теории и практики / З.З. Зинатуллин. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1981. — 136 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДОСЯГНЕНЬ НАУКИ ТА ТЕХНІКИ В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.982.3

Н.І. Клименко, доктор юридичних наук,
професор кафедри криміналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В.П. Колонюк, кандидат юридичних наук,
провідний співробітник
Київського науково-дослідного інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України, доцент

ВИДИ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто поняття експертного дослідження, його типи і види, охарактеризовані наукові класифікації досліджень (класифікаційні, ідентифікаційні та ситуаційні).

Ключові слова: експертне дослідження, типи, види, рівні досліджень, ідентифікаційні, класифікаційні, ситуаційні дослідження.

Експертним називається дослідження, яке проводить експерт у кримінальному, цивільному, господарському або адміністративному процесі за завданням судових чи правоохоронних органів. Воно полягає у вивченні експертом за дорученням органів дізнання, судового та досудового слідства речових доказів й інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для ухвалення рішення у справі [1]. Експертне дослідження — основа судової експертизи, яка є засобом отримання доказів (ч. 2 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу України).

На підставі дослідження експерт від свого імені робить висновок і несе за нього особисту відповідальність (ст. 75 Кримінально-процесуального кодексу України, ст. 81 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 143 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 31 Господарського процесуального кодексу України).

Експертизи можуть призначатися постановою слідчого або ухвалою суду першої інстанції, якщо виникає необхідність у використанні спеціальних знань. У деяких випадках, установлених законом, вони призначаються в обов'язковому порядку.

Експертне дослідження може бути призначене у справі з конкретних питань вперше (первинне дослідження), може проводитися з тих самих питань у разі незгоди органу, що призначив експертизу, з її висновком (повторне дослідження). У його рамках може вирішуватися коло питань, що на етапі призначення експертизи вважається

повним (основне дослідження), або вирішуються питання, які з різних причин не увійшли до переліку питань основної експертизи (додаткове дослідження).Dodаткове дослідження призначається й у випадках, коли первинне було неповним або характеризувалося нечітким викладенням висновків.

Експертні дослідження може виконувати один експерт або група експертів. Дослідження, виконане групою експертів, називають комісійним. Воно може бути однопредметним (у дослідженні беруть участь експерти однієї спеціальності, наприклад, товаровознавці) і багатопредметним (дослідження проводять експерти різних спеціальностей, наприклад, криміналіст і біолог).

Експертне дослідження може проводити лише особа, призначена експертом у встановленому законом порядку. Не дозволяється експертне дослідження підмінити дослідженнями, які проводяться до порушення кримінальної справи (дослідження спеціаліста, який надає висновок, довідку).

За завданнями, цілями і методами експертні дослідження поділяються на види (рівні). За науковою класифікацією розрізняють класифікаційні, ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні експертні дослідження [3; 4; 5; 6; 7; 8].

За ступенем індивідуалізації досліджуваних об'єктів експертизи можуть бути класифікаційними та ідентифікаційними. Класифікаційні дослідження мають місце при проведенні товаровознавчої, судово-біологічної, фармацевтичної експертизи, а також криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів (КЕМРВ). За їх допомогою встановлюють належність об'єкта до якогось класу, роду, виду, групи (встановлюють групову належність). Клас об'єкта можна визначати в достатньо вузьких межах, але його індивідуальності експертиза не встановлює. Наприклад, завдання класифікаційної криміналістичної експертизи може полягати у встановленні:

- групової належності;
- якою рукою (лівою чи правою) залишено сліди;
- яким пальцем залишено сліди;
- чи не залишені сліди рукавичками;
- до якого виду належить взуття, сліди якого залишено на місці події;
- взуттям якого розміру залишено сліди;
- зубами людини чи тварини залишено сліди;
- зубами якої щелепи залишено сліди;
- яким знаряддям утворено сліди на предметі;
- транспортом якого виду залишено сліди на місці події (мото-, вело-, авто-);
- на яких автомашинах встановлюють шини цієї моделі;
- чоловіком чи жінкою виконано цей текст [1; 7].

Вищим рівнем дослідження є ідентифікаційні дослідження, що вирішують завдання, які є найбільш визначеними і категоричними для встановлення конкретно-індивідуальних фактів. Це переважно криміналістичні експертизи. Вони встановлюють тотожність досліджуваного об'єкта і мають найбільше доказове значення у кримінальному та інших процесах.

Під час ідентифікації одиничний об'єкт виокремлюється з безлічі схожих на нього з урахуванням ідентифікаційних ознак (властивостей) об'єкта, які відповідають певним вимогам.

Ознака характеризує зовнішні якості об'єкта, а властивості — внутрішні. У криміналістичній ідентифікації ознаками вважають зовнішню будову предмета, його

просторові межі, геометричну форму, розмір, об'єм, рельєф поверхні, розміщення та співвідношення сторін, частин, заглиблень.

Властивості — це фізична природа, стан, структура, твердість, маса, електропровідність тощо. Усі частини поділу об'єкта зберігають однакові властивості. Властивість може поділятися, а ознака — ні.

Ідентифікаційна ознака повинна бути:

— відображеною в засобі ідентифікації, тому що тільки за його допомогою встановлюється тотожність;

— відхиленням від типового утворення з характерною особливістю, що рідко трапляється;

— відносно стійкою (незначно змінюватися у часі протягом ідентифікаційного періоду);

— незалежною (бувають залежні ознаки з різним ступенем залежності, вони непридатні для ототожнення);

— такою, що нечасто зустрічається. Чим рідше трапляється ознака, тим вище її ідентифікаційне значення. Частота виявлення й ідентифікаційна значущість ознак у різних видах ідентифікаційних досліджень визначаються за допомогою комп'ютерної техніки із застосуванням математичної теорії ймовірності;

— доступною для сучасних методів пізнання. Не всі відкриті наукою властивості й ознаки живої та неживої природи достатньо вивчені. Тому немає надійних науково обґрунтованих методик їх дослідження, а отже, ці ознаки не можна використовувати як ідентифікаційні [6].

Класифікація ознак ґрунтується на їх значенні у процесі ототожнення. Ознаки поділяються на загальні й окремі (індивідуальні). Фактично всі ознаки є типовими, бо можуть повторюватися. Особливості об'єкта, які не є вираженням його групових властивостей, називають окремими ідентифікаційними ознаками. У процесі ідентифікації встановлюють комплекс ознак, що містить як загальні, так і окремі ознаки. Груповий комплекс притаманний всім представникам певної групи об'єктів, а індивідуальні ознаки — тільки одному об'єкту.

В ідентифікаційних процесах загальні, окремі ознаки і властивості об'єднують у сукупність, оцінюють її неповторність і тільки після цього формулюють висновок про тотожність об'єктів. У разі ідентифікації за матеріальними відображеннями порівнюються ознаки і властивості об'єкта, що ідентифікується, з ознаками і властивостями відображень на іншому або інших об'єктах (засобах ідентифікації, що є носіями слідів злочину, виявлених на місці події при проведенні слідчих дій).

Під час ідентифікації за ідеальними слідами пам'яті (уявними образами) порівнюють уявний образ з реальним об'єктом, що пред'являється особі для упізнання. Таку ідентифікацію здійснюють у процесі слідства: пред'явлення особі для упізнання людей, предметів, фотознімків, трупів людей або тварин, ділянок місцевості тощо.

Сучасні об'єкти ідентифікаційних досліджень різноманітні та складні за структурою. Для їх дослідження використовують засоби і методи, що ґрунтуються на застосуванні математичного апарату, засобів обчислювальної техніки, на кібернетичних обчисленнях (почеркознавчі, судово-бухгалтерські, хімічні, біологічні, автотехнічні дослідження).

У процесі дослідження вирішуються такі ідентифікаційні завдання:

— ототожнення конкретного об'єкта (особи, знаряддя, засобу);

- встановлення певного факту (про написання двох рукописів однією людиною, про залишення різних слідів однією особою тощо);
- встановлення факту вистрілювання куль з однієї зброї;
- встановлення цілого за його частинами (розірваний документ);
- ототожнення джерела походження (набоїв до зброї, фальшивих грошей);
- ототожнення матеріалів та інструментів, що використовувалися для виготовлення документів, зброї, предметів.

Важливим у теорії експертології є питання про мінімальний комплекс ознак, що у кожному конкретному випадку є достатнім для обґрунтування категоричного висновку. Він залежить від багатьох факторів, зокрема від якості наданих експертові об'єктів, повноти та ретельності дослідження, від професійної підготовки, кваліфікації та досвіду експерта, інших його суб'єктивних якостей. Вирішення поставленого завдання дає змогу звести до мінімуму вплив суб'єктивних факторів і виробити об'єктивні критерії оцінювання, а отже, підвищити науковий рівень достовірності експертизи і запобігти експертним помилкам.

За характером вирішуваних завдань серед експертних досліджень виділяється велика група діагностичних (неідентифікаційних) досліджень. Діагностика є методологічною основою вирішення неідентифікаційних завдань у криміналістиці та судовій експертизі [1; 2; 5]. Методику діагнозу слід розглядати як окремий метод наукового пізнання.

У криміналістиці поняття «діагноз» запозичено з медицини [7]. Його науковими основами є положення діалектики. Саме поняття «діагноз» означає розпізнання, різницю, визначення. Під час встановлення діагнозу постає завдання встановити об'єктивну істину в об'єкті, що вивчається, з наступним поясненням досліджуваного явища.

Пояснити явище означає з'ясувати причини і механізми його виникнення, специфічні риси, внутрішні зв'язки й закономірності. За методикою діагностичного процесу кожний наступний етап відокремлений, обмежений від попередніх етапів і виявляє їх подальший розвиток.

У діагностичному процесі пізнання проходить усі ступені наукового знання, від пізнання простого до пізнання складного, від спостереження і збирання фактів до їх узагальнення і формулювання висновків. Відсутність симптомів (фактів, на яких ґрунтується висновок) у діагностичному дослідженні розглядається як негатив і впливає на формування нової гіпотези, спрямованої на виявлення нових симптомів. Симптоми класифікують за двома суттєвими ознаками: за способом їх виявлення та за достовірністю.

Діагностична цінність симптомів неоднакова, тому не слід їх підмінювати або переоцінювати.

Метод дослідження є диференційним, тому що при його використанні не тільки відбувається порівняння схожих симптомів, але й одночасно встановлюються симптоми різниці (розбіжності). Метод диференційної діагностики можна назвати методом імовірної діагностики (в якому обґрунтування доведено до більшого чи меншого ступеня ймовірності). Це такий прийом, при якому на підставі схожості більшості симптомів цього об'єкта з абстрактною системою симптомів, класифікованих у цій сфері знань, можна дійти ймовірного висновку.

Чим глибше будуть вивчені специфічні симптоми, тим більше підстав для того, щоб дійти достовірного висновку (діагнозу).

Для обґрунтованого діагнозу необхідно використовувати не окремо взятий специфічний симптом, а специфічний симптомокомплекс, характерний для цього виду дослідження.

Створення криміналістичної «судово-експертної симптомології» має велику перспективу як у галузі науки судової експертології, так і у практичній діяльності діагностичної експертизи.

Наведені теоретичні положення діагностики як окремого методу пізнання становлять теоретичну базу діагностичної судової експертизи [5].

Предметом діагностики як галузі знань є закономірності відображення якостей людей, предметів, явищ, що дають змогу визначити їх стан і характер змін, внесених внаслідок процесу вчинення злочину.

Об'єктом конкретної діагностичної експертизи є сукупність якостей (досліджуваних предметів, людини, явищ) та їх відображень, які вивчають з урахуванням механізму взаємодії та співвідношення різних зв'язків, що виникають у процесі вчинення злочину.

Умовою діагностики є наявність класифікованих знань про об'єкти, здобутих науковим і дослідним шляхом і не пов'язаних загальним походженням з об'єктом, що розпізнається [5].

Предметом криміналістичного діагностування є фактичні дані, що підлягають встановленню і мають доказове значення. Це природа, стан будь-яких об'єктів, пов'язаних з подією злочину. Ці об'єкти можуть бути як матеріальними (люди, предмети, речовини тощо), так і нематеріальними (обставини, ситуації, зв'язки і відношення об'єктів та їх відображень — об'єктивних і суб'єктивних).

Особливим предметом криміналістичної діагностики є людина, її прояви: загальнофізичні та окремі ознаки (стать, вік, зовнішність, стан здоров'я, антропологічна належність тощо); психологічні якості (пам'ять, спостережливість); здібності або навички (професійні, побутові, спортивні); соціальні якості (освіта); навички, форми, види, особливості діяльності, поведінки тощо.

Об'єкти, що беруть участь у діагностичному процесі, поділяються на такі, що діагностуються (природу яких слід установити), і такі, що діагностують (за допомогою яких встановлюється природа об'єктів, що діагностуються).

На практиці об'єкти, що діагностують, є речовими зразками, так само як і інформація про них, що характеризує їхній клас, вид, групу, до якої вони належать.

Криміналістична діагностика за своєю сутністю є загальнонауковим поняттям діагностики — діагностичного процесу та його результату як особливого виду пізнання. Це такий вид пізнання, що виявляється в розпізнаванні (встановленні, визначенні, виявленні) конкретного явища на підставі абстрактного знання про нього, необхідного, суттєвого, яким таке явище відрізняється від інших.

Діагностичний процес полягає у визначенні сутності конкретного об'єкта, а також у порівнянні його природи з природою об'єктів певного класу, роду, виду, класифікації, встановленої наукою і досвідом [2; 5]. До такого роду криміналістичної експертизи належить встановлення часу події, механізму події, способу дії певної особи. Експерт діагностує досліджувані ним явища і формулює аргументований висновок, який має доказове значення, тому що воно причиново пов'язане з досліджуваною подією.

Види криміналістичної діагностики класифікуються з урахуванням характеристики предмета, об'єкта, методу, технічних умов вирішення діагностичних завдань.

Зміст криміналістичного діагностичного процесу становлять дії, спрямовані на вирішення конкретного діагностичного завдання, результати якого мають судово-доказове значення. Наприклад, завданнями, що вирішуються завдяки діагностичним дослідженням у галузі судової балістики, є:

- визнання предмета вогнепальною зброєю;
- визначення виду вогнепальної зброї;
- визначення технічного стану (справність, придатність до пострілу);
- можливість пострілу без натиснення на спусковий гачок;
- встановлення механізму пошкодження;
- встановлення причини пострілу та пошкодження зброї;
- визнання предметів набоями;
- визнання придатності набоїв для пострілу;
- відношення предметів до інструментів і матеріалів для виготовлення набоїв;
- визначення відносної давності пострілу за наявністю продуктів пострілу в каналі ствола;
- визначення черговості пострілу за слідами;
- визначення пробивної здатності (кінетичної енергії) снаряду;
- визначення однорідності, групової належності набоїв до мисливської зброї [7].

Вирішуючи діагностичні завдання, об'єкти дослідження, як правило, порівнюють з аналогічними об'єктами або знаннями про досліджуваний об'єкт чи знаннями, накопиченими наукою, експертною практикою про клас (вид) імовірного об'єкта.

Експерт на будь-якому рівні експертного дослідження, навіть під час проведення ідентифікаційної експертизи, завжди діагностує у процесі вивчення об'єкта експертизи механізм його утворення, стан. Проте використання методу діагностування не виключає самостійного рівня експертного дослідження у формі діагностики.

Зміст і послідовність пізнавальних дій діагностичного процесу визначаються основними стадіями експертного дослідження: підготовчою, роздільною, порівняльною та оціночною.

Під час підготовки виявляють та вивчають характер, напрям і межі дій різних факторів (умов), які впливають на достовірне встановлення характеристик об'єктів, що діагностують.

У процесі роздільного дослідження виявляються і фіксуються ознаки об'єкта для діагностики, що характеризують його природу, кількість, якість.

На цій стадії визначають значущість ознак: чи є вони випадковими, чи виражають сутність об'єкта.

На порівняльній стадії встановлюють збіги й розбіжності об'єктів, що діагностуються, та об'єктів, які діагностують.

На заключній (оцінчій) стадії оцінюється якість збігів та розбіжностей і формулюється висновок:

- категоричне розпізнавання об'єкта або заперечення цього;
- імовірне встановлення сутності або заперечення цього;
- неможливість діагностувати сутність об'єкта у зв'язку з невизначеністю виявлених ознак або відсутністю класифікації об'єктів з виявленими під час дослідження ознаками.

Криміналістична діагностика і криміналістична ідентифікація тісно пов'язані між собою.

На практиці вони є окремими частинами єдиного вирішення певного завдання. У межах ідентифікаційного процесу вирішуються і діагностичні завдання. Наприклад, під час ідентифікації людини за почерком може виникнути потреба в діагностиці її статі, віку, стану під час написання документа. Різняться вони предметом пізнання і зв'язками об'єктів з подією злочину. Так, криміналістична діагностика встановлює сутність об'єкта, що пов'язаний з подією злочину, порівнянням його з об'єктами або їх відображеннями, не пов'язаними зі злочинном. За допомогою криміналістичної ідентифікації встановлюється тотожність порівнянням об'єктів, кожний з яких перебуває у встановленому або ймовірному зв'язку з подією злочину [2].

Ситуаційні дослідження сформувалися в 70-ті рр. XX ст. [3; 8] та успішно проводяться в рамках криміналістичної експертизи (визначення взаємного положення транспортних засобів, положення того, хто стріляв, і потерпілого, встановлення можливості пострілу без натискування на спусковий гачок за певних умов) [1].

Ці дослідження охоплюють події з різних сторін (час, місце, структура, спосіб вчинення злочину, засоби, які використовував злочинець). Для їх проведення потрібні спеціальні знання з певних галузей науки. Не викликає сумніву правомірність цих досліджень. Слід відрізнати діяльність експерта в судовій експертизі від слідчої дії, пов'язаної з вивченням механізму злочину. Різниця в тому, що при проведенні експертизи застосовують спеціальні знання тієї чи іншої предметної судової науки, а під час проведення слідчої дії в цій ситуації розбирається безпосередньо слідчий, іноді за участю спеціаліста.

Однак на практиці існує тенденція, коли як результат комплексного дослідження надаються дані аналізу висновків інших експертиз, відомі дані з матеріалів справи тощо. Такі дії експерта слід розглядати як перевищення його повноважень і перетворення експерта на учасника «доказування і своєрідного наукового суддю», що суперечить закону й теорії доказів і може завдати шкоди встановленню істини [8, с. 156].

На практиці спостерігаються і такі випадки, коли експерт на власний розсуд запрошує консультанта для вирішення того чи іншого питання. При цьому не надсилаються повідомлення органу, який призначив експертизу, для винесення спеціальної постанови, а запрошений консультант не підписує висновку експерта і взагалі його діяльність не зазначається у висновку. Така практика суперечить процесуальному законодавству, тому що питання щодо залучення спеціалістів для офіційної діяльності можуть вирішувати лише органи, що призначили експертизу. У спеціальній літературі зазначається, що яке б, навіть незначне, дослідження не проводила запрошена особа, вона є експертом, тому результати її дослідження мають бути оформлені висновком. Будь-який інший шлях залучення експерта до участі у кримінальному процесі не дає необхідних гарантій, пов'язаних з проведенням експертизи.

Г.Л. Грановський розглядає будь-яку ситуацію як систему, представлену багатьма об'єктами (елементами системи), які мають певні якості, з фіксованими між ними відношеннями. Він вважає, що потрібно створити певну наукову класифікацію, яка поєднає всі об'єкти в елементи та підструктури і надасть їм найменування, що зробить її доступною для практичної діяльності судового експерта [3]. Так, матеріальну обстановку він розглядає як систему з її внутрішньою і зовнішньою структурами. Стосовно навколишнього середовища ця обстановка не несе ознак злочину. Матеріальну обстановку розглядають і в системно-структурному відношенні, що складається з еле-

ментів, які входять до неї. Це повна картина, що несе необхідну інформацію у вигляді, наприклад, окремих слідів.

Ю.І. Ільченко наголошував: «Слід у широкому розумінні слова є деякою зміною структури матеріальної обстановки, що виникає в результаті події злочину і тим самим слугує своєрідною характеристикою як механізму злочину, так і злочинних діянь вченого. Структура матеріальної обстановки повинна вивчатися цілеспрямовано для одержання інформації, що дає змогу встановити механізм події, що відбулася, закономірності виникнення слідів».

Експерт надає висновок про наявність чи відсутності причинного зв'язку, про причину або наслідок. Методика експертного дослідження причинового зв'язку визначається характером завдання, поставленого перед експертом.

Усі ситуативні питання поділяють на 7 груп:

- чи є причиновий зв'язок між А і Б;
- яка причина явища Б;
- які наслідки явища А;
- чи є в причинах А, наслідках Б або в причиновому зв'язку між А і Б певні названі якості (ознаки);
- яке явище (А чи Б) відбулося раніше;
- чи була можливість запобігти наслідкам;
- чи мав обвинувачений можливість передбачити ці наслідки [8].

Спірною є думка про те, чи може експерт завдяки експертним дослідженням встановлювати причиновий зв'язок (не попередній, а закінчений) і чи підлягає він оцінці слідчим або судом (А.Я. Паліашвілі, А.А. Іванов, З.І. Соколовський).

Незважаючи на деяку схожість діагностичної та ситуаційної експертиз, кожна з них має свої особливості. Так, характерним для діагностичної експертизи є встановлення типових ознак того чи іншого об'єкта в цій ситуації. Ситуаційна експертиза встановлює комплекс різних ознак, об'єктів, окремих ситуацій, з яких складається цілісна картина всієї досліджуваної події, встановлення механізму якої потребує застосування різних судових експертиз.

Ситуаційна експертиза має інтегральний характер, є переважно комплексною експертизою, яка передбачає залежно від вирішуваних ситуаційних завдань проведення ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних видів досліджень. Вона потребує також глибокого теоретичного дослідження.

Ситуаційна криміналістична експертиза використовує такі спеціальні знання, які дають змогу досліджувати всю матеріальну обстановку місця події в комплексі й вирішувати питання щодо способу вчинення злочину, способу дії осіб, які перебувають на місці злочину (кількість осіб, засоби, які застосовувалися, фізичні ознаки злочину тощо). Основою для таких суджень є матеріали кримінальної справи, матеріальна обстановка і результати інших експертиз.

Не всі вчені погоджуються з існуванням ситуаційної експертизи. Наприклад, М.В. Салтевський піддає сумніву можливість її існування, аргументуючи свої погляди так. Під час проведення ситуаційної експертизи експерт оцінює дані інших фахівців і моделює, наприклад, спосіб вчинення злочину, що видається неможливим, оскільки оцінка матеріалів справи є прерогативою слідчого, а не експерта. Тому ситуаційне дослідження не можна вважати самостійним видом криміналістичної експертизи, її предмет ще нечітко визначений, більшість дій експерта є компетенцією слідчого,

і лише частина їх здійснюється у процесі проведення традиційних видів судових експертиз.

Не поділяючи такої точки зору, автори визначають право на існування ситуаційних досліджень.

Типізація експертних завдань, безумовно, призведе до необхідності розроблення типових комплексних завдань, в яких будуть враховуватися типові слідчі ситуації, що їх породжують.

Список використаної літератури

1. *Експертизи у судовій практиці* / [за ред. В.Г. Гончаренка]. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 386 с.
2. *Снетков В.А.* Криміналістическая диагностика в деятельности экспертно-криминалистических подразделений МВД РФ по применению экспертно-криминалистических методов и средств / В.А. Снетков. — М., 1998. — 345 с.
3. *Грановський Г.Л.* Криміналістична ситуаційна експертиза / Г.Л. Грановський. — М., 1977. — Вип. 16. — С. 12 — 16.
4. *Колдин В.Я.* Судебная идентификация : учеб. пособ. / В.Я. Колдин. — М. : ЛексЗст, 2002. — 528 с.
5. *Осипов И.Н.* Основные вопросы теории диагностики / И.Н. Осипов, Т.В. Колин. — Томск, 1962. — 258 с.
6. *Седых-Бондаренко Ю.* Криміналістическая идентификационная экспертиза / Ю. Седых-Бондаренко. — М. : Юрид. л-ра, 1973. — 247 с.
7. *Винберг А.И.* Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз) / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. — Волгоград : НИИ РИО, 1979. — 181 с.
8. *Прохоров-Лушн Г.В.* Теоретические и методические основы судебно-экспертной ситуалогии : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / Г.В. Прохоров-Лушн. — К., 1993.

УДК 343.982.327 : 343.983

В.А. Федоренко, кандидат физико-математических наук,
начальник кафедры криминалистического оружиеведения
Саратовского юридического института МВД России,
старший научный сотрудник, доцент

УЧЁТ УСТОЙЧИВОСТИ ОТОБРАЖЕНИЯ ПРИЗНАКОВ КАНАЛА СТВОЛА В СЛЕДАХ НА ВЫСТРЕЛЯННЫХ ПУЛЯХ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ИДЕНТИФИКАЦИОННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Предложены новые подходы к решению проблемы идентификации оружия с учетом устойчивости признаков, отобразившихся в следах на выстрелянных пулях. При формировании традиционных электронных пулетек с помощью баллистических идентификационных систем типа «Кондор» предлагается формировать индивидуализирующие комплексы устойчивых признаков для каждого экземпляра оружия.

Использование индивидуализирующих комплексов позволяет оценить физическую устойчивость признаков канала ствола, формирующих следовую картину на экспериментальных пулях, и открывает новые возможности в идентификации оружия.

Ключевые слова: идентификации оружия, индивидуализирующие комплексы устойчивых признаков, вариационность следов, электронные пулетеки.

Известно, что физические признаки канала ствола (микронеоднородности) достаточно устойчивы. Их идентификационный период достигает нескольких сотен выстрелов, но часто следы на пулях, выстрелянных из одного экземпляра оружия, имеют высокую вариационность, что затрудняет идентификацию оружия. Иногда по следам на пулях, выстрелянных последовательно из одного экземпляра оружия, не удаётся определить тождество, хотя следы на каждой из исследуемых пуль пригодны к идентификации. Это обстоятельство вызывает ряд вопросов, например:

— какова причина столь высокой вариационности следов?

— можно ли каким-то образом оценить устойчивость признаков оружия, отобразившихся в следах? Если да, то как это может быть использовано при идентификации?

Из общей теории судебной идентификации известно, что для идентификации объекта его индивидуальные признаки должны удовлетворять ряду критериев — устойчивости, независимости, уникальности и т. д. [1]. Индивидуальные признаки стволов промышленного производства удовлетворяют этим критериям. Однако для обеспечения идентификации необходимо, чтобы процесс отображения индивидуальных признаков в следах также соответствовал ряду критериев (рис. 1). Одним из основных является критерий стабильности отображения индивидуальных признаков канала ствола в следах на выстрелянных пулях.

Исследования, проведенные на баллистическом идентификационном комплексе «Кондор», показали, что существенный вклад в вариационность следов вносит не физическое изменение непосредственно самих признаков канала ствола, а их отображение в следах от выстрела к выстрелу. Высокая вариационность следов на выстрелянных пулях часто обусловлена следующими причинами:

- периодичностью отображения в следах на пулях, выстрелянных из одного экземпляра оружия, одних и тех же индивидуальных признаков канала ствола;
- появлением случайных трасс, вероятность обнаружения которых в следах на других пулях, выстрелянных из этого же экземпляра оружия, очень мала.

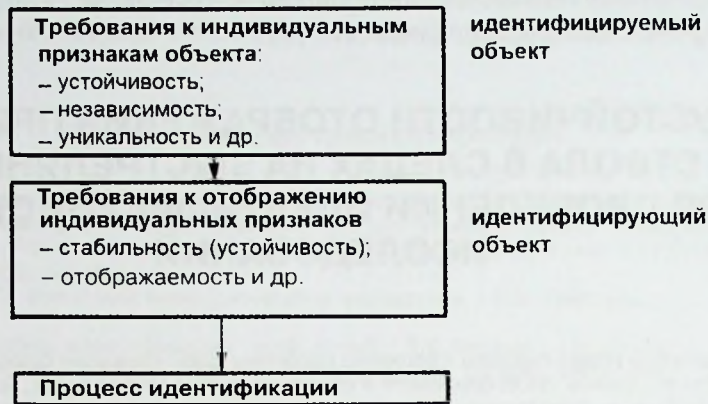

Рис. 1. Критерии, которым должны удовлетворять как индивидуальные признаки идентифицируемого объекта, так и процесс отображения признаков в следах на идентифицирующем объекте

В качестве примера на рисунке 2, а и 2, б представлена периодически появляющаяся трасса — на пулях, выстрелянных по счету № 6 и № 8, трасса присутствует, а на пуле № 7 она отсутствует.

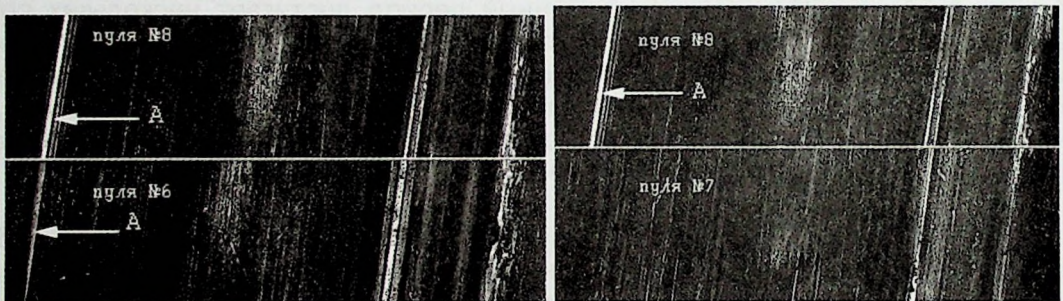

Рис. 2. Периодичность появления индивидуальных признаков в следах на выстрелянных пулях:

а — ярко выраженная трасса, появляющаяся в следах на пулях, выстрелянных из одного экземпляра оружия по счету № 6 и № 8;

б — отсутствие этой же трассы в следе на пуле, выстрелянной из этого же экземпляра оружия по счёту № 7 (пуля № 7 снизу)

Периодический характер отображения одних и тех же признаков также представлен на рис. 3, а и 3, б, где указаны следы одного и того же нареза на пулях, выстрелянных из одного экземпляра оружия. На рисунке 3, а представлено совмещение трасс на пулях, выстрелянных из данного экземпляра оружия по счету № 1, № 3, № 4, № 7.

Видно, что следы представляют собой многочисленные ярко выраженные трассы. На рисунке 3, б представлены следы этого же нареза на пулях, выстреленных по счету № 2, № 6, № 9 и № 11. Таким образом, отображение одних и тех же признаков носит периодический характер.

Под периодичностью подразумевается отображение одних и тех же признаков оружия в следах не на всех пулях, выстреленных из данного экземпляра оружия. Кроме этого, поскольку в работе анализируются следы на выстреленных пулях, то в дальнейшем под признаками следует подразумевать трассы, их выраженность и взаимное положение в следе.

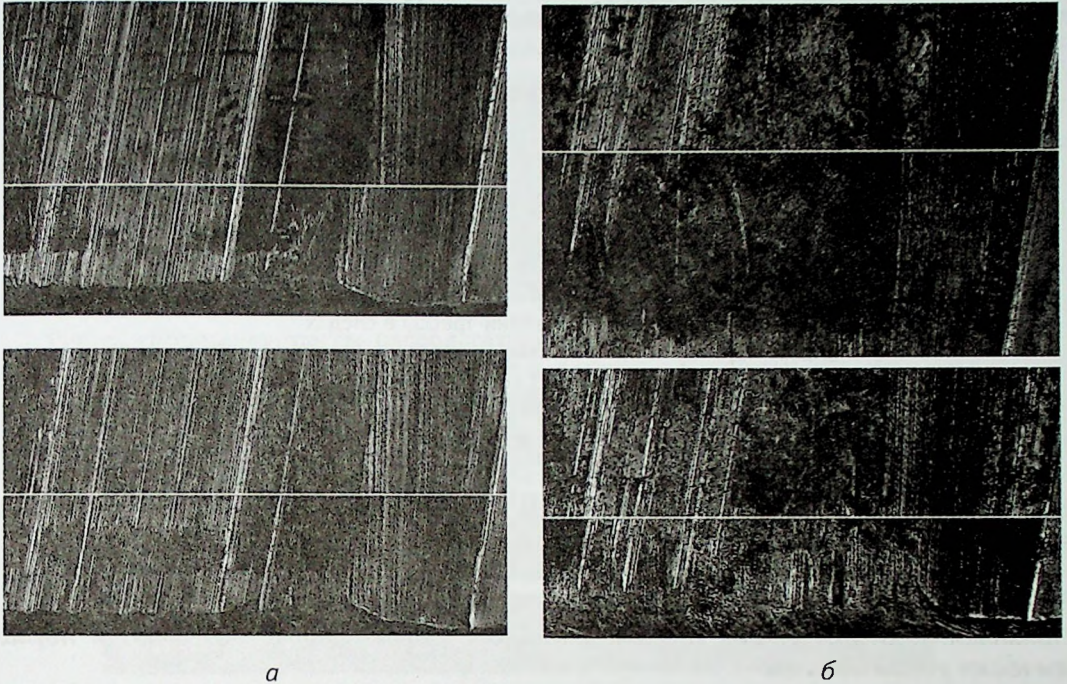

Рис. 3. Совмещения трасс в следах одного и того же нареза на пулях, выстреленных из одного экземпляра оружия по счету:

а — № 1, 3, 4, 7; б — № 2, 6, 9, 11.

Рассмотрим упрощенную схему формирования комплексов совпадающих (повторяющихся) признаков — трасс в следах на трёх пулях, выстреленных из одного экземпляра оружия. Трассы, присутствующие в сравниваемых следах, схематично представлены на рис. 4, а. На рис. 4, б представлены трассы, одновременно присутствующие в сравниваемых следах на пулях № 1 и № 2, № 1 и № 3, № 2 и № 3. Последний рисунок иллюстрирует тот известный факт, что для каждой пары сравниваемых следов может быть сформирован только свой индивидуальный комплекс совпадающих признаков. Если пули выстрелены из одного экземпляра оружия, то часть признаков будет присутствовать во всех индивидуальных комплексах, а часть — только в отдельных.

Таким образом, при сравнении следов каждой пары пуль, выстреленных из одного экземпляра оружия, формируются неполные для данного экземпляра оружия

комплексы совпадающих признаков. Поэтому представляется интересной идея о формировании для каждого экземпляра оружия и каждого вида следов полных (обобщенных) комплексов всех повторяющихся и обладающих определённой устойчивостью признаков. В этом случае признаки-трассы в следах на исследуемой пуле будут сравниваться с заведомо устойчивыми признаками, характерными для конкретного экземпляра оружия. Такие комплексы можно назвать обобщенными идентификационными. Если пуля выстрелена из того же экземпляра оружия, что и тестовые пули, то все устойчивые трассы в её следах должны совпасть с признаками обобщенного комплекса.

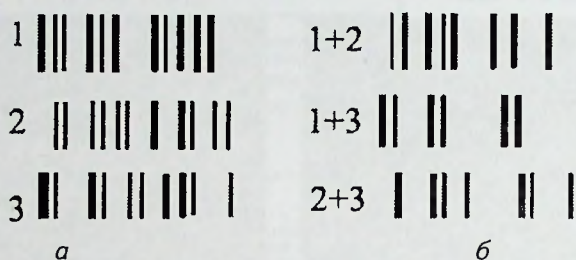

Рис. 4. Формирование комплексов повторяющихся признаков на пулях, выстреленных из одного экземпляра оружия:

- a* — исходные признаки-трассы в следах
(например, первичных, оставленных одним полем нареза)
на пулях 1, 2 и 3 соответственно;
- б* — комплексы совпадающих признаков
для пуль 1-й и 2-й, 1-й и 3-й, 2-й и 3-й соответственно

Для формирования обобщенного идентификационного комплекса признаков и последующей возможности проведения идентификации оружия с его помощью, необходимо последовательно решить несколько задач.

Первой задачей является фильтрация случайно появившихся трасс и выявление в следах на выстреленных пулях повторяющихся индивидуальных признаков. Признаки, повторяющиеся в следах только отдельных пуль, называются **периодически устойчивыми**.

Вторая задача состоит в учете значимости устойчивых признаков, формирующих обобщенный идентификационный комплекс.

Третья задача — это разработка алгоритма сравнения трасс в следах на исследуемой пуле с соответствующими обобщенными комплексами признаков из тестового массива, а также разработка корректной методики подсчёта коэффициента схожести признаков, отобразившихся в следах на исследуемой пуле, с обобщенными идентификационными комплексами.

Решение первой задачи. Трассы, появление которых в следах носит случайный характер, серьёзно затрудняют выявление комплекса совпадающих признаков, проведение проверок по большим массивам электронных пулетек. Фильтрацию случайных трасс можно провести путем выделения только повторяющихся, то есть обладающих определённой устойчивостью, признаков в следах на пулях, выстреленных из одного экземпляра оружия.

Для отработки методики фильтрации случайных признаков в качестве исследуемых были выбраны «короткие» трассы, располагающиеся в нижней части вторичного следа (рис. 5). С помощью баллистического комплекса проведены

совмещения трасс вторичного следа на пулях, выстрелянных из одного экземпляра оружия по счёту от 2 до 5.

На рисунках 6 и 7 указаны результаты попарного сравнения следов на пулях с номерами № 2 и № 3, № 2 и № 4; № 2 и № 5, № 3 и № 4, № 3 и № 5, № 4 и № 5. Видно, что в каждом случае удаётся совместить не более половины от общего числа сравниваемых трасс. Далее совпадающие в сравниваемых следах трассы, в соответствии с их положением в следе, были нанесены на отдельные отрезки, равные ширине вторичного следа. Для каждой пары сравниваемых следов были получены комплексы повторяющихся признаков. Затем путем их объединения был сформирован единый **обобщенный комплекс** повторяющихся, то есть обладающих определенной устойчивостью, трасс единичной амплитуды (рис. 8).

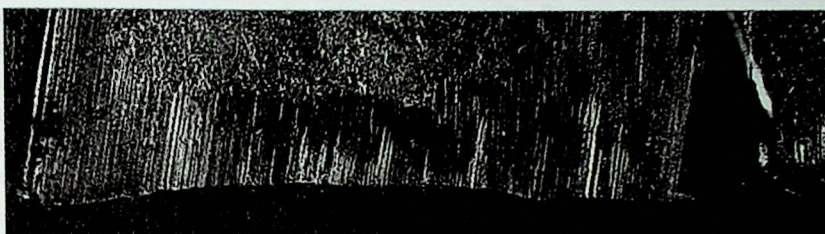

Рис. 5. «Короткие» трассы, располагающиеся в нижней части вторичного следа, оставленного полем нареза

Рис. 6. Совпадающие признаки на пулях № 5 и № 4; № 2 и № 5; № 2 и № 4 соответственно

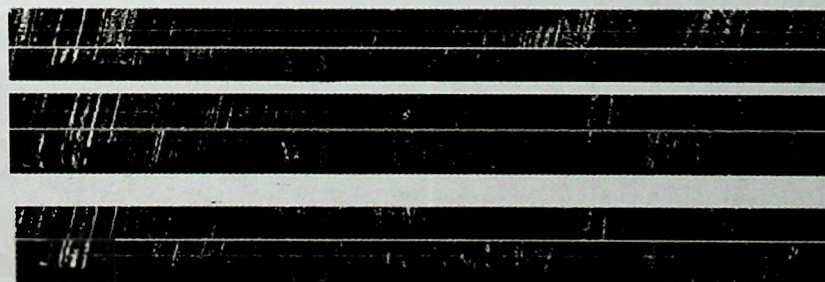

Рис. 7. Совпадающие признаки на пулях № 2 и № 3; № 3 и № 5; № 3 и № 4

Рис. 8. Обобщенный ряд повторяющихся в исследуемом вторичном следе «коротких» трасс единичной амплитуды, составленный путем сравнения между собой следов на пулях № 2, № 3, № 4 и № 5

Учет значимости совпадающих признаков (решение второй задачи). Обобщенный комплекс повторяющихся признаков, представленный на рис. 8, не отражает их значимости для идентификации. В динамических следах, к которым относятся и следы на выстрелянных пулях, все признаки имеют схожее строение и представляют собой отдельные трассы. Их ширина часто зависит от многих, не контролируемых параметров системы «патрон — ствол» (неравномерный срыв пули с гильзы, разброс значений диаметра пуль, разогрев ствола и т. д.). Поэтому основным информационным признаком является положение каждой трассы в следе относительно некоторых реперных точек. Для всех вторичных следов к таким точкам можно отнести положение ближайших следов холостой и боевой граней. Эти следы имеют определённую ширину, которая в соответствии с механизмом образования следов на пуле **определяет интервал поиска совмещений совпадающих трасс в сравниваемых следах.**

Действительно, при корректном совмещении трасс, оставленных одним полем нарезки, следы боевой и холостой граней на сравниваемых следах также должны совпасть в пределах их ширины (рис. 9, а). При совмещении трасс, оставленных одним нарезом, следы боевой и холостой граней на сравниваемых следах также должны совпасть (рис. 9, б). Поэтому при условии, что при столкновении с преградой исследуемая пуля не изменила свой диаметр, за реперные точки можно принять следы от холостой или боевой грани.

Следовательно, если какая-то трасса появляется на всех пулях, выстрелянных из одного экземпляра оружия, то такой признак является абсолютно устойчивым. Он имеет наибольшую значимость по сравнению с признаком, отображающимся в следах, например, только на двух выстрелянных пулях. Таким образом, значимость признаков в первом приближении следует учитывать с учетом частоты их повторяемости на разных пулях, выстрелянных из одного экземпляра оружия, то есть через **их устойчивость для данного экземпляра оружия.**

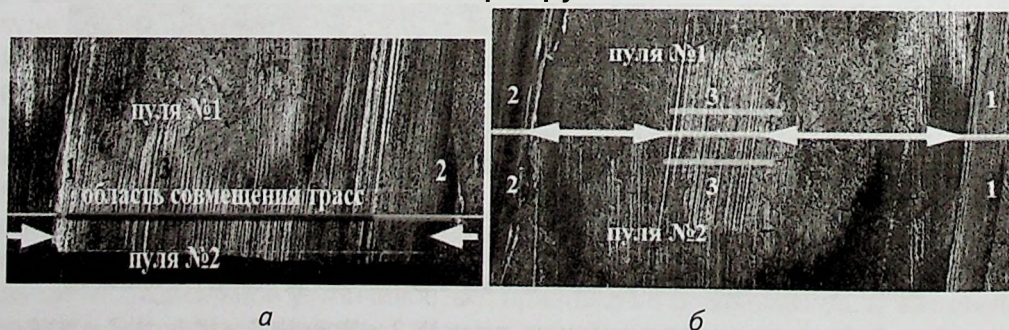

Рис. 9. Корректное совмещение трасс, оставленных одним полем нарезки а или нарезом б: следы боевой и холостой граней на сравниваемых следах должны совпасть в пределах их ширины:

1 — след холостой грани; 2 — след боевой грани; 3 — область совмещения трасс

Для каждого члена обобщенного комплекса, представленного на рис. 8, было подсчитано число повторов признаков в сравниваемых следах (рис. 6, 7). Например, некоторые признаки получили максимальный коэффициент 6, что означает их присутствие в следах всех сравниваемых пар пуль: № 2 и № 3; № 2 и № 4; № 2 и № 5; № 3 и № 4; № 3 и № 5; № 4 и № 5. Коэффициент 5 означает появление признака в 5 парах сравниваемых следов и т. д.

Далее амплитуда каждого единичного члена обобщенного комплекса (рис. 8) была умножена на весовой коэффициент, равный числу его повторений в различных комбинациях сравниваемых следов. Значимость каждого признака выражалась через его амплитуду в соответствии с весовыми коэффициентами. Так был построен обобщенный комплекс повторяющихся признаков (рис. 10), в котором значимость каждого признака определяется его амплитудой. Этот ряд признаков называется **обобщенным идентификационным комплексом** для конкретного вторичного следа данного экземпляра оружия. Аналогичным образом можно построить обобщенные комплексы для следов всех полей нарезков, дна нарезков и первичных следов.

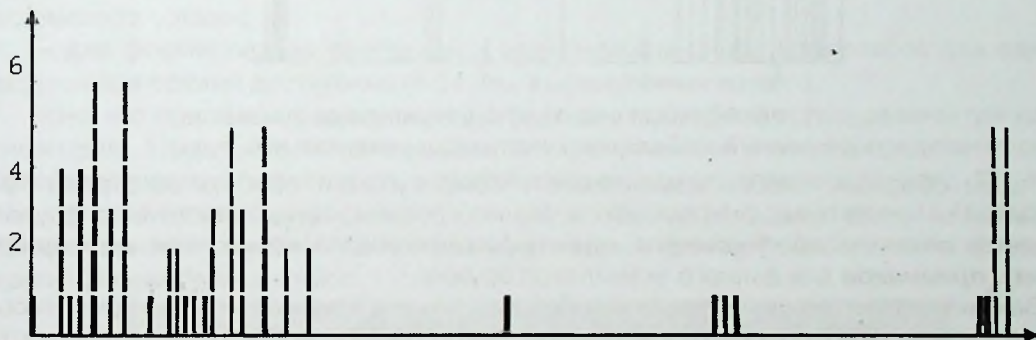

Рис. 10. Обобщенный комплекс устойчивых признаков (трасс), сформированных на основе вторичных следов, образованных одним полем нарезки

В случае положительной идентификации абсолютное большинство трасс в следах на исследуемой пуле должно совпасть с устойчивыми признаками соответствующих комплексов, сформированных для тестируемого экземпляра оружия.

Достаточно интересным является вопрос о зависимости вида обобщенного комплекса от количества сравниваемых пуль, то есть сколько тестовых пуль необходимо исследовать для построения обобщенного идентификационного комплекса. Ясно, что увеличение числа экспериментальных пуль, по следам которых строится обобщенный комплекс, ведет к пропорциональному увеличению амплитуд всех повторяющихся признаков. В пределе отношения амплитуд членов обобщенного комплекса должны определяться отношением значений частот их повторяемости.

На рис. 11 указан примерный вид обобщенного идентификационного комплекса признаков, представленного на рис. 10, сформированного по следам на 7 экспериментальных пулях. Видно, что амплитуды всех членов обобщенного комплекса пропорционально увеличились в несколько раз. Из-за некоторой неопределенности положения трасс во вторичном следе в обобщенном комплексе могут появиться отдельные случайные признаки, которые совпали в сравниваемых следах (отм. 1, 2, 3 на

рис. 11). Однако их амплитуда будет намного меньше амплитуды действительно устойчивых признаков. Какого-либо серьезного влияния на оценку степени схожести признаков в следах на исследуемой пуле с признаками обобщенного комплекса они не окажут.

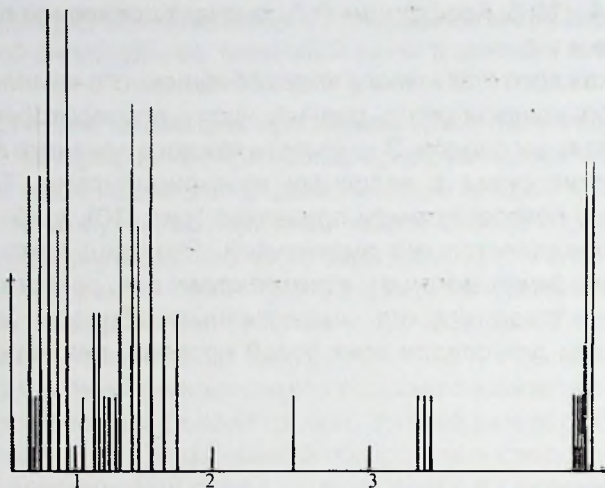

Рис. 11. Обобщенный комплекс повторяющихся признаков, построенный по большому числу экспериментальных пуль

Таким образом, слабая изменяемость конфигурации обобщенного ряда при увеличении числа пуль, участвующих в его построении, свидетельствует о формировании **полного обобщенного идентификационного комплекса повторяющихся признаков** для данного экземпляра оружия.

Важным следствием построения обобщенных идентификационных комплексов является возможность введения критерия оценки физической неустойчивости признаков канала ствола. Проявлением такой неустойчивости является постоянное изменение и расширение конфигураций обобщенных рядов при увеличении числа экспериментальных пуль. В этом случае следы можно признать либо ограниченно пригодными к идентификации, либо вообще непригодными к идентификации в зависимости от степени их изменчивости.

Экспериментальное исследование схожести признаков в следах на исследуемой пуле с признаками идентификационного комплекса (третья задача). Для проверки возможности применения обобщенных идентификационных комплексов были проведены следующие экспериментальные исследования. Несколько экземпляров пистолетов Макарова было отстреляно и по следам на 4-х пулях, выстрелянных из каждого экземпляра, были построены идентификационные комплексы признаков. В качестве исследуемых, использовались пули, выстрелянные из каждого экземпляра по счету № 5.

Сначала подсчитывались трассы-признаки в следах на пулях, выстрелянных из каждого экземпляра по счету № 5, совпадающие с признаками идентификационных комплексов для вторичных следов. После определения пуль с максимальным числом совпадающих признаков находился коэффициент совпадения по формуле 1:

$$K = N/M, \quad (1)$$

где N — число трасс в исследуемом следе, совпавших с признаками идентификационного комплекса;

M — общее число признаков-трасс в исследуемом следе.

Далее оценивалась значимость совпадающих признаков. Как представлено на рис. 10, каждое слагаемое обобщенного комплекса имеет амплитуду, значение которой соответствует повторяемости данного признака в следах. Значения всех признаков обобщенного комплекса, совпавших с трассами в следе на исследуемой пуле, складывались. В итоге экспериментальные исследования показали следующее:

— абсолютное большинство трасс (от 75 % до 95 %) в следах на исследуемых пулях совпадает с признаками обобщенного комплекса, сформированного для того же экземпляра оружия, из которого выстреляны исследуемые пули, то есть $K \approx 0.8 - 0.9$;

— абсолютное большинство трасс (от 65 % и более) в следах на исследуемых пулях не совпадает с признаками обобщенных комплексов, если пули были выстреляны из экземпляра оружия, отличающегося от того, для которого были сформированы комплексы;

— суммы баллов признаков, совпадающих с признаками обобщенного комплекса, в 3–5 раз больше для пуль, выстрелянных из того же экземпляра оружия, для которых сформирован обобщенный комплекс, чем для пуль, выстрелянных из другого экземпляра оружия;

— для формирования обобщенных идентификационных комплексов для одного экземпляра оружия достаточно 4–5 пуль, выстрелянных из него.

Ясно, что не все следы одинаково эффективно могут быть использованы для идентификации. Например, следы с малым числом признаков и следы, представляющие собой сплошную исчерченность с практически одинаковым периодом (рис. 12), в соответствии с теорией информации, можно считать малоинформативными. Наборы их признаков не образуют уникальной совокупности, вероятность повторения которой в других следах близка к нулю.

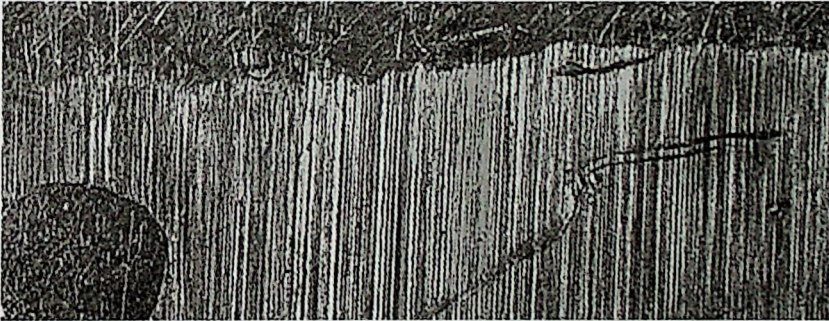

Рис. 12. След на пуле, выстрелянной из оружия с полигональным нарезом ствола

В качестве параметров, характеризующих степень случайности как обобщенных идентификационных комплексов (рядов), так и признаков в следах на исследуемых пулях, можно использовать функции автокорреляции (АКФ) $C_{xx}(\tau)$ и взаимной корреляции $C_{xy}(\tau)$, рассчитываемые по формулам 2 и 3. Исследуемые ряды признаков можно представить в виде унвариантных сигналов. Если их автокорреляционные функции близки к так называемым δ -коррелированным (то есть в окрестности $\tau = 0$ $C_{xx}(\tau)$ близка к δ — функции), то они характеризуются уникальностью, а значит пренебрежительно малой вероятностью повторения такого же набора признаков в других следах.

$$C_{xx}(\tau) = \frac{1}{N-\tau} \sum_{i=0}^{N-\tau-1} (x_i - \bar{x})(x_{i+\tau} - \bar{x}), \quad (2)$$

$$C_{xy}(\tau) = \frac{1}{N-\tau} \sum_{i=0}^{N-\tau-1} (x_i - \bar{x})(y_{i+\tau} - \bar{y}). \quad (3)$$

На рис. 13 представлений достаточний складний ідентифікаційний комплекс для вторичного сліда, сформований по чотирьом пулям, вистреляним з одного екземпляра пістолета-пулемета «Борз». Дискретність побудови комплексу рівна 7 мкм/дел. Автокорреляційні функції для даного ідентифікаційного комплексу і відповідного сліда на пулі, вистреляній п'ятою по рахунку з даного екземпляра зброї, представлені на рис. 14, а, 14, б відповідно. Видно, що вблизи точки з нульовим зсувом АКФ близькі до δ — функції.

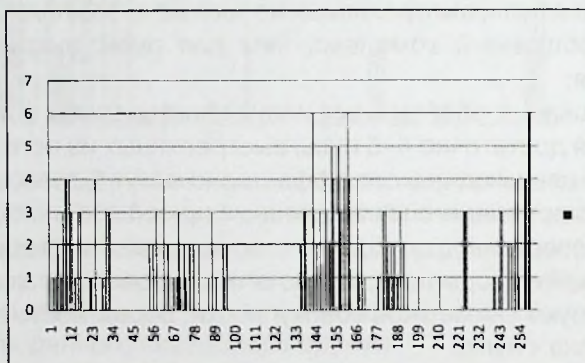

Рис. 13. Обобщенный идентификационный комплекс для вторичного следа, сформированный по четырём пулям, выстрелянным из одного экземпляра пистолета-пулемёта «Борз»

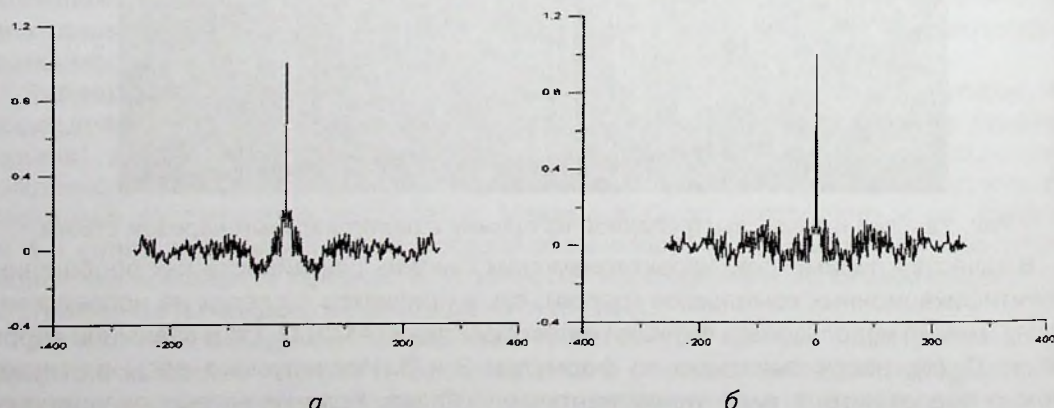

Рис. 14. Автокорреляционные функции:

а — для идентификационного комплекса, представленного на рис. 13;
б — для вторичного следа на пуле, выстрелянной пятой по счету из этого же экземпляра пистолета-пулемета «Борз»

На рис. 15 приведена функция взаимной корреляции исследуемого вторичного следа с обобщенным идентификационным комплексом, представленным на рис. 13. Основной и достаточно резкий максимум функции корреляции наблюдается при нулевом сдвиге ($\tau = 0$). Остальные максимумы можно не учитывать, так как они располагаются за пределами интервала, определяемого шириной следов холостой или боевой грани.

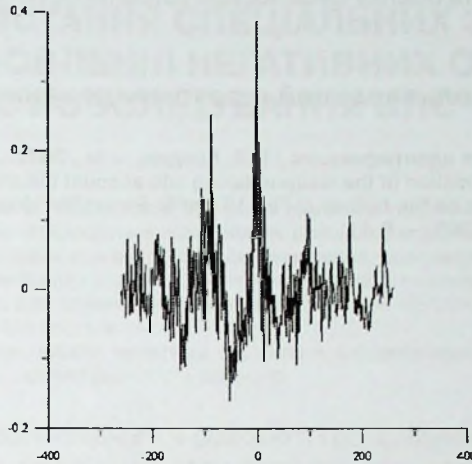

Рис. 15. Функция взаимной корреляции исследуемого вторичного следа с обобщенным идентификационным комплексом, представленным на рис. 13

Проведенные расчеты показали перспективность применения корреляционного анализа для быстрого тестирования исследуемых пуль по большим массивам электронных пулестек. Представленные операции относительно легко могут быть автоматизированы и использоваться для быстрого исключения из общего массива объектов, которые заведомо выстреляны из другого экземпляра оружия. Применение идентификационных комплексов позволит исключить более 90 % объектов из тестового массива электронной пулестеки при проведении проверок по ним.

Проведенные экспериментальные и теоретические исследования показали, что третья задача может быть решена следующим образом (при условии, что для каждого экземпляра оружия из тестового массива обобщенные идентификационные комплексы построены):

1. Для исследуемых пуль необходимо построить автокорреляционные функции для всех вторичных следов с целью качественной оценки их δ -коррелированности, то есть неповторимости исследуемых наборов признаков.

2. Провести расчет взаимных корреляционных функций исследуемых следов с обобщенными идентификационными комплексами и выявить те из них, для которых максимум находится при нулевом сдвиге или в пределах ширины следов холостой и/или боевой граней.

3. Сформировать из числа объектов, для которых максимум функции взаимной корреляции находится вблизи точки нулевого сдвига, приоритетный список по следующим критериям:

- приоритет по величине коэффициента схожести $K = N/M$;
- приоритет по сумме совпадающих признаков с учетом их коэффициента устойчивости.

Таким образом, можно резюмировать: использование обобщенных идентификационных комплексов позволяет учитывать значимость признаков через их весовой коэффициент, исключить случайный шум, затрудняющий быстрый поиск по базе данных, объективизировать оценку физической устойчивости признаков оружия, отобразившихся в следах.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. Колдин В.Я. Судебная идентификация / В.Я. Колдин. — М., 2002.
2. Fedorenko V.A. Identification of the weapon taking into account the stability of attributes the channel of the trunk, displayed in traces on the bullets // The 15 ENFSI Expert Working Group Firearms & GSR Meeting, Croatia, 14–17 October. — 2008. — P. 11.

УДК 343.985

М.О. Янковий, кандидат юридичних наук,
начальник кафедри криміналістики
Одеського державного університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ НЕГАТИВНИХ ОБСТАВИН ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

На основі узагальнення літературних джерел і вивчення судово-слідчої та експертної практики проаналізовано можливість використання спеціальних знань з метою з'ясування природи негативних обставин, причин та умов їх виникнення; розглянуто особливості оцінки та можливі шляхи використання негативних обставин у викритті інсценувань; акцентовано на необхідності подальшого дослідження негативних обставин як підґрунтя для підготовки методичних рекомендацій для слідчих.

Ключові слова: злочин, версія, негативні обставини, інсценування, механізм утворення слідів, спеціальні знання, логічна діяльність слідчого.

Основним змістом роботи слідчого в розкритті і розслідуванні злочинів є виявлення, дослідження та оцінка доказів, що встановлюють подію злочину, винність або невинність певних осіб.

Важливою умовою правильного оперування доказами є логічний аналіз та оцінка кожного з них, а також усієї сукупності доказів. Тому логічна діяльність є необхідною складовою процесу доказування. Ґрунтуючись на аналізі й оцінці доказів, слідчий будує обґрунтовані припущення про їх походження, характер дій злочинця, тобто висуває окремі та загальні слідчі версії.

При проведенні огляду місця події та інших слідчих дій слідчому іноді доводиться стикатися з даними, що вказують на відсутність ознак, характерних для цієї події чи явища. Такі обставини у криміналістиці отримали назву негативних. Негативні обставини у процесі розслідування злочинів є фактором, що сприяє виявленню суперечностей й у послідовності дій при встановленні причинного зв'язку між дією та її результатом.

Через недостатнє вивчення питань про природу негативних обставин і їх види, причини та умови виникнення такі обставини слідчими часто не виявляються і не фіксуються. У процесі доказування на них не завжди звертається увага. Це і є однією з причин того, що конкретні злочини, в процесі розслідування яких не досліджені негативні обставини, залишаються нерозкритими. Підставами для такого висновку є вивчення окремих кримінальних справ про вбивства та деякі інші види злочинів, у ході якого підтверджено істотне значення негативних обставин для їх розкриття, встановлено недоліки при їх виявленні та оцінці.

Проблематика негативних обставин була завжди актуальною і досліджується науковцями вже багато років поспіль, але ця наукова категорія продовжує розвиватися, становить чималий інтерес, а тому потребує подальшого вивчення.

Вагомий внесок у дослідження негативних обставин злочинів здійснили відомі вітчизняні та зарубіжні криміналісти: В.П. Бахін, В.Д. Берназ, Р.С. Белкін, В.С. Бурданова, А. Вейнгарт, А.І. Вінберг, М.Д. Вороновський, Г. Гросс, О.Ф. Долженков, А.В. Ду-

лов, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмичов, В.К. Лисиченко, С.І. Медведєв, В.А. Овечкін, Р.А. Рейсс, М.Я. Сегай, М.Д. Сергієвський, П.І. Тарасов-Радіонов, С.І. Тихенко, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, І.М. Якимов та інші. Наукові праці зазначених учених дали можливість обґрунтувати вирішальну роль негативних обставин під час розслідування окремих видів злочинів. Однак вони не окреслюють багатогранність цієї проблеми, а утворюють фундаментальну базу для подальших досліджень, адже багато різновидів негативних обставин є малодослідженими, доволі часто залишаються поза увагою слідчих, не фіксуються у процесуальних документах і при доказуванні по справі майже не використовуються.

Крім цього, слід зазначити, що більшість досліджень проводилися понад 20 років тому, і окремі їх положення не завжди повною мірою відповідають сучасному рівню розвитку науки та стандартам правової, демократичної держави, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [1].

Варто звернути увагу й на те, що в переважній більшості підручників з криміналістики, що є однією з базових навчальних дисциплін професійної підготовки не тільки слідчих і оперативних працівників правоохоронних органів, а й юристів взагалі, про негативні обставини та їх практичне значення в розслідуванні певних злочинів навіть не згадується.

Враховуючи викладене, базуючись на досягненнях суміжних галузей знань (кримінальний процес, психологія, логіка тощо), нами поставлена мета: з урахуванням змін у законодавстві щодо забезпечення прав і свобод людини та сучасного стану розвитку судово-слідчої та експертної практики, з'ясувати особливості використання спеціальних знань у контексті виявлення та застосування негативних обставин під час розслідування злочинів.

Передусім необхідно погодитися з думкою тих вчених-криміналістів, які вважають, що в сучасній криміналістичній літературі немає загальноприйнятого та чіткого визначення поняття негативних обставин [2]. Так, наприклад, одні вчені-криміналісти під негативними обставинами розуміють відсутність на місці події та предметах тих чи інших слідів, які внаслідок вчинення злочину повинні були утворитися [3, с. 29]. На думку інших, — «не тільки інформація про відсутність, але й інформація про наявність чого-небудь може бути негативною обставиною» [4, с. 38].

На жаль, у теорії криміналістичної науки формування поняття «негативні обставини» не завершено. Оскільки з'ясування поняття та сутності негативних обставин виходить за межі предмета цього дослідження, у статті наводиться узагальнене криміналістичне визначення негативних обставин.

Негативні обставини — такі фактичні дані (ознаки явищ, дій), яких, з огляду на розвиток події та пояснень конкретних осіб, не повинно бути в обстановці місця події або які повинні бути, але їх у наявності не виявилось, тобто які за своїм змістом суперечать уявленню щодо звичайного перебігу подій у конкретній слідчій ситуації.

У криміналістичній літературі цілком справедливо зазначається, що поведінка людини завжди знаходить своє відображення в навколишньому середовищі у вигляді комплексного особисто-регуляційного сліду. Тому поведінковий слід завжди присутній на місці події і містить у собі доволі великий обсяг криміналістично значимої інформації про особу злочинця [5, с. 75]. Аналіз комплексу слідів дозволяє звернути-ся до таких категорій діалектики пізнання, як сутність і явище, що створює уявлення

про можливу суперечність сутності події злочину тому явищу, яке ми спостерігаємо в процесі виявлення злочину і розслідування. Річ у тім, що сутність тієї чи іншої події у звичайних умовах є адекватним відображенням відповідних слідів або обставин. У випадку інсценування картина інсценування набуває перевернутого вигляду, явище не відображає сутності події в повному обсязі, а навпаки — порушує її природний розвиток і суперечить їй, порушує істотні причинно-наслідкові зв'язки і тому випадає із загальної схеми слідів, викликаючи сумнів про природність їхнього утворення й відображення.

Для викриття інсценувань величезне значення має проведення судових експертиз, які можуть дати відповіді на спірні питання щодо істинності події, що відбулася, обставин, у тому числі й негативних, предметів та обстановки злочину. Як свідчить судово-слідча практика, у переважній кількості випадків саме експертне дослідження сприяє виявленню інсценування.

Позиції вчених (В.А. Овечкін, М.В. Даньшин та інші) щодо інсценування полягають у тому, що як би мистецьки й витончено винний не вживав заходів для приховування злочину чи окремих його елементів, як би правдоподібно він не поведився при цьому, завжди існують об'єктивні й суб'єктивні чинники, що перешкоджають приховуванню істини [4, с. 23; 6, с. 185].

У криміналістичній літературі теж прямо вказується на неможливість створення повної відповідності картини інсценованої події справжній: і в механізмі утворення слідів, і в змісті події, і в умовах, і в кінцевому результаті всіх дій особи, яка маскує злочин [7, с. 40]. В.А. Овечкін підкреслює, що у штучно створеній обстановці місця події «неминуче знаходяться деталі, які суперечать заснованому на аналізі цієї обстановки припущенню слідчого про перебіг події внаслідок того, що створити дійсну обстановку місця відповідної події можна лише тоді, коли буде вчинена сама ця подія» [4, с. 24]. До суб'єктивних чинників наявності зазначеної невідповідності можна віднести те, що злочинець, як правило, має лише фрагментарне уявлення про інсценовану подію. Крім того, у зв'язку з учиненням злочину він може знаходитися в особливому емоційно-психічному стані і тому бути не цілком завбачливим при створенні інсценування, не володіти спеціальними знаннями, не мати в розпорядженні необхідних технічних засобів.

Виявити негативні обставини нерідко буває дуже складно, лише інколи вони нібито знаходяться на поверхні і можуть сприйматися візуально. Важлива роль у їх виявленні належить спеціальним знанням, під якими в криміналістиці розуміють знання, що набуваються за допомогою спеціальної (професійної) освіти і досвіду роботи [9, с. 157]. Однією з форм використання спеціальних знань є судова експертиза. Кримінально-процесуальний кодекс України [8] вбачає у призначенні та проведенні судових експертиз один із засобів одержання доказової інформації по справі. Враховуючи, що успішне встановлення прихованих властивостей та взаємозв'язків предметів і явищ вимагає застосування спеціальних знань, призначення та проведення експертиз особливо важливе у випадках, коли у слідчого виникає версія про інсценування події злочину або окремих його фрагментів.

На нашу думку, виявлення інсценування події відбувається не тільки в тому випадку, коли призначення експертного дослідження є наслідком обґрунтованого припущення (версії) слідчого, а й у традиційних випадках, наприклад, за необхідності встановлення причини смерті особи. У процесі експертизи, насамперед судово-медичної,

можуть бути виявлені обставини, що свідчать про інсценування смерті (сліди отруєння, посмертне накладення петлі, інсценування нещасного випадку при потраплянні під потяг тощо).

Більше того, проведення експертного дослідження дозволяє в окремих випадках виявити приховані професійні навички вбивці, а також прорахунки особи, яка готує й інсценує злочин. Так, наприклад, при розслідуванні вбивств призначають не тільки судово-медичну та біологічну експертизи, а й інші види експертиз, у тому числі й дослідження мікрооб'єктів, для чого проводять судово-медичний огляд підозрюваного. Адже на його тілі, одязі, взутті, предметах, що знаходилися при ньому, можуть залишитися не тільки біологічні виділення та кров потерпілого, а й інші сліди, що свідчать про перебування підозрюваного на місці події: частинки ґрунту, фарба, тканини, а також сліди боротьби (садна, синці, подряпини тощо). Відсутність таких слідів за певних обставин або їх розбіжність з показаннями будуть вказувати на наявність негативних обставин, що є наслідком інсценування.

При дослідженні слідів і речових доказів, що не є об'єктами судово-медичної експертизи, призначається криміналістична експертиза: трасологічна, балістична, дактилоскопічна, почеркознавча тощо. З метою викриття інсценування у процесі розслідування вбивств може бути призначена судово-психологічна експертиза. Як зазначає Я.М. Яковлев [10, с. 139], при перевірці версії про можливість самогубства під час експертизи може бути встановлено, що особа, яка вчинила самогубство, була людиною урівноваженою, життєлюбною, без будь-яких психічних відхилень, і вона не мала мотивів чи обставин, що підштовхнули б її до самогубства. Встановлення цих фактів може також слугувати підставою для висунення версії про інсценування.

У низці випадків при викритті інсценувань виникає необхідність у проведенні почеркознавчої та авторознавчої експертиз. Це може мати місце у разі виявлення передсмертної записки при самогубстві. Зазначені експертизи можуть установити виконавця та автора залишеної записки. У разі приховування трупа з наступним поширенням інформації про переїзд потерпілого в інше місто чи країну, який підтверджується одержанням звідти листів, телеграм, почеркознавча експертиза також дозволяє встановити автора цих листів (телеграм) або виключити авторство потерпілого і тим самим допомогти у розкритті замаскованого вбивства.

При раптовому зникненні людини і згодом виявленні скелетованого трупа призначається портретно-криміналістична експертиза, що ґрунтується на методи аплікації — накладенні діапозитива прижиттєвого портрета загиблого на знімок черепа, що виконані в одному масштабі. Збіг константних точок дозволяє дійти висновку про особу загиблого і можливе інсценування [11, с. 399 – 402].

У разі вчинення вбивства із застосуванням вогнепальної зброї обов'язково призначається судово-балістична експертиза. Традиційно питання, що вирішуються цією експертизою, поділяються на три групи:

- питання, що стосуються встановлення факту застосування вогнепальної зброї;
- питання, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї та боеприпасів;
- питання щодо характеру ушкоджень, заподіяних вогнепальною зброєю [12, с. 146].

З метою виявлення негативних обставин при розслідуванні вбивств із застосуванням вогнепальної зброї було б доцільно, крім зазначених, поставити перед експертом додатково питання щодо стану зброї та придатності її до стрільби.

можливості випадкового пострілу з досліджуваної зброї (при падінні, ударі тощо), відстані, з якої стріляли, тощо. Зіставлення відповідей експерта на такі питання з іншими матеріалами справи допоможуть у викритті інсценування.

Водночас існує думка про те, що питання, які стосуються з'ясування можливості здійснення пострілу і нанесення ушкоджень рукою потерпілого, повинні вирішуватися судово-медичною експертизою [10, с. 191].

Як свідчить аналіз судово-слідчої практики, нерідко для викриття інсценування і розкриття вбивства необхідні знання з декількох галузей знань. Тому виникає потреба у комплексному використанні спеціальних знань, тобто проведення комплексної експертизи, у процесі якої експерти спільно вирішують поставлені перед ними завдання на підставі синтезу різногалузових досліджень [13, с. 16]. Як свідчить практика, доволі часто з метою виявлення негативних обставин виникає необхідність у проведенні комплексної медико-криміналістичної експертизи, що пояснюється граничністю окремих проблем судової медицини і криміналістики.

У переважній більшості випадків витонченість способів приховування вбивств вимагає призначення проведення незвичних для цього виду злочинів експертиз. Так, може виникнути необхідність у проведенні судово-балістичної, судово-хімічної, судово-біологічної, судово-психіатричної, пожежно-технічної, судової інженерно-транспортної експертизи, судової експертизи з техніки безпеки праці, судової автотехнічної експертизи тощо.

Так, судово-хімічна експертиза, крім залишків отрути внутрішніх органів, дає змогу виявити і дослідити частки металу, скла, ґрунту, шматочки штукатурки, крейди, цегли, знайдені на місці виявлення трупа, на його одязі, на знаряддях злочину, а також на одязі підозрюваного. У криміналістичній літературі справедливо зазначається, що дрібні частки речовин, вилучених як сліди злочину, що підлягають експертизі, часто відіграють вирішальну роль у розкритті замаскованих убивств [14, с. 55]. Зазначена експертиза проводиться також у випадку, коли необхідно визначити хімічний склад речовин, що також дозволяє виявити негативні обставини, зокрема при інсценуванні самоутоплення (хімічний склад води в легенях потерпілого буде відрізнятися від хімічного складу води з водоймища, де був виявлений труп).

Судова автотехнічна експертиза дає можливість установити технічний стан транспортного засобу в момент, що передував події, наявність несправностей і час їх виникнення, чим вони могли бути викликані і чи мав водій можливість своєчасно їх виявити, зв'язок між наявними несправностями і дорожньо-транспортною пригодою.

Пожежно-технічна експертиза дозволяє встановити осередок пожежі, час виникнення й поширення вогню, що має вирішальне значення при зіставленні моменту настання смерті особи, виявленої на місці події. Також може бути встановлена причина загоряння, що має велике значення для викриття інсценування.

У справах про вбивства шляхом удушення петлею з наступним інсценуванням самоповішення виникає необхідність дослідження вузлів і петель. За допомогою проведення комплексної судово-хімічної та судово-трасологічної експертизи можна не тільки знайти відповіді на запитання щодо специфіки зав'язування вузлів, матеріалу, з якого виготовлена петля, способу виготовлення петлі тощо, а й окреслити коло осіб, причетних до злочину, що також відіграє важливу роль у встановленні негативних обставин і викритті інсценування.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що ігнорування негативних обставин або неправильна їх оцінка неминуче призводить до помилок, які заважають встановити істину в конкретній кримінальній справі, уповільнюють розкриття та якісне розслідування злочинів. Виявлення негативних обставин і ретельний їх аналіз під час розслідування є ключем до розкриття злочинів, вчинених в умовах неочевидності. Забезпечення ефективності розслідування таких злочинів багато в чому залежить від своєчасного і правильного призначення та проведення експертиз, адже зволікання у проведенні дослідження може викликати знищення слідів чи втрату їхньої цінності. Проведення експертиз та отримання їх результатів, у свою чергу, залежать від правильно обраного об'єкта дослідження й чіткого формулювання питань експертам.

Отже, у криміналістичній літературі відсутній перелік негативних обставин, що підлягають установленню при розслідуванні злочинів. Тому пропонується проводити подальші дослідження негативних обставин у рамках теорії криміналістичної науки з урахуванням даних практики й новітніх наукових досягнень судової експертизи. Це буде слугувати підґрунтям розробки методичних рекомендацій для слідчих з описом типових негативних обставин окремих категорій злочинів, оскільки перелічити всі негативні обставини неможливо у зв'язку з індивідуальністю кожного злочину й кожного інсценування.

Список використаної літератури

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К. : Преса України, 1997. — 80 с.
2. Шепітько В.Ю. Про негативні обставини і фальшиве відображення в розслідуванні злочинів / В.Ю. Шепітько // Слідча практика України. — 1998. — Вип. 1. — С. 34 – 41.
3. Колмаков В.П. Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента / Колмаков В.П. — Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1956. — 196 с.
4. Овечкин В.А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками : учеб. пособ. / В.А. Овечкин. — Харьков : Харьк. юрид. ин-т, 1979. — 64 с.
5. Антонян Ю.М. Психология преступления и наказания / Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. — М. : Пенатес-Пенаты, 2000. — 673 с.
6. Даньшин М.В. Негативные обстоятельства как признак сокрытия преступления / М.В. Даньшин // Проблемы законности : міжвід. наук. зб. / Нац. юрид. акад. України. — 2000. — Вип. 43. — С. 184 – 187.
7. Николайчук И.А. Выявление признаков сокрытия преступлений / И.А. Николайчук // Законность. — 2000. — № 6. — С. 40 – 42.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / за заг. ред. Маляренко В.Т., Гончаренко В.Г. — 5-те вид., переробл. та доп. — К.: Юрисконсульт, 2008. — 986 с.
9. Криминалистика: учебник / под ред. Н.П. Яблокова. — М. : БЕК, 1995. — 708 с.
10. Яковлев Я.М. Расследование убийств / Я.М. Яковлев. — Сталинабад : Таджик. гос. ун-т, 1960. — 272 с.
11. Дубягин Ю.П. Руководство по розыску и расследованию неочевидных убийств / Ю.П. Дубягин — М.: Буквица, 1977. — 480 с.
12. Черваков В.Ф. Судебная баллистика : пособие / В.Ф. Черваков. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937. — 248 с.
13. Шиканов В.И. Комплексная экспертиза и ее применение при расследовании убийств / В.И. Шиканов. — Иркутск : Вост.-Сиб. кн. изд-во, 1976. — 230 с.
14. Колмаков В.П. Расследование убийств / В.П. Колмаков. — М. : ВЮЗИ, 1958. — 78 с.

УДК 343.98 (07)

О.О. Волобуєва, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Донецького юридичного інституту
Луганського державного університету в внутрішніх справах
ім. Е.О. Дідоренка

НАБУТТЯ НАВИЧОК ВЗАЄМОДІЇ — ОДНЕ ІЗ ЗАВДАНЬ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «КРИМІНАЛІСТИКА»

Обґрунтовано необхідність розвитку умінь на навичок курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України щодо взаємодії із суб'єктами, що беруть участь у розслідуванні та розкритті злочинів, зокрема в рамках практичних занять з дисципліни «Криміналістика»; описано методи проведення таких занять; окреслено їх особливості та ефективність відповідно до вирішення поставлених завдань; наведено основні при доборі суб'єктів взаємодії критерії.

Ключові слова: взаємодія, суб'єкти, методи проведення практичних занять, групова дискусія, ділова гра.

Сьогодні ефективність та своєчасність розкриття розслідування злочину неможливі без участі багатьох суб'єктів (працівників різних підрозділів): слідчих, оперуповноважених, дільничних інспекторів, експертів, спеціалістів та інших. Тільки за умов спільної та узгодженої діяльності цих суб'єктів можлива ефективна реалізація зазначеного у ст. 2 КПК України основного завдання кримінального судочинства щодо швидкого і повного розкриття злочинів та викриття винних.

У загальному вигляді взаємодія може бути визначена як реалізація активності двох і більше суб'єктів спільної діяльності для досягнення загальної мети у конкретній сфері науки і практики. Відповідно, взаємодія у правоохоронній діяльності — така, що ґрунтується на законі, спільна, узгоджена діяльність, під час якої суб'єкти взаємодії, застосовуючи свої знання і навички та доцільно використовуючи засоби і методи своєї діяльності, оптимізують процес швидкого розкриття та якісного розслідування злочину.

Таким чином, суть взаємодії полягає у консолідації сил і засобів взаємодіючих суб'єктів, розумному поєднанні узгодженості й самостійності дій цих суб'єктів у процесі їхньої спільної діяльності.

У науковій літературі активно опрацьовується питання щодо впровадження психологічної сумісності як критерію формування слідчо-оперативних груп, але, на жаль, це знаходиться на стадії лише теоретичних рекомендацій. Водночас правоохоронець завжди повинен бути максимально готовим до роботи у взаємодії з різними суб'єктами, тобто працювати ефективно «тут і зараз».

Проблемі взаємодії під час розслідування злочинів присвячено наукові роботи Т.В. Авер'янової, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, І.Ф. Герасимова, Ф.В. Глазиріна, Г.І. Грамовича, А.В. Іщенко, П.П. Іщенко, Н.І. Клименко, О.А. Кравченка, В.С. Кузьмичова, В.К. Лисиченка, Є.Д. Лук'янчикова, В.М. Махова,

© О.О. Волобуєва, 2009

В.О. Образцова, Б.В. Романюка, О.Р. Россинської, М.В. Салтевського, М.Я. Сегає, Т.О. Седової, М.О. Селіванова, О.В. Селіної, С.М. Сиркова, С.В. Слинська, І.М. Сорочотягіна, В.М. Тертишника, Р.Ю. Трубіцина, О.В. Фефілатьєва, В.М. Хрустальова, В.В. Циркаля, В.І. Шиканова, М.Г. Щербаковського, О.О. Ейсмана та інших. Окремим аспектам формування у правоохоронців навичок до співпраці під час розслідування злочинів через призму педагогічних та психологічних знань присвячено роботи В.І. Барка, Ю.Б. Ірхіна, Н.І. Ковальчишиної, С.Ю. Лебедевої, В.О. Лефтерова, К.В. Лох, Л.І. Мороз, О.В. Тімченка, В.О. Тюріної, О.М. Цільника та інших.

Проте питання формування навичок взаємодії у курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України (далі — ВНЗ) на сьогодні недостатньо опрацьоване. Найбільш доцільно розглядати вирішення зазначеного питання через призму викладання навчальної дисципліни «Криміналістика» як науки про розкриття та розслідування злочинів. А тому метою цієї статті є дослідження засобів і методів формування навичок взаємодії як одного із завдань проведення занять з навчальної дисципліни «Криміналістика».

З огляду на положення чинного законодавства та особливості практики розкриття і розслідування злочинів саме слідчий є ініціатором і організатором взаємодії з різними суб'єктами правоохоронної діяльності. Під час добору суб'єктів слідчий повинен, по-перше, врахувати особистісні (зокрема і психофізіологічні) риси та якості претендентів до взаємодії, зокрема їх внутрішню і зовнішню мотивацію [1; 2], характер, професійну і функціональну надійність [3; 4; 5], комунікативну компетентність тощо, по-друге, порівняти власні особистісні риси з рисами претендентів, по-третє, обрати суб'єктів з обов'язковим урахуванням їх психологічної сумісності зі слідчим [6, с. 28].

Знання і навички за вказаними складовими слідчі можуть отримати під час навчання курсантів у ВНЗ та розвивати на певних тренінгах, консультаціях з психологами тощо.

Таким чином, за теоретичною моделлю організації взаємодії слідчий з декількох претендентів на підставі отриманих знань і навичок здатний обрати певну особу, що відповідає його потребам на професійному та психологічному рівнях. Остання ознака є не менш важливою, ніж професійна, адже взаємодія — це перш за все міжособистісне спілкування.

Практика діяльності органів внутрішніх справ диктує зовсім інші умови. Найчастіше слідчий — «заручник ситуації», бо суб'єкт взаємодії є визначеним априорі (наприклад, єдиний експерт-криміналіст або оперуповноважений на певній території тощо). За таких умов слідчому необхідно розпочинати взаємодію (як процес діяльності) з урахуванням зазначених вище особистісних рис об'єктивно існуючого суб'єкта та спираючись на знання і навички організації взаємодії та координації дій взаємодіючих суб'єктів, сприяти ефективності їх функціонування, доцільній ініціативі, своєчасному обміну інформацією тощо.

Отже, формування у курсантів ВНЗ (майбутніх слідчих) навичок взаємодії (спільної діяльності) з будь-якими суб'єктами є одним з важливих напрямів навчання. Набуття зазначених знань і навичок найдоцільніше проводити під час аудиторних занять з навчальної дисципліни «Криміналістика». Такий підхід відображає сучасні потреби теорії та практики освіти щодо пошуку форм і методів, що можуть впливати на розвиток комунікативних умінь, навичок роботи в команді, тобто соціальної компетенції особи [7, с. 44].

Одним з видів аудиторних занять у ВНЗ є практичні заняття, розраховані на застосування знань у ситуаціях, наближених до життєвих, і набуття практичних навичок на підставі вже отриманих знань. Наприклад, у межах практичного заняття з трасології («Криміналістика», розділ «Криміналістична техніка») курсанти, виконуючи завдання викладача щодо збирання речових доказів, набувають навичок з виявлення, фіксації та вилучення слідів рук, ніг, взуття, транспортних засобів тощо; вирішуючи практичні завдання з методики розслідування певного виду злочину («Криміналістика», розділ «Криміналістична методика»), формулюють власну точку зору щодо алгоритму розслідування, визначають необхідність та планують мету і напрями спільної діяльності з оперуповноваженими, спеціалістами тощо.

При цьому обговорення обраної стратегії дій, розкриття курсантом власної думки та аргументації вибору позитивно впливають на якість навчання і засвоєння теоретичних знань.

За змістом і метою практичне заняття схоже на тренінг (будь-яка спланована послідовність дій, спрямована на допомогу індивіду (або групі людей) ефективно виконувати роботу або завдання [8, с. 4]), що як навчальна технологія орієнтований на використання активних форм та видів групової роботи для формування і розвитку компетентності у спілкуванні [9, с. 70].

У тренінговій практиці існує багато вправ, прийомів і методів, що допомагають реалізувати мету тренінгу. Наприклад, є всі підстави вважати, що позитивному результату практичних занять у ВНЗ сприяє використання базових тренінгових методів. Вважається доцільним зосередити увагу на таких методах, як проведення практичних занять: групова дискусія, робота в підгрупах, аналіз конкретної ситуації, ділова гра.

Групова дискусія — різновид проведення заняття, спосіб організації спілкування курсантів, студентів і слухачів якого дозволяє побачити та опрацювати проблему з різних аспектів, вислухати і зрозуміти точку зору кожного, зіставити протилежні позиції тощо. Групова дискусія може бути також проведена для з'ясування рівня розуміння курсантами змісту окремих положень, категорій тощо [10].

У цілому метод групової дискусії дозволяє сформувати у курсантів вміння активно слухати [8, с. 19]. Прислухаючись до точки зору співрозмовника, людина формує власну думку з певного приводу, аргументує її, або, залежно від аргументів співрозмовника, виявляє безпідставність, хибність власного бачення проблеми.

Метод групової дискусії дозволяє викладачеві зрозуміти рівень засвоєння кожним курсантом наданого матеріалу, виявити «білі плями» у знаннях і більш активно опрацювати певні його частини, виявити найбільш «гострі» питання, за якими доцільно дійти загального висновку, підказати правильне вирішення проблеми тощо.

Аналіз конкретної ситуації сприяє формуванню і розвитку творчих здібностей особистості, що допомагають їй протистояти внутрішнім (глибинним) і зовнішнім (соціальним) регресивним тенденціям. Цей метод, на думку Н.М. Пилипенка, сприяє акумуляції досвіду подолання кризових станів [11, с. 68].

Аналіз конкретної ситуації може бути застосований разом з методом роботи у підгрупах. У такому випадку завдання спочатку вирішується кожним курсантом окремо, далі, маючи власну думку з приводу завдання, курсанти об'єднуються для його вирішення у підгрупи, і вже потім, на підставі результатів роботи в підгрупах, що виносяться на загальний розгляд, формується загальна думка аудиторії, яка і порівнюється з відомостями, що містяться у криміналістичних рекомендаціях.

Робота в підгрупах оптимізує навички міжособистісного спілкування. Враховуючи, що курсантів об'єднує в підгрупі загальна мета з вирішення певного завдання, доцільно спрямувати їх у русло спільності, адже загальний результат залежить від участі кожного. Отже, необхідно стимулювати усвідомлення кожним учасником думки про те, що один не може здобути успіху доти, допоки інші не виконають свій обсяг роботи.

Під час роботи в підгрупах у курсантів формується вміння прислуховуватися до думки один одного, формулювати та аргументувати власну точку зору, доводити свою правоту та уміти правильно, адекватно реагувати на неприйняття власної думки підгрупою тощо. Аналізуючи свої реакції і реакції партнерів, кожен курсант має можливість змінювати власну модель поведінки та усвідомлено засвоює її, що дозволяє вести мову про інтерактивні методи як про процес інтерактивного виховання [10, с. 31 – 32]. Тобто курсант «пропускає» через себе не тільки завдання, а ще й поведінку та думку інших, зіставляючи їх з власними поведінкою та думкою і коригуючи їх.

У той час, як групова дискусія дозволяє викладачеві оцінити ступінь активності кожного з курсантів, робота в підгрупах за своєю сутністю допускає факт опрацювання проблеми лише однією особою, можливо, лідером, з підтримкою його точки зору рештою учасників. Тому було б доцільно створити підгрупи за певними критеріями, наприклад, об'єднавши в одній підгрупі лідерів за рівнем знань.

Методи, що застосовуються під час аудиторних занять, мають варіюватися та об'єднуватися в межах одного практичного заняття зі збереженням їх логічного і тематичного зв'язку. Наприклад, розпочавши заняття з аналізу ситуації кожним курсантом особисто, об'єднати їх з цією ж метою в підгрупи, дійшовши в подальшому до загального алгоритму вирішення цього завдання через групову дискусію.

Тісно пов'язана з використанням базових тренінгових методів і технологій ще одна традиційна форма проведення практичних занять — ділова гра. Ділову гру доцільно проводити щонайменше в два етапи.

Перший етап. Навчальна група поділяється на команди за власним бажанням. Кожній команді надається навчальне завдання, на виконання якого максимально відводиться 10–15 хв. За умов налагодженого міжособистісного зв'язку завдання, скоріше за все, буде виконано швидко та якісно. Після закінчення терміну виконання завдання команди по черзі викладають свій варіант його вирішення і відповідають на можливі запитання опонентів. Обговорення результатів роботи команд, спільна оцінка їх якості потребують від курсанта застосування певних вмінь і навичок, зокрема щодо доведення та відстоювання власної думки, врахування конструктивної критики, а можливо, й відмови від своїх ідей, якщо вони є невдалими і неприйнятними у цій ситуації, вислуховування інших думок та врахування їх під час обрання командного рішення. За результатами обговорення визначається кращий алгоритм дій певної команди (з урахуванням часових витрат на вирішення завдання), який надалі стає орієнтиром для оцінювання інших етапів гри.

Наприклад, у навчальній групі 20 курсантів; формуються чотири команди; кожній групі надаються документи (протокол, довідка, висновки експерта, рапорт тощо) з матеріалів однієї кримінальної справи; як завдання курсантам пропонується скласти план розслідування у справі, враховуючи зміст наданих документів; визначається термін виконання завдання.

Алгоритм доцільних дій: кожен з членів групи читає свій документ (документи мають бути розподілені між членами групи) і складає план певних дій — складову

плану розслідування за справою. Коли всі члени команди виконали свою частину роботи (4–6 хв), слід спільно затвердити (5–8 хв) доцільність та послідовність дій у плані розслідування за справою (як варіант — проставлення порядкових номерів на робочих аркушах кожного члена команди без складання окремого документа). Під час загального обговорення доповідачеві від кожної команди можуть ставитися запитання. Потім кожна команда обирає (аргументуючи свій вибір) найкращу доповідь (голосувати за власну команду заборонено), а відповідно, й найкращу команду.

Другий етап. Навчальна група поділяється на команди за певними критеріями (тільки лідери, тільки дівчата тощо) або випадковим способом (наприклад, у кого зошит синього кольору). Навчальне завдання, залежно від результатів першого етапу, підготовленості групи, критеріїв поділу на команди тощо, може бути схожим, дещо ускладненим, зовсім іншим.

Таким чином, під час реалізації перших двох етапів відбувається формування загальних навичок взаємодії (командної гри) за схемою «я — член команди» та усвідомлення її загальних ідей:

- члени команди об'єднані спільними намірами, завданнями і цілями;
- члени команди взаємозалежні (потребують участі один одного для досягнення спільної мети);
- члени команди усвідомлюють, що для досягнення мети вони мають ефективно працювати разом [12, с. 7 – 8].

Суть взаємодії слідчого з іншими суб'єктами, що залучаються до розслідування та розкриття злочинів, зумовлює також і наявність більш специфічних умінь і навичок, тобто відпрацювання складнішої схеми «я — організатор та координатор команди, я відповідаю за всі дії команди». Зазначене потребує ускладнення другого етапу (наприклад, обрання лідера команди) або проведення за схожих умов третього етапу гри. При цьому лідером не повинен бути єдиний у команді відмінник, неформальний лідер, найміцніший хлопець тощо. Обраний лідер повинен певним чином залежати від інших членів команди і за таких умов «побудувати» команду, забезпечити її функціонування з метою отримання інформації від кожного члена команди, проаналізувати її та прийняти рішення відповідно до завдання.

Проведення ділової гри може бути дещо ускладнене за рахунок зовнішніх і внутрішніх (стосовно змісту завдання) факторів. До зовнішніх факторів належать: виключення-включення світла в аудиторії, звукове супроводження, безперервні гучні розмови сторонніх осіб, звернення до членів команди тощо. Внутрішні фактори: доповнення завдання деталями, уточнення певних фактів, надання додаткових документів для ознайомлення, ускладнення завдання (наприклад, не тільки скласти план, а ще й підготувати певний документ), зменшення терміну виконання завдання тощо.

Використання зазначених факторів забезпечить найкращий практичний результат, насамперед у випадках, коли команда сформована за бажанням курсантів.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що застосування під час проведення практичного заняття таких методів, як групова дискусія, робота в підгрупах, аналіз певної ситуації, ділова гра, має на меті не тільки формування навичок на підставі раніше отриманих знань, а й формування інтерактивності, комунікабельності курсанта, вміння взаємодіяти, спільно з іншими вирішувати поставлені завдання, що у контексті виконання конкретних завдань є невід'ємною складовою якісного виконання правоохоронцями своїх професійних обов'язків.

Список використаної літератури

1. Подтикан І.В. Особливості формування мотиваційної сфери особистості / І.В. Подтикан // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 9. — С. 29 – 36.
2. Подтикан І.В. Особливості формування мотиваційної сфери особистості / І.В. Подтикан // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 10. — С. 41 – 44.
3. Лебедева С.Ю. Психологічні складові професійної та функціональної надійності персоналу ОВС / С.Ю. Лебедева // Створення системи забезпечення психологічної та психофізіологічної надійності персоналу. Організація та проведення психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ України: матеріали III Всеукр. наук.-метод. постійно-діючого семінару. — К. : КЮІ МВС України, 2005. — С. 35 – 40.
4. Лефтеров В.О. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ: моногр. / В.О. Лефтеров, О.В. Тимченко. — Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. — 324 с.
5. Кравченко Е.В. Психологическое сопровождение оперативно-служебной деятельности органов и подразделений внутренних дел Украины: учеб. пособ. / Кравченко Е.В., Тимченко А.В., Христинко В.Е. — Харьков: Факт, 2002. — 192 с.
6. Зимин П.П. К вопросу о психологии применения специальных знаний при исследовании места происшествия / П.П. Зимин, Ю.Д. Федоров // Использование специальных познаний при расследовании преступлений: труды Ташкентской высшей школы МВД СССР. — Ташкент: НИ и РИО ТВШ МВД СССР, 1976. — Вып. 9. — С. 26 – 30.
7. Активное обучение: инструментарий и методы / [Кирилук Л.Г., Величко В.В., Карпиевич Д.В., Карпиевич Е.Ф.] // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 1 (82). — С. 43 – 48.
8. Методико-практические рекомендации по организации и проведению тренинга «Коммуникация — Стресс — Безопасность» (в помощь тренерам-психологам тренинга КСБ) / [Лефтеров В.А., Литвинова Г.А., Ковальчишина Н.И., Кошкин И.А.]; под ред. В.Н. Бесчастного. — Донецк: НИ и РИО ДЮИ МВД Украины, 2004. — 72 с.
9. Барко В.І. Методика проведення тренінгів управлінського спрямування / В.І. Барко // Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 4 (61). — С. 70 – 76.
10. Активное обучение: инструментарий и методы / [Кирилук Л.Г., Величко В.В., Карпиевич Д.В., Карпиевич Е.Ф.] // Практична психологія та соціальна робота. — 2006. — № 2 (83). — С. 31 – 36.
11. Пилипенко Н.М. Соціально-психологічний тренінг формування особистісних змін в умовах моделювання екзистенційної кризи / Н.М. Пилипенко // Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 1(58). — С. 68 – 70.
12. Паркер Г. Формирование команды: сб. упражн. для тренеров / Г. Паркер, Р. Кропп. — СПб.: Питер, 2002. — 160 с.

УДК 343.98

С.М. Лозова, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії Харківського національного університету
внутрішніх справ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТІВ ТА ОЧНИХ СТАВОК ЗА УЧАСТЮ ОСОБИ, ЯКА ВЖИВАЄ НАРКОТИЧНІ ЗАСОБИ

Висвітлено особливості проведення допиту та очної ставки за участю особи, яка вживає наркотичні засоби, з урахуванням специфіки її особистості, виділено найбільш ефективні тактичні прийоми проведення цих вербальних слідчих дій.

Ключові слова: особливості допиту та очної ставки, психологічний контакт, діагностика особистості допитуваних наркоманів, тактичний ризик, тактичні прийоми.

Останнім часом у світі зростає кількість злочинів, що скоюються особами, які вживають наркотичні засоби і психотропні речовини. Не оминуло це явище й українське суспільство. З огляду на це працівникам слідчих підрозділів дедалі частіше доводиться проводити різноманітні слідчі дії за участю наркоманів, у тому числі допити та очні ставки, які у цьому випадку мають певну специфіку.

Питання тактики допиту та очної ставки висвітлювалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як М.В. Бахарев, В.Є. Богинський, В.К. Весельський, Л.М. Карнеєва, В.С. Комарков, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, З.І. Митрохіна, М.І. Порубов, О.Б. Соловйов, В.Ю. Шепітько та інші. Методиці розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, присвячені роботи М.Г. Шурухнова, Г.М. Меретукова, С.А. Роганова. Однак у працях вказаних вчених містяться загальні рекомендації щодо проведення допиту та очної ставки, без урахування специфіки проведення цих слідчих дій, обумовлених особливостями розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. Тому метою цієї статті є висвітлення особливостей проведення допиту та очної ставки при розслідуванні вищевказаної категорії кримінальних справ з урахуванням специфіки особистості допитуваного наркомана, виділення найбільш ефективних тактичних прийомів проведення цих вербальних слідчих дій.

Особливості допиту, як одного з найвагоміших джерел доказової інформації під час проведення досудового слідства, при розслідуванні кримінальних справ зазначеної категорії впливають з такого. Допит підозрюваних, обвинувачених наркоманів здебільшого має конфліктний характер, що обумовлюється їхньою схильністю до надання неправдивих показань та їх швидкої зміни (у цілому або в певній частині), залежно від ситуації, що виникає в процесі розслідування. Для підвищення ефективності допиту особливу увагу слід звернути на встановлення з допитуваним психологічного контакту, який передбачає певне налаштування особи на спілкування, взаємодію, під час якої слідчий може отримати максимально повні та правдиві свідчення. При цьому слідчий повинен врахувати певні специфічні особливості, при-

таманні наркоманам, а саме: психічну неврівноваженість, порушення процесів мислення, швидку втомлюваність, необ'єктивну оцінку власної особистості і, відповідно, неадекватну реакцію на поведінку слідчого. Слід пам'ятати, що сильний психологічний вплив може викликати у наркомана немотивовану агресію, яка може стати перепорою для отримання показань. Зважаючи на це, обираються окремі тактичні прийоми, тактика проведення допиту. Наприклад, запобігти неадекватній поведінці наркомана може допомога спеціаліста-психолога як під час підготовки, так і в період проведення цих вербальних слідчих дій. Психолог може надати допомогу у вирішенні таких завдань:

- прогнозування лінії поведінки допитуваних наркоманів залежно від особливостей сприйняття, запам'ятовування, мислення, емоцій, темпераменту, характеру поведінки під час проведення досудового слідства;
- складання переліку запитань при підготовці до допиту та очної ставки;
- встановлення з допитуваними наркоманами психологічного контакту;
- виявлення ознак неправди у показаннях допитуваних наркоманів і, відповідно, застосування найбільш ефективних прийомів її викриття з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей допитуваного.

Безперервні психологічні процеси допитуваного знаходять своє відображення в його зовнішньому вигляді — міміці, пантоміміці, жестикуляції. Тому розумінню і діагностуванню психологічного стану допитуваної особи допомагає спостереження слідчого за її позами і жестами. Наприклад, схрещені на грудях руки, стиснуті в кулак пальці, схрещені ноги свідчать про емоційну напруженість особи, її спробу закритися. Сигналами тривоги є стукання рукою по столу чи ногою по підлозі.

Найбільш ефективному проведенню допиту сприяє ретельна підготовка. На підставі детального вивчення механізму скоєння злочину, особистості злочинця (злочинців) слідчий добирає докази, що його викривають. При допиті підозрюваного (обвинуваченого) найбільш ефективними виявляються такі тактичні прийоми:

- докладне роз'яснення, що добровільна здача наркотиків і активне сприяння розкриттю злочину звільняють від кримінальної відповідальності;
- пред'явлення доказів (наприклад, висновків експертиз: дактилоскопічної, наркологічної, хімічної тощо; протоколів допиту свідків, потерпілих, інших підозрюваних (обвинувачених), які дають правдиві показання). Велике значення має виявлення і допит свідків з числа осіб, які споживають наркотики або є наркоманами, тому що вони, як правило, знають збувальників наркотиків;
- застосування звуко-, відеозапису для подальшого викриття допитуваного у разі повної або часткової зміни раніше даних ним показань;
- деталізація показань допитуваного, що дозволяє виявити внутрішні (або зовнішні — порівняно з показаннями інших учасників) суперечності в його показаннях і дійти висновку про їхню неправдивість.

Якщо в показаннях допитуваних осіб (обвинувачених, свідків, рідше — потерпілих) були виявлені істотні суперечності, то між ними проводиться очна ставка.

Очна ставка — це самостійна слідча дія, що полягає в по черговому допиті в присутності один одного двох раніше допитаних з тих самих обставин справи осіб з числа свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, аналізі та безперервному порівнянні (зіставленні) їх свідчень, усуненні в них суттєвих суперечностей з метою встановлення істини по справі.

Відмітною особливістю цієї слідчої дії є високий ступінь тактичного ризику. У психології ризик визначається як ситуативна характеристика діяльності, що характеризується непевністю її результату і можливими несприятливими наслідками у випадку невдачі [1]. Зокрема слідчою дією, що передбачає найбільшу можливість тактичного ризику, характеризують очну ставку В.О. Коновалова і А.М. Сербулов [2, с. 67 – 68]. Зазначене, безумовно, стосується і очної ставки, що проводиться за участю злочинця-наркомана. Зважаючи на можливі ризики, рішення про проведення очної ставки приймається слідчим після того, як використання всіх інших можливих засобів не призвело до усунення суперечностей. На підготовчому етапі слідчий ретельно вивчає особистісні якості учасників очної ставки, характер їх взаємовідносин. Зокрема, слід обов'язково з'ясувати фізичний і психічний стан учасника-наркомана на момент проведення очної ставки, ступінь зміни його психічних ознак, і залежно від цього вибрати тактичні прийоми проведення очної ставки, основними з яких є:

- деталізація предмета очної ставки. Прийом дозволяє чіткіше виділити суперечності в показаннях учасників, зробити їх наочними, викрити та використати внутрішні суперечності в показаннях несумлінного учасника;

- загострення суперечностей у показаннях учасників очної ставки за менш значущими спірними обставинами (застосовується, як правило, при проведенні очної ставки між співучасниками злочину). Слідчий починає очну ставку з прояснення менш значущих спірних обставин, своїми запитаннями акцентує на цих суперечностях, поступово дедалі більше загострюючи їх;

- пред'явлення доказів (використовується при проведенні очної ставки з особою, яка схильна до впертого заперечення встановлених фактів). Несумлінний учасник слідчої дії зазнає впливу завдяки пред'явленню доказів у різноманітній послідовності, залежно від ситуації, що склалася;

- повторна очна ставка. Проводиться у випадках, коли один зі співучасників змінює показання із спірних обставин або якщо були отримані нові дані, що підтверджують або спростовують показання одного з учасників;

- серія очних ставок. Проводиться по чергово з особами, що викривають несумлінного учасника у скоєнні злочину. Підозрюваний розуміє безпорадність свого становища і доходить висновку про недоцільність подальшого відстоювання неправдивих тверджень.

Під час проведення очної ставки слідчий повинен постійно наглядати за поведінкою учасників, щоб запобігти можливому негативному впливу несумлінного учасника. Для цього він повинен вміти правильно розпізнавати різноманітні ознаки неправди, звертати увагу не тільки на те, що кажуть учасники, а й на те, як вони це кажуть (з якою інтонацією, мімікою), адже одні й ті самі фрази, виголошені з різною інтонацією, можуть кардинально різнитися за змістом (містять застереження, прохання, попередження, погрозу). Допитувана особа, яка надає на очній ставці правдиві показання, зазвичай не турбується про те, як виглядає під час розповіді, наскільки її жести, міміка відповідають наданій інформації. Відповідно, особа, яка надає неправдиві показання, змушена думати про те, наскільки правдива її розповідь і як вона виглядає зі сторони, що не може не відобразитися у невербальних проявах. Слід враховувати також те, що при проведенні очної ставки між співучасниками, один з яких вживає наркотики, існує реальна можливість його відмови від раніше наданих показань або їх зміни у зв'язку з недостатньою стійкістю психіки.

Підсумовуючи зазначене, можна констатувати, що підвищенню ефективності проведення допитів і очних ставок під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, і тих, у скоєнні яких брали участь особи, що зловживають наркотичними засобами, сприяють вивчення та діагностика особистості допитуваного (наркомана) і вибір з урахуванням цього найбільш доцільних тактичних прийомів проведення зазначених вербальних слідчих дій.

Список використаної літератури

1. *Психология : словарь* / [под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского]. — 2-е изд. испр. и доп. — М. : Политиздат, 1990. — 494 с.
2. *Коновалова В.Е. Следственная тактика: принципы и функции* / В.Е. Коновалова, А.М. Сербулов. — К. : РИО МВД СССР, 1983. — 132 с.

УДК 343.985

О.И. Левшук, адъюнкт
Академии МВД Республики Беларусь

ДОПРОС ПОДОЗРЕВАЕМОГО (ОБВИНЯЕМОГО) КАК СРЕДСТВО УСТАНОВЛЕНИЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ СОВЕРШЕНИЯ КРАЖИ ЛИЧНОГО ИМУЩЕСТВА НА ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОМ ТРАНСПОРТЕ

В статье рассматривается допрос подозреваемого (обвиняемого), с одной стороны, как следственное действие, с другой стороны, как социально-психологическое общение. Особое внимание уделяется стадии подготовки к данному следственному действию; анализируются этапы его проведения; перечисляются тактические приемы, используемые для преодоления негативной позиции допрашиваемого лица.

Ключевые слова: допрос, психологический контакт, правдивые показания.

Согласно Уголовно-процессуальному кодексу Республики Беларусь, одним из источников получения доказательств являются показания подозреваемого (обвиняемого). Допрос представляет собой сложное следственное действие, от тактики подготовки и проведения которого зависят результаты прилагаемых усилий.

На общетеоретическом уровне процессуальные и криминалистические аспекты проведения допроса подозреваемого (обвиняемого) рассматривали А.Н. Васильев, А.В. Дулов, Г.А. Зорин, Л.М. Карнеева, Н.И. Порубов, А.П. Рыжаков, А.Б. Соловьев, А.А. Чувилев и другие. Тактические, нравственные, психологические основы данного следственного действия по делам о корыстных преступлениях отображены в научных работах Н.Н. Баранова, С.Г. Закирова, А.Л. Мишуточкина, в диссертации М.Э. Червякова, а особенности получения показаний участников уголовного процесса при расследовании краж личного имущества граждан, совершаемых на железнодорожном транспорте, изложены в трудах С.И. Даниловой, Л.С. Корневой, В.Н. Мясникова, А.Ф. Облакова. Однако практика и проведенное исследование доказывают, что при осуществлении допроса подозреваемого (обвиняемого) сотрудники органов внутренних дел на транспорте (далее — ОВДТ) нередко допускают ошибки.

По своему содержанию допрос подозреваемого (обвиняемого) представляет собой не только самостоятельное следственное действие, направленное на получение правдивых показаний об обстоятельствах, предшествовавших, сопровождавших и последовавших после совершения хищения частной собственности, но и общение, основанное на психологическом взаимном воздействии допрашивающего и допрашиваемого с целью получения конкретной информации [1, с. 58]. Изучение материалов уголовных дел о кражах чужого имущества на железнодорожном транспорте показало, что в 89,4 % случаев подозреваемые (обвиняемые) лица сообщали правдивые сведения об обстоятельствах совершения кражи личного имущества, признавали свою вину, способствовали ведению следствия в благоприятных условиях. Вместе с тем выявлены факты «формального» проведения допроса участников уголовного процесса, вплоть до допущения нарушений норм закона. Так, лицо, проводящее до-

прос, упускало из виду выяснение у подозреваемого (обвиняемого) причин и условий, способствовавших совершению хищения (21,7 % дел); условий жизни и воспитания (40,6 % дел); психического состояния до, в момент и после совершения преступления (60,6 % дел); фактов совершения иных преступлений, в том числе и корыстной направленности (65,6 % дел); мотивации преступных действий (66,7 % дел). Указанные факты свидетельствуют о профессиональной некомпетентности некоторых сотрудников подразделений предварительного расследования и невысоком уровне их теоретической подготовки.

Имеющийся пробел в уголовно-процессуальном законодательстве, в частности, касающийся определения сроков допроса задержанного по подозрению в совершении кражи с момента его фактического задержания (согласно ч. 4 ст. 110 УПК Республики Беларусь), способствует неоднозначному применению этой нормы на практике. В соответствии со ст. 41 УПК Республики Беларусь, подозреваемому предоставлено право ходатайствовать о его допросе, который должен быть проведен в присутствии защитника не позднее 24 часов с момента фактического задержания [2]. В ходе исследования установлено, что по 6,7 % уголовных дел сотрудники ОВДТ не торопились с проведением допросов задержанных, в то время как многие из них не отрицали свою причастность к преступлению. Наиболее часты случаи, когда сроки допроса задержанного по «горячим следам» (в течение часа с момента совершения хищения личного имущества гражданина) варьировали от одного до трех дней (3,3 %). В целях рационального использования времени, недопущения изменения подозреваемым своей позиции и построения ложных версий необходимо проводить допрос задержанного по подозрению в совершении кражи с момента его доставления в ОВДТ (при отсутствии ходатайства задержанного о его допросе), а до его начала обеспечить участие защитника для получения бесплатной юридической консультации, от которой задержанный может отказаться в присутствии адвоката. При этом допрос задержанного по «горячим следам» осложняется тем, что следователь не располагает достаточной информацией о его личности и до начала допроса не в состоянии исследовать и перепроверить полученные в ходе неотложных процессуальных действий доказательства. Выход из такой ситуации В.П. Лавров и В.Е. Сидоров видят в осведомленности допрашиваемого лица об имеющемся у следвателя доказательстве без предъявления его и акцентировании на значимости этой улики, возможности использования ее «путем предстоящего назначения экспертизы» [3, с. 33], то есть следует говорить, что все по делу уже известно, и выдавать неизвестные или только предполагаемые факты за уже известные [4]. Такая тактика является недопустимой, так как может отрицательно сказаться на формировании доверительных отношений.

Проведению допроса должна предшествовать подготовка. На этой стадии следователь выбирает время, место проведения допроса; приглашает лиц, присутствие которых обязательно в предусмотренных законом случаях; создает необходимые для допроса условия; определяет тактику следственного действия на основе имеющихся в деле доказательств, изучения личностных качеств допрашиваемого.

До начала допроса определяются психологические черты и свойства личности подозреваемого (обвиняемого), проявляющиеся в его поведении. С учетом психологии допрашиваемого следователь определяет, каким образом ему целесообразно вести себя на допросе, как сформулировать вопросы, чтобы они были понятны для по-

дозреваемого (обвиняемого), в какой последовательности их задать, чтобы получить достоверные и содержательные показания об обстоятельствах совершения кражи.

Во время подготовки к допросу важное место занимает способ вызова на допрос. От того, в какой форме это будет осуществлено, зависит характер будущих взаимоотношений. Вручение повестки под расписку подозреваемому (обвиняемому), не находящемуся в местах содержания под стражей, А.Н. Васильев считает наиболее приемлемой формой вызова его для участия в данном следственном действии [5, с. 108]. В повестке письменно излагаются последствия неявки без уважительной причины в подразделения предварительного расследования, которые не всегда оговариваются при вызове лица по телефону.

Следует учитывать, что на взаимоотношения между следователем и подозреваемым (обвиняемым) в определенной степени влияет место проведения допроса. Это, как правило, служебные помещения ОВДТ, где в спокойной обстановке, без посторонних лиц проводится допрос, что является правильным. Нецелесообразно допрашивать задержанного сразу после совершения кражи на месте его задержания, потому что нахождение рядом с ним сотрудников милиции всегда привлекает внимание проходящих мимо граждан, что сковывает подозреваемого.

На подготовительном этапе необходимо принять меры по созданию обстановки и условий для проведения допроса: исключить телефонные звонки; предупредить входение в кабинет посторонних лиц путем вывешивания на внешней стороне двери таблички с надписью «Проводится допрос»; убрать с рабочего стола документы, не относящиеся к этому делу, и т. д.

Достижению целей допроса во многом способствует установление психологического контакта между следователем и подозреваемым (обвиняемым), являющееся одним из условий успешного проведения этого следственного действия [6, с. 74]. Психология отношений и контакт напрямую зависят от внутреннего состояния допрашиваемого лица (подозреваемому, обвиняемому присущи раздраженность, нервозность, напряженность) и его темперамента, в котором заключается «самая общая характеристика каждого отдельного человека, самая основная характеристика его нервной деятельности, а это последнее накладывает ту или иную печать на всю деятельность каждого индивидуума» [7, с. 90]. Тип темперамента и другие черты личности в совокупности определяют подход к установлению психологического контакта; позволяют прогнозировать поведение подозреваемого (обвиняемого) в определенной ситуации, его позицию на предварительном следствии. Для формирования психологического контакта, целями которого являются получение правдивых и полных показаний о совершении кражи; установление детерминантов криминального деяния; исправление, перевоспитание допрашиваемого и формирование у него положительных социальных установок; оказание психологической помощи для преодоления психической травмы, вызванной, например, задержанием, заключением под стражу и т. д. [7, с. 9], используются тактические приемы, подробно изложенные в криминалистической литературе, что исключает необходимость их повторного рассмотрения [5, с. 106; 6, с. 76 – 77]. Вместе с тем интересной является позиция М.В. Бочкарева об использовании при допросе подозреваемого (обвиняемого) сведений о доминанте (господствующем в данный момент очаге возбуждения в центральной нервной системе [8]), возникающей вследствие совершения преступления. Она проявляется в специфических признаках поведения виновного:

уликах поведения, выражающихся в общем торможении нервной системы; проговорах; вегетативных реакциях; уходе от общения с близкими на тему о преступлении. Для определения информации, которой владеет допрашиваемый, предлагается использовать следующие тактические приемы допроса: анализ улик поведения, проверка обоснованности подозрения (обвинения), восприятие свободного рассказа допрашиваемого, предъявление доказательств, использование фактора внезапности. С целью преодоления противодействия следствию и получения правдивых показаний следователю нужно усилить тормозное влияние доминанты, возбуждая тем самым сильное желание у допрашиваемого избавиться от ее психологического воздействия, и установить оптимальную динамическую напряженность допроса путем изменения допрашивающим скорости и громкости речи, мимики и жестикуляции, ритма и продолжительности допроса [9].

Допрос подозреваемого (обвиняемого) условно можно разделить на четыре этапа:

— 1-й этап — установление данных о личности допрашиваемого (в зависимости от процессуального статуса) и разъяснение сущности подозрения или предъявленного обвинения;

— 2-й этап — свободный рассказ допрашиваемого;

— 3-й этап — постановка вопросов, при необходимости — последовательное предъявление имеющихся в деле доказательств с учетом их юридической силы;

— 4-й этап — ознакомление с протоколом следственного действия, осуществление анализа результатов допроса и сравнение их с поставленными задачами.

Как показало исследование, допрос рассматриваемой категории участников уголовного процесса по основному количеству изученных дел проводился в форме свободного рассказа (77,2 %), свободного рассказа с постановкой вопросов (21,7 %), вопросов — ответов (1,1 %). Во время допроса подозреваемому (обвиняемому) задавались дополняющие вопросы для восполнения пробелов в показаниях (9,4 %), уточняющие — для детализации показаний (6,1 %), изобличающие во лжи (6,1 %), контрольные — для проверки ранее данных показаний (1,1 %). У 18,3 % случаев допрашиваемые оказывали противодействие: дача ложных показаний (13,3 %); сообщение вымышленных сведений (3,3 %); отказ от дачи показаний до начала допроса (3,3 %) либо в процессе всего расследования (1,7 %); отказ от подписи в процессуальных документах (2,4 %). Ложь для подозреваемого (обвиняемого) служит способом защиты от выдвигаемого следствием обвинения, расценивается им как возможность остаться безнаказанным. Опровергнуть ложное алиби допрашиваемого лица можно путем демонстрации имеющихся в распоряжении следователя доказательств, которые А.Ф. Облаков предлагает группировать по блокам: связанные с местом совершения кражи; со временем нахождения подозреваемого в этом месте; с пребывающими там гражданами; с действиями подозреваемого и других лиц; с обстоятельствами, предшествовавшими краже личного имущества гражданина и следовавшими за ней [10, с. 62].

Предъявление доказательств во время допроса является одним из самых эффективных тактических приемов (в случае, если допрашиваемый сообщает ложные сведения о преступлении), так как подталкивает подозреваемого (обвиняемого) к осмыслению своего поведения (убеждает в бессмысленности лжесвидетельствования) и принятию верного решения — изменить занимаемую им позицию в позитивную

сторону. Однако этот переломный момент является психологически трудным для подозреваемого (обвиняемого).

В литературе встречаются и другие тактические приемы, направленные на преодоление негативной позиции допрашиваемого лица. К ним относятся: использование противоречий в самих показаниях подозреваемого (обвиняемого); выяснение причин и мотивов сообщаемых им ложных сведений и принятие мер по их нейтрализации (разъяснение контекста ст. 63 Уголовного кодекса Республики Беларусь); стилирование положительных личных качеств допрашиваемых [5, с. 131].

Изучение материалов дел о кражах чужого имущества свидетельствует, что в процессе их расследования возникали следующие наиболее типичные ситуации, связанные с допросом подозреваемого (обвиняемого): подследственный вначале сообщал ложные сведения, а затем давал правдивые показания (18,3 %); сначала подробно рассказывал об обстоятельствах совершения кражи, а впоследствии от сказанного отказывался (0,6 %); сначала признавался в содеянном и давал правдивые показания, а потом выдвигал ложное алиби (3,3 %). Для изобличения во лжи указанных лиц следователями (дознателями) были проведены повторные допросы по ограниченному кругу обстоятельств (32,8 %), использованы противоречия в показаниях допрашиваемого (10 %), заданы в ходе допроса «лобовые» вопросы (3,9 %).

Получению информации от допрашиваемого во время допроса способствует постановка разного рода уточняющих вопросов. Так, когда задержанный по «горячим следам» утверждает, что разыскиваемые вещи ему переданы, то целесообразно в ходе допроса выяснить, кто их передал и с какой целью, как выглядел этот человек и куда направился после оставления вещей, кто видел происходящее и может подтвердить его показания. Если подозреваемый говорит, что нашел вещи, то следует уточнить, в каком месте (попросить подробно описать его, графически изобразить), какова цель его пребывания в этом месте, почему не сообщил о находке в ОВДТ либо работникам железной дороги. Когда задержанный заявляет о покупке обнаруженных при нем вещей, то целесообразно выяснить, в каком месте, с какой целью и за какую сумму он их приобрел, у кого именно, знаком ли с продавцами и может ли их описать, где они находятся, откуда он взял указанную сумму денег, кто может подтвердить его показания [10, с. 61].

Изобличение во лжи подозреваемого возможно путем сопоставления его показаний и сведений, сообщаемых сотрудниками милиции, осуществлявшими задержание, которые часто опровергают сведения подозреваемого о происхождении обнаруженных при нем либо по месту жительства (работы, учебы) украденных вещей. Аналогичным способом подлежат анализу показания подозреваемого и лиц, которым он передал похищенное на хранение или с целью сбыта. Детализация показаний допрашиваемого, независимо от того, сообщает ли он правдивые или ложные сведения, позволяет их оценить и проверить [10, с. 64].

В ходе допроса подозреваемому (обвиняемому) также задаются вопросы, направленные на получение дополнительной информации о его личности и действиях по подготовке, совершению и сокрытию кражи. При этом, в зависимости от места совершения кражи, выяснению подлежат следующие моменты. Если кража совершена в пассажирском поезде, выясняется, на какой станции и в какой вагон (номер купе, посадочного места) допрашиваемый произвел посадку; каково его месторасположение в вагоне; один или с попутчиком сел в поезд (попросить допрашиваемого по-

дробно описать внешность попутчика и уточнить данные о его личности); какова цель его поездки; имел ли при себе проездной билет и каково его местонахождение; какие вещи и деньги имел при себе, в какой сумме и какими купюрами; кто может этот факт подтвердить; каков источник его доходов; кто был проводником вагона; каково его поведение в пути следования; с кем знакомился (был ли знаком с потерпевшим); какие напитки употреблял; кто был соучастником кражи; имел ли место предварительный сговор; какова роль каждого; кто был наводчиком; в чем выразилась подготовка к хищению; когда и где совершена кража; у кого, откуда, каким способом и что именно похищено; каковы орудия преступления и их местонахождение; каковы действия после совершения кражи; в каком направлении он скрылся; где и кем был задержан подозреваемый; где находятся украденные вещи; кому они переданы и с какой целью; когда, где и за какую сумму реализовано похищенное.

Если вещи похищены у гражданина в здании вокзала, на станции (остановочном пункте), то вопросы аналогичны вышеуказанным, только у допрашиваемого уточняется географическое расположение объекта железнодорожного транспорта, где совершена кража; его внешний вид; внутреннее строение вокзалов; наличие и расположение сооружений, зданий, населенных пунктов, находящихся на станции либо вблизи вокзала; местонахождение потерпевшего и его поведение до, в момент, после кражи.

Следователь (дознатель), ставя перед собой цель получить правдивые показания от допрашиваемого, должен умело подвести его к произвольному подробному рассказу об обстоятельствах совершенного им деяния; о мотивах и соучастниках преступления; месте нахождения похищенных вещей; фактах, которые он изначально хотел скрыть от следствия. Интеллектуальные, характерологические и психофизиологические качества допрашивающего лица во многом определяют результаты данного следственного действия, которому всегда должна предшествовать тщательная подготовка.

Список использованной литературы

1. Дулов А.В. Тактика следственных действий / А.В. Дулов, П.Д. Нестеренко. — Минск : Вышэйшая школа, 1971. — 272 с.
2. Уголовный кодекс Республики Беларусь. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. — Минск : Нац. Центр правовой информации Респ. Беларусь, 2007. — 704 с.
3. Лавров В.П. Расследование преступлений по горячим следам : учеб. пособ. / В.П. Лавров, В.Е. Сидоров. — М. : ВЮЗШ МВД СССР, 1989. — 57 с.
4. Трегубов С.Н. Основы уголовной техники, научно-технические приемы расследования преступлений / С.Н. Трегубов. — М. : ЛексЭст, 2002. — 336 с.
5. Васильев А.Н. Следственная тактика / А.Н. Васильев. — М. : Юрид. л-ра, 1976. — 200 с.
6. Порубов Н.И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве / Н.И. Порубов. — Минск : Вышэйшая школа, 1973. — 368 с.
7. Зорин Г.А. Психологический контакт при производстве допроса : учебное пособие по курсу «Криминалистика» / Г.А. Зорин. — Гродно, 1986. — С. 71.
8. Бочкарев М.В. Научные и тактические основы использования знаний о нервной системе при допросе подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / М.В. Бочкарев. — Саратов, 2006. — 26 с.
9. Современный толковый словарь русского языка / [под ред. С.А. Кузнецова ; ред. кол. К.С. Горбачевич и др.]. — СПб. : НОРИНТ, 2006. — 960 с.
10. Облаков А.Ф. Организация и тактика раскрытия и расследования краж личного имущества на железнодорожном транспорте : учеб. пособ. / Облаков А.Ф. — Хабаровск : Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1986. — 96 с.

УДК 343.982.4

Д.В. Мельник, експерт*Державного науково-дослідного**експертно-криміналістичного центру МВС України*

ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НЕТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ МАЛООБ'ЄМНИХ ПОЧЕРКОВИХ ОБ'ЄКТІВ

Розглянуто питання щодо необхідності застосування нетрадиційних методів під час дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів для отримання корисної інформації про почеркові властивості, що не піддаються аналізу традиційними методами, а також для вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань.

Ключові слова: малооб'ємні почеркові об'єкти, нетрадиційні методи, інструментальні методи, структурно-геометричні та натискні характеристики, рівні побудови рухів.

Дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів є важливою складовою судово-почеркознавчих експертиз. За існуючою класифікацією до таких об'єктів належать тексти малого об'єму (буквений склад: від 4–10 слів і цифровий склад: від 8 цифрових знаків до половини сторінки стандартного аркуша, що заповнений цифровим текстом), короткі записи (відповідно 1–3 слова й 1–7 цифрових знаків), а також підписи [7, с. 9].

Розвиток комп'ютерних технологій призвів до різкого зменшення кількості текстів, які виконуються рукописним способом, і, як наслідок, — до збільшення кількості малооб'ємних почеркових об'єктів. Обмежений обсяг інформації про виконавця в таких об'єктах не дозволяє традиційними засобами виявити необхідну кількість ознак якісно-описового характеру. Ще більш ускладнюють вирішення експертного завдання незвичайні умови, які можуть бути зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми «збиваючими» факторами, до того ж не завжди вдається відмежувати їх від звичайних умов через недостатню виразність ознак незвичності виконання. Малий обсяг інформації, що міститься у коротких записах і підписах, а також можлива наявність одночасно збігів і розбіжностей ускладнюють процес однозначної оцінки. У зв'язку з цим традиційні методи, що використовуються на практиці, не завжди придатні для дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів (коротких записів і підписів), найбільш трудомістких на практиці. Саме на них припадає найбільша кількість невирішених по суті питань ідентифікаційного характеру.

Одними з основних і найбільш ефективних напрямів у розробці теоретичних та методичних основ судово-почеркознавчої експертизи продовжують залишатися експериментальні дослідження почеркових закономірностей. З появою у судовому почеркознавстві математичної науки експеримент все тісніше поєднується з моделюванням [3, с. 11]. Об'єктом експериментального дослідження є ймовірно-статистичні почеркові закономірності, що вивчаються на базі наявних фундаментальних уявлень, про ідентифікаційні властивості та ознаки почерку. Ці закономірності проявляються у частотних характеристиках, які дозволяють зрозуміти закономірні зв'язки у вигляді

ймовірностей і значущостей, інформативних з точки зору вирішення експертних завдань.

Так, під час вирішення завдання щодо виявлення закономірних принципів, що характеризують індивідуальність, стійкість, варіативність малооб'ємних об'єктів, необхідно виходити з того, що складність побудови і функціонування письмово-рухової навички настільки висока, що її інформативність повинна проявлятися навіть у коротких і відносно простих почеркових реалізаціях. Отже, доречним є використання принципів побудови навикових рухів і розгляд співвідношення між функціями рівнів, що керують рухами, з одного боку, і різними потоками інформації, що проявляються у почеркових реалізаціях, — з іншого [6, с. 37]. Саме сучасні погляди на почерк базуються на фізіологічних працях лауреата Державної премії 1948 року Н.А. Бернштейна. Принциповим для експертного дослідження у цьому підході є те, що виконавець почеркових рухів вирішує рухові завдання, які виникають перед ним. З цих завдань лише певна частина вирішується за допомогою механізмів на рівнях свідомості (кортикальних рівнях), інші завдання вирішуються за допомогою механізмів на фізіологічних рівнях нижче свідомості (субкортикальних рівнях). Зокрема В.Ф. Орлова зазначає, що теорія побудови рухів Н.А. Бернштейна, яка передбачає виділення п'яти рівнів побудови рухів — «А», «В», «С», «D», «Е», розкриває механізми письма та природу почерку [5]. У цьому і полягають теоретичні засади ідентифікаційних почеркознавчих досліджень відносно малооб'ємних почеркових об'єктів.

Розглядаючи малооб'ємні почеркові об'єкти як складні системи, необхідно спрямовувати зусилля на вивчення як структурно-геометричних, так і натискних властивостей, орієнтуючись на створення комплексної методики експертного дослідження об'єкта у цілому. Оскільки процес рухів під час письма має ймовірно-статистичний характер, у кожної особи наявні «власні» статистичні показники структурно-геометричної та натискної варіативності (розкиду). Тому вони і є основою для диференціації виконавців підпису чи короткого запису. За даними експериментальних досліджень «підробнику» навіть в умовах попереднього тренування вдається відтворити лише загальну геометричну структуру «чужого» підпису або короткого запису, але інтегральну метрику відношень, «дрібні» метричні характеристики і особливо натискні — не вдається.

Доволі ефективним при проведенні криміналістичної експертизи малооб'ємних почеркових об'єктів є використання інструментальних методів дослідження і різних технічних засобів. Це обумовлено тим, що малооб'ємність почеркових реалізацій (коротких записів, підписів) у багатьох випадках не дозволяє вирішити ідентифікаційні та діагностичні завдання при проведенні дослідження традиційними засобами. Зазначена обставина визначила необхідність розробки нових ефективних методів дослідження з використанням інструментальних засобів, які дозволяли б об'єктивно і надійно виявляти та оцінювати корисну інформацію, що міститься у структурно-геометричних, часових і натискних характеристиках коротких почеркових об'єктів.

Однією з важливих особливостей зорового сприйняття людини є переважно відносна оцінка, а не точність кількісних вимірів. Так, експерт може легко вирішити завдання щодо упорядкування декількох почеркових об'єктів на основі зменшення розміру, однак визначення точних розмірів і їх співвідношення викликає складність. Крім того, деякі динамічні властивості письмово-рухового функціонально-динамічного комплексу, такі як координація, темп, ритм рухів, а також натиск, проявляються у

почерку опосередковано, вивчити та оцінити ці параметри традиційними методами неможливо. Саме тому для отримання корисної інформації про динамічні характеристики почеркових властивостей, які складні для візуального сприйняття і не піддаються аналізу традиційними методами, з метою вирішення діагностичних та ідентифікаційних завдань необхідне використання приладової бази.

Отже, інструментальні методи дослідження призначені для отримання додаткової інформації про ті властивості почеркових об'єктів, які складні для візуального сприйняття і не піддаються аналізу традиційними методами, а також для отримання точних кількісних значень досліджуваних параметрів, що є важливою умовою під час використання статистичної обробки. До інструментальних методів, що використовуються при дослідженні натискних характеристик у коротких записах, коротких і простих підписах, належать мікроскопічні та денситометричні методи.

При з'ясуванні кількісних значень досліджуваних параметрів найбільш трудомістким процесом є «ручне» вимірювання параметрів почеркових об'єктів. Тому на сьогодні найбільш актуальним для експертної практики завданням є розробка автоматизованої системи дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів, яка б дозволяла вводити в електронно-обчислювальну машину та аналізувати за вибраними алгоритмами розпізнавання образів усю інформацію про почеркові об'єкти, зокрема їх структурно-геометричну, натискну характеристику тощо.

Закономірності малооб'ємних почеркових об'єктів на кількісному рівні так слабо виражені, що потрібен «спуск» на кількісний мікрорівень (на зразок криміналістичних досліджень матеріалів речовин та виробів, під час виконання яких неможливо обійтися без моделювання та приладної техніки) [4, с. 10].

Але оперативному впровадженню кількісних методик заважає низка перешкод об'єктивного характеру:

- унікальність об'єктів, що досліджуються;
- відсутність повної достовірності отриманих результатів (її не можна забезпечити будь-яким одним методом — потрібен комплексний підхід);
- певний суб'єктивізм на різних стадіях дослідження;
- низький рівень технічного забезпечення судово-почеркознавчих підрозділів;
- відсутність експертів-почеркознавців з математичною та технічною підготовкою.

Незважаючи на це, слушною є думка фахівців у галузі почеркознавства, які вважають, що поповнення методичного арсеналу експертів нетрадиційними методами з великими дозвільними можливостями — актуальне завдання майбутніх наукових розробок [7, с. 67].

Сьогодні ж перевага надається використанню традиційної методики, що у поєднанні з накопиченим експертним досвідом прискорює виконання почеркознавчих експертиз. Експерти, як правило, уникають нових, насамперед, кількісних методів дослідження і не вважають за необхідність їх використовувати, переоцінюючи можливості свого суб'єктивного досвіду. Як результат — можливі помилкові висновки, що не підтверджуються повторними експертними дослідженнями. Отже, незважаючи на те, що накопичений досвід для експерта-почеркознавця є обов'язковою складовою при проведенні досліджень, він все ж не повинен замінюватися технічними засобами, як і не повинен домінувати над ними. Тому для ефективного вирішення експертних завдань, особливо при дослідженні малооб'ємних почеркових об'єктів, доцільно поєднувати як накопичений експертний досвід, так і нетрадиційні методи їх дослідження.

Існує думка, що почеркознавче дослідження найпростіше в технічному плані, але для того, щоб працювати якісно, використовуючи всі можливості для надання правильних і обґрунтованих висновків, слід докорінно змінити погляд на технічне забезпечення судово-почеркознавчих підрозділів. Адже без відповідного технічного оснащення неможливо звільнити експерта від складної вимірювально-обчислювальної та статистичної обробки інформації, характерної для дослідження малооб'ємних почеркових об'єктів [4, с. 12].

Саме дефіцит кількісних і якісних характеристик ознак, що містяться у малооб'ємних почеркових об'єктах, спричиняє вирішення нагального завдання щодо розробки нових нетрадиційних методів дослідження, що базуються на використанні досягнень інших наук, таких як фізіологія вищої нервової діяльності і фізіологія рухів, анатомія і біомеханіка, психологія, математика, а також досягнень у галузі комп'ютерних технологій. Зазначені методи повинні ґрунтуватися на новій теоретичній базі та кількісних ознаках, передбачати застосування сучасних засобів для вимірювання ознак і математичний апарат для обробки результатів вимірювань, а алгоритми експертної методики повинні бути реалізовані у комп'ютерних програмах. Саме використання нетрадиційних методів розширює можливості експертизи відносно малооб'ємних почеркових об'єктів та підвищує об'єктивність висновку експерта.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Боднар М.Є. До питання об'єктивізації оціночної діяльності експерта-почеркознавця / М.Є. Боднар // Сучасні проблеми судово-почеркознавчої експертизи та шляхи її вдосконалення: навч.-метод. семінар : тези доп. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, 2002. — С. 53 – 58.
2. Манцвєтова А.И. Предмет, система, методы и задачи судебного почерковедения / А.И. Манцвєтова, В.Ф. Орлова, А.Р. Шляхов // Вопросы совершенствования методики судебно-почерковедческой экспертизы: теорет. семинар, 18–19 окт. 1968 г. : рефер. докл. и сообщ. — М. : ЦНИИСЭ, 1968. — С. 5 – 20.
3. Меленевська З.С. Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. / Меленевська З.С., Свобода Є.Ю., Шаботенко А.І. ; за заг. ред. І.П. Красюка. — Укр. центр духовн. культури, 2007. — 280 с.
4. Орлова В.Ф. Состояние теоретических и экспериментальных разработок в области проблемы комплексного исследования подписей и перспективы их развития / В.Ф. Орлова // Проблемы комплексного криминалистического исследования подписей : матер. Всесоюз. науч.-практ. семин., 29–31 окт. 1985 г. в Харькове. — М. : ВНИИСЭ, 1986. — С. 3 – 17.
5. Орлова В.Ф. Судебно-почерковедческая диагностика / В.Ф. Орлова. — М. : ЮНИТИ, 2006. — 160 с.
6. Судебно-почерковедческая экспертиза : метод. пособ. для экспертов, следователей, судей. — Вып. 1. — М. : ВНИИСЭ, 1988. — 127 с.
7. Судебно-почерковедческая экспертиза малообъемных почерковых объектов : метод. пособ. для экспертов. — Вып. 1. — М. : РФЦСЭ, 1996. — 150 с.

УДК 343.98 : 343.7

А.В. Андрієнко, експерт

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Кіровоградській області*

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ

Розкрито криміналістичну характеристику злочинних посягань на культурні цінності.
Викладено рекомендації щодо розслідування злочинів цієї категорії.

Ключові слова: криміналістична характеристика, культурні цінності, культові споруди.

Криміналістична характеристика злочину — складна динамічна наукова категорія, яка будується залежно від кримінальної практики. Вона складається з фактичних даних, необхідних для висунення версій з метою з'ясування напрямів і шляхів розслідування злочинів.

Зміст криміналістичної характеристики злочинних посягань на культурні цінності повинен охоплювати всі елементи предмета доказування, характерні для цієї категорії злочинів.

Методика розслідування злочинних посягань на культурні цінності містить у собі такі елементи криміналістичної характеристики:

- типові способи підготовки, скоєння та приховання злочинів;
- місце та час вчинення злочинів;
- особливості об'єкта і предмета злочинного зазіхання;
- типова «слідова картина» вчиненого злочину;
- особливості злочинця.

Злочини, пов'язані з посяганнями на культурні цінності, виділяють в окрему групу на підставі ознак предмета злочину. Тому доцільно відомості, що належать до предмета злочинних посягань, ставити на перше місце.

У процесі вивчення 164 кримінальних справ про злочинні посягання на предмети або документи, що мають історичну, наукову, культурну цінність, встановлено, що предметом злочинних посягань у 56,4 % випадків стають ікони. У 43,6 % випадків предметом посягань є картини, книги й рукописи, прикраси, ордена й медалі, предмети побуту, предмети графіки, скульптури, вогнепальна зброя, посуд, холодна зброя, монети тощо.

При цьому дані про особливу цінність предметів злочинних посягань були лише стосовно 13,7 % предметів та документів, і джерелами цих відомостей, як правило, були показання свідків, потерпілих, обвинувачуваних і висновки експертів [6, с. 31].

На вибір конкретного місця вчинення злочину впливають ступінь цінності предметів, що зберігаються або експонуються, а також наявність і стан засобів охорони. Високий рівень злочинних посягань на предмети й документи, що зберігаються у громадян, пояснюється тим, що квартири й приватні будинки колекціонерів, як правило, не мають спеціальних засобів захисту. Лише в поодиноких випадках квартири й будинки громадян, з яких були викрадені цінні предмети й документи, були оснащені спеціальними технічними засобами захисту. Такого самого висновку можна дійти і що-

до культових споруд. З 4 000 об'єктів культу тільки 147 узято під захист підрозділів по-завідомчої охорони [4, с. 201]. За деякими даними, 35 % церков взагалі не охороняються, а в інших — сторожами працюють особи похилого віку, які не можуть належним чином виконувати свої функціональні обов'язки. Саме тому, за даними УМВС України в Кіровоградській області, з 2002 по 2007 роки кількість розкрадань, вчинених із церков та інших споруд культу, зросло в 7 разів [3].

У результаті проведеного аналізу виявлено деякі закономірності, що належать до тимчасових характеристик скоєння злочинних посягань на коштовні предмети або документи.

У сільській місцевості основна кількість розкрадань культурних цінностей з установ культу й житлових будинків громадян припадає на літній період, що можна пояснити покращанням роботи сільських транспортних комунікацій влітку (в інші пори року при здійсненні зазначених протиправних дій злочинці зазвичай використовують свій легковий автотранспорт). Пік розкрадань з нежитлових замських будинків і дачних споруд громадян припадає на осінньо-зимовий період, коли перебування там хазяїв найменш імовірно. Для міської місцевості характерний відносно рівномірний розподіл випадків злочинних посягань на культурні цінності.

Нерівномірно розподіляється скоєння злочинів цієї категорії і впродовж доби, у святкові та робочі дні. Це насамперед зумовлюється тим, що час вчинення розкрадань визначається злочинцем з урахуванням розпорядку дня (режиму роботи) передбачуваного місця скоєння протиправних дій з таким розрахунком, щоб уникнути можливої протидії.

Саме тому, на думку дослідників, основна кількість розкрадань коштовних предметів або документів з помешкань громадян відбувається вдень, із церков та інших установ культу, навпаки — уночі, а з музеїв та інших установ культури — у святкові або неробочі дні [7, с. 12]. Таким чином, встановлено чітку залежність між місцем і часом розкрадань предметів і документів, що мають історичну, наукову, художню або культурну цінність.

Велике значення для своєчасного розкриття й розслідування злочинів мають криміналістичні дані про особу злочинця, що не тільки сприяють висуненню обґрунтованих слідчих версій, а й вказують на контингент, якому необхідно приділити особливу увагу. Як зазначає Р.С. Белкін, характеристика типової для цього виду злочинів особистості злочинця може мати криміналістичне значення. Не кажучи про те, що це дозволяє звузити коло осіб, серед яких може бути злочинець, така характеристика дозволяє висунути версії про мотив і мету злочину, способи скоєння й приховання злочину [1, с. 114].

Фахівці диференціюють цей тип злочинців на три групи.

Перша група — злочинці, які розглядають проблему збуту крадених творів мистецтва як дуже складну, що практично неможливо вирішити. Але вони йдуть на крадіжку, сподіваючись отримати викуп у власників або страхових компаній. Не зумівши його одержати, намагаються збути викрадене в іншій країні. Ця категорія злочинців найбільше схильна до шантажу, але власники й страхові компанії охоче йдуть на угоду, тому що виплачені злочинцям суми набагато менші вартості викрадених шедеврів. До цього ж різновиду доречно віднести й злочинців, які крадуть твори мистецтва з метою обміну їх на членів банди, що перебувають у місцях позбавлення волі. Так, у середині 70-х рр. в Англії були вчинені крадіжки картин робіт Гойї, Рубенса, Веласкеса і Вермеєра загальною вартістю 50 млн марок. Метою крадіжки було звільнення ув'язнених, але обмін не відбувся через активні дії поліції щодо затримання шантажистів.

Друга група — злочинці, яких міліція називає «зłodіями на вдачу». Вони менш організовані, крадіжки скоюють, як правило, з приватних будинків, а коштовні речі беруть випадково. Для них не має значення, що красти: картину, gobелен, гроші, коштовності чи хутро.

Третя група — торговці антикваріатом, які найчастіше виступають як посередники або скупники краденого. Вони ж нерідко наводять зłodіїв на об'єкти й предмети крадіжки. З практики відомо, що деякі професійні торговці творами мистецтва і самі готові скоїти крадіжку з метою подальшого перепродажу цінностей, а отже, цей різновид «любителів мистецтва» також доволі небезпечний [2, с. 106].

У структурі злочинних посягань на культурні цінності великий відсоток належить груповій злочинності. За нашим дослідженням, вона становить 63 % загальної кількості злочинних посягань. Це можна пояснити складністю вчинення таких злочинів однією особою, необхідністю залучення транспортних засобів, збуту викраденого.

Важливим елементом криміналістичної характеристики зазначених злочинів є спосіб їх вчинення, що пояснюється взаємозумовленістю складових систем: спосіб вчинення злочинів — сліди злочинів — криміналістичні прийоми, засоби і методи дослідження доказів.

Спосіб вчинення злочину характеризується сукупністю специфічних дій, що формуються залежно від предмета злочинних посягань, у тому числі й на культурні цінності.

На вибір способу вчинення злочину впливає низка обставин:

- предмет, його цінність, розмір, вага, об'єм;
- час та місце вчинення злочину;
- можливість проникнення без перешкод до приміщення;
- місце проживання у цій місцевості, коло знайомств серед колекціонерів;
- наявність замовлення на конкретний предмет.

Під впливом зазначених факторів формується модель злочинної поведінки, що потім реалізується при вчиненні протиправних дій.

Аналіз кримінальної статистики дозволяє дійти висновку про те, що злочинні посягання на культурні цінності вчиняються, в основному, шляхом крадіжок і грабежів. Так, у період з 2002 по 2007 роки в Кіровоградській області було вчинено 76,2 % крадіжок; 18,6 % грабежів; 5,0 % розбійних нападів [3].

Спосіб вчинення злочину передбачає спосіб підготовки і спосіб приховання злочину. Підготовка до вчинення злочину, як правило, складається з таких елементів:

- визначення предмета злочинних посягань;
- вибір і вивчення об'єкта, де зосереджені культурні цінності;
- розробка плану вчинення злочину;
- підбір злочинної групи;
- визначення місця збуту викраденого;
- розробка засобів маскуванню, знищення слідів злочину.

Підготовка до вчинення злочинів характеризується складністю, багатоепізодністю, наявністю комплексу дій та операцій. Специфічним моментом підготовчої діяльності є обов'язкова розвідка об'єкта. Так, у процесі розслідування розбійного нападу на приватну колекцію, в результаті якого злочинці заволоділи трьома безцінними картинами великих російських художників XIX століття (Айвазовського, Маковського і Саврасова) на загальну суму близько 500 тис. дол., слідство виявило факт ретельної попередньої розвідки об'єкта. Було встановлено, що двоє виконавців протягом декількох місяців вивчали

уклад життя майбутньої жертви і завдяки отриманим у такий спосіб знанням успішно проникли у квартиру, де зберігалася колекція. Установивши точний час, коли онука колекціонера приносила йому їжу, вони видали себе за її товаришів, яких вона нібито попросила замінити себе, чим увели хазяїна колекції в оману [2, с. 92].

Важливе значення для розкриття й розслідування злочинних посягань на культурні цінності мають відомості про поведінку злочинців після вчинення ними протиправних дій, що визначається обстановкою на місці вчинення злочину, ступенем розвитку злочинного досвіду, їхнім соціальним статусом, наявністю розгалужених зв'язків у злочинному світі, а також у середовищі колекціонерів. Залежно від цих факторів, вони вибирають місця для зберігання знарядь злочину й викраденого майна, а також способи й канали для його збуту. Більшість злочинців залишаються після скоєння злочину в межах цього регіону й направляються до місця свого проживання або до родичів, знайомих, де тимчасово зберігають викрадене до його подальшої реалізації. У зв'язку з цим великого значення для своєчасного й правильного розкриття й розслідування злочинів набуває виявлення каналів збуту викраденого. Для розглянутих злочинних дій характерні цілком традиційні канали збуту: колекціонерам, постійним перекупникам, громадянам, що виїжджають на постійне проживання за кордон, особам, так чи інакше пов'язаним з мистецтвом. Нерідко збут здійснюється випадковим людям або задалегідь взагалі не планується [5, с. 85].

Способи приховання злочинів, які зазіхають на культурні цінності, умовно можна розподілити на такі види [6, с. 30]:

- дії, спрямовані на укриття матеріальних слідів;
- дії, спрямовані на укриття відомостей про злочин та інших обставин.

Статистика криміногенної злочинності свідчить, що злочинні посягання на культурні цінності впродовж останніх років мають тенденцію до збільшення, а отже, боротьба з ними потребує від правоохоронних органів розробки та застосування нових прийомів, засобів і методів розслідування такої категорії злочинів на основі систематичного вивчення та узагальнення кримінальної практики, більш активного використання досягнень науки і техніки, у тому числі й інформації, що є однією зі складових криміналістичної характеристики.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частная теория / Р.С. Белкин. — М.: Юрид. л-ра, 1987. — 272 с.
2. Горбачев В.Г. Борьба с преступными посягательствами на культурные ценности в зарубежных странах: учеб. пособ. / В.Г. Горбачев, А.И. Гуров. — М., 1992. — 78 с.
3. Експрес-інформація. Про стан експертного забезпечення розкриття та розслідування злочинів на території України за 12 місяців 2007 року. — К., 2007. — 35 с.
4. Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорона культурно-історичного середовища: [зб. офіц. док. / ред. Фрич В.І. та Гарник М.В.]. — К.: Істина, 2002. — 336 с.
5. Мільчуцька О.С. Боротьба із злочинними посяганнями на культурні цінності України / О.С. Мільчуцька // Юридичний вісник. — 2003. — № 2. — С. 84 – 90.
6. Образцов В.А. О совершенствовании некоторых криминалистических определений в свете интеграции, дифференциации знаний в криминалистике: актуальные проблемы советской криминалистики / В.А. Образцов. — М., 1980. — С. 29 – 31.
7. Первушин В.М. Расследование краж предметов антиквариата: пособ. / В.М. Первушин [под ред. А.И. Гурова]. — СПб., 2001. — 136 с.
8. Правові та організаційні аспекти міжнародного співробітництва з питань розшуку та повернення культурних цінностей: аналітичний огляд НЦБ Інтерполу в Україні. — К., 2001. — 16 с.

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

УДК 343.985 : 343.541

В.П. Бахін, доктор юридичних наук,
професор Національної академії державної податкової
служби України, професор

Н.С. Карпов, доктор юридичних наук, доцент,
професор Київського національного університету
внутрішніх справ України

О.В. Александренко, кандидат юридичних наук,
доцент Навчально-наукового інституту підготовки слідчих
і криміналістів Київського національного університету
внутрішніх справ України

УЗАГАЛЬНЕННЯ І НАВЧАННЯ ПРАВООХОРОНЦІВ НА ТИПОВИХ ПОМИЛКАХ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ СЕКСУАЛЬНИХ МАНІЯКІВ

Узагальнено недоліки та помилки при розслідуванні злочинів сексуальних маніяків, окреслено причини, що призводять до цього, запропоновано шляхи покращання роботи учасників слідчих дій.

Ключові слова: сексуальні маніяки, слідчий, рівень професіоналізму.

Численні приклади розслідування злочинів відомих маніяків (С. Ткача, А. Онопрієнка, Г. Міхасевича, А. Чикатіла) і «захоплень» Джека Різника в Англії, молодиків у Дніпропетровській і Запорізькій областях України, «бітцевського» вбивці у Москві свідчать про велику кількість допущених при цьому недоліків і помилок:

- безліч жертв у кожного із злочинців протягом багатьох років;
- засудження (у тому числі — з розстрілом) більшості невинуватих;
- ігнорування і невикористання можливостей доказів за типовими слідами та способами скоєння зґвалтувань і вбивств.

Слідство, що проводиться в теперішній час за кримінальною справою С. Ткача, є одним з таких прикладів, коли троє осіб вже відсиділи за вчинені ним злочини, а Я. Попович й досі відбуває покарання за визнане С. Ткачем вбивство. До того ж багато

правоохоронців, які припустилися істотних помилок у подібних справах, призначені на вищі посади за свої «успіхи» та продовжують працювати.

Про неповноту і недобросовісність при перевірці обставин і слідів на місцях подій свідчать численні факти:

Огляд місця події — вбивство чоловіка у Першотравневому районі Миколаївської області — слідчий провів разом з оперативним працівником, але без участі фахівців й інших представників правоохоронних органів. У протоколі огляду нічого не було зафіксовано (у тому числі шляхом фотографування) про виявлення і вилучення слідів й об'єктів для повного та всебічного розслідування злочину. Через два дні було проведено повторний огляд місця події, в якому взяли участь слідчий, прокурор, начальник райвідділу міліції, судово-медичний експерт, спеціаліст-криміналіст та інші особи. У протоколі повторного огляду було детально відображено обстановку місця події, вилучено сліди та об'єкти відповідної події, які сфотографували, й складено план-схему місця події. Первинний протокол огляду (співвідношення протоколів — дві й десять сторінок тексту) аж ніяк не міг сприяти розкриттю вбивства, тобто допущені на початку недобросовісність і непрофесіоналізм призвели до недоліків, характерних для розслідування багатьох злочинів вказаної категорії.

Взимку злочинець на дорозі зустрів малолітню дівчинку, потягнув до лісу, де зґвалтував і вбив. Ґрунт на місці події приміром був вкритий опалим листям без снігу. Як тут шукати сліди, окрім трупу й одягу загиблої? Слідчий зібрав все сміття на місці вбивства до замерзлого ґрунту і потім ретельно перебрав зібране, але згодом воно не було використане належним чином. Увагу слідчого привернули лише знайдені волосини, які були направлені на експертизу з питаннями: якого походження ці об'єкти — природного чи штучного? Якщо природного, то чи належать людині або тварині?

Жодних інших питань слідчий не поставив і експерт додатково не дослідив, хоча за обставинами справи слід було це зробити, додавши, наприклад, такі:

- якщо це волосся людини, чи належить воно одній людині?
- з якої регіональної частини тіла походить це волосся?
- природнім шляхом випало волосся чи було вирване?
- чи немає хвороби волосся у його власника?

Дані, отримані в результаті дослідження, мали б бути використані при перевірці підозрюваних, проте не використовувалися.

При перевірці вбивства в м. Пологи Запорізької області виявлене в мішку з трупом вбитої жінки сиве волосся також не було використане для доказу непричетності 14-річного підлітка, а пізніше — причетності С. Ткача, який визнав себе винним у скоєнні цього злочину

На місці вбивства малолітньої дівчинки знайшли розірване на шматки її платтячко. Жодних слідів на шматках не виявили, а на задане слідчим питання, чи перевірялася наявність слідів рук на шматках тканини, отримана відповідь, що така методика невідома. Проте ще до 1980 року співробітниками кафедри криміналістики Київської вищої школи МВС СРСР (В.М. Єфимчук та інші) була розроблена методика виявлення слідів рук на тканині, котра опублікована й розіслана до всіх райвідділів міліції України [1].

А. Онопрієнко вбив 52 людини. Використовуючи мисливську рушницю (згодом було встановлено використання обріза), він здійснював напади, в основному, на родини з 5–7 осіб. У бесіді з журналістами керівник слідчо-оперативної групи, що

проводила розслідування, на запитання «Чому так довго шукали і не могли встановити цього маніяка?» відповів: «Не могли встановити його зброю, оскільки за дробом неможлива ідентифікація мисливської зброї». Проте ще задовго до злочинів А. Онопрієнка харківським криміналістом В.Ф. Гуцніним (ХНДІСЕ) був розроблений метод проведення експертних експериментів за допомогою спеціальної кулі при ототожненні гладкоствольної зброї за слідами каналу ствола на дробу та картечі [2, с. 390].

На прикмети А. Чикатіла, про які повідомили свідки, звернули увагу директор профтехучилища, де працював вбивця, і жінка, яка бачила зустріч А. Чикатіла із загиблою дівчинкою на трамвайній зупинці напередодні вбивства. Але цим повідомленням правоохоронці надали значення, оскільки у них «була підозра» відносно раніше засудженого за зґвалтування, який згодом був визнаний вбивцею дівчинки і розстріляний за вироком суду (замість А. Чикатіла).

Крім того, у період своєї злочинної діяльності А. Чикатіло був затриманий, проте відпущений, незважаючи на те, що вилучені в нього предмети прямо вказували на його спосіб вбивства. Як виявилось згодом, у процесі слідства не було враховано те, що в нього група крові відрізняється від групи сперми (така рідка відмінність у групі крові та сперми зустрічалася в практиці розслідування інших злочинів) [3, с. 106 – 108; 4].

За підозрою у вбивстві 9-річної дівчинки 14-річним підлітком експериментально не перевірялася можливість перенесення ним тіла вбитої у дерев'яному ящику на значну відстань, що могли помітити багато людей.

Практично під час огляду всіх місць вчинення злочинів маніяками застосовувалися службово-розшукові собаки, але без позитивних результатів і без консервації слідів запаху злочинців з метою подальшої перевірки підозрюваних.

Водночас криміналістична одорологія базується на тих самих принципах існування, виявлення і використання індивідуальної та групової totoжності людей, тварин і предметів. Власний запах людини практично не змінюється протягом всього її життя. Усі об'єкти, з якими людина контактує достатній час (одяг, взуття, інші предмети особистого користування, виділення організму тощо), несуть запаху інформацію, що вкрай неповно використовується для встановлення причетності підозрюваного до вчиненого злочину [5, с. 138].

Пристрасть Джека Різника до перевдягання та гримування ніколи серйозно не розглядалася. Проте саме цим можна пояснити безслідне його зникнення після скоєння злочинів та надання свідками суперечливих показань щодо зовнішності чоловіка, якого останнім бачили поряд із жертвами. Зміна зовнішності також дозволяє злочинцеві повертатися на місце злочину, стежити за діями правоохоронців і навіть бути присутнім на похоронах жертви [6, с. 13].

Наведені приклади, а їх безліч в історії практики розслідування, потребують поглиблення та удосконалення діяльності правоохоронних органів [7; 8]. Це зумовлено такими головними чинниками:

- зростаючим рівнем професіоналізму злочинців, використанням ними у своїй діяльності новітніх технічних досягнень;

- недостатнім рівнем професіоналізму працівників правоохоронних органів, неповноцінністю використання в розслідуванні науково-технічних досягнень.

Сьогодні для слідчого головне завдання — не просто виявити і зібрати докази, а забезпечити їх ефективне використання, надійне збереження й достовірність. У зв'язку

з цим винятково важливого значення набуває реалізація науково-технічних досягнень у збиранні та дослідженні доказів [9, с. 197 – 201].

Розвиток науки і техніки створює передумови всебічного вдосконалення слідчої діяльності. Проте поява нового не призводить до автоматичного і, головне, швидкого взяття на озброєння нових засобів і методів. Для того щоб теоретична можливість використання науково-технічних досягнень стала реальністю, потрібні значні організаційні зусилля і матеріальні кошти [10, с. 36].

Слідча практика доводить, що при розслідуванні злочинів наявні досягнення науково-технічного прогресу використовуються вкрай незадовільно. Причини цього різні: відсутність необхідних технічних засобів, завантаженість слідчих роботою, низька обізнаність про науково-технічні досягнення, невміння та небажання їх використовувати тощо.

Аналіз слідчої діяльності дозволяє виділити окремі її етапи, що характеризуються різним ставленням слідчих до безпосереднього використання досягнень науки і техніки. Період кінця XIX — початку XX ст. характеризувався доволі широким застосуванням слідчими засобів і методів виявлення й дослідження доказової інформації. Б.Л. Бразоль тоді зазначав: «Запрошення експертів є обов'язковим лише в тих випадках, коли для того, щоб точно зрозуміти обставини, що зустрічаються у справі, необхідні спеціальні відомості або досвідченість у науці, мистецтві, ремеслі, промислі або якому-небудь занятті. У всіх інших випадках слідчий не лише має право, але й зобов'язаний проводити огляди особисто, а тому для ретельності й повноти огляду зобов'язаний вдаватися до таких технічних прийомів, які дозволили б відновити оглядом все суттєве» [11, с. 95].

Друга половина XX ст. була ознаменована широким використанням досягнень науки у процесі розслідування злочинів за допомогою фахівців і тенденцією зменшення особистого внеску слідчих у цей процес. Про тенденцію прагнення слідчих перекласти роботу на відповідних фахівців — як у рамках огляду місця події, так і за рахунок подальшої роботи експертів — свідчать дані про застосування науково-технічних засобів і обсяг інформації, що вилучається при огляді місця події залежно від складу слідчо-оперативної групи. Для усунення утриманства слідчих і підвищення відповідальності фахівців за свою роботу під час участі у проведенні слідчих дій (перш за все, огляді місця події) професор О.Я. Баєв пропонує встановити порядок, за яким фахівець відображав би результати своєї роботи щодо виявлення і попереднього дослідження слідів й інших об'єктів в окремому персональному звіті, окрім фіксації у протоколі огляду слідчим. Ця ідея є доволі слушною і корисною. Але слід чітко визначити процедуру такої участі фахівців у проведенні слідчих дій і конкретно розмежувати функції слідчих і фахівців у процесуальних документах.

Серед причин недостатнього використання науково-технічних засобів і методів зазначається, зокрема відсутність у слідчих необхідних вмінь і навичок роботи з криміналістичною технікою [12, с. 238].

Для усунення недоліків у розкритті й розслідуванні вказаної категорії злочинів потрібні узагальнення та аналіз практики їх розслідування.

Список використаної літератури

1. Ефимчук В.М. Выявление следов рук с помощью перманганата калия: теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии / Ефимчук В.М., Оверчук В.М., Коломиец А.В. — К., 1980.
2. Салтевский М.В. Криминалистика. В современном изложении юристов / М.В. Салтевский. — Харьков : ИМП «Рубикон», 1996. — 432 с.
3. Кривич М. Чикатило и его жертвы / М. Кривич, О. Ольгин. — М. : Изограф, 1996. — 158 с.
4. Водько Н.П. Почему так долго искали Чикатило / Н.П. Водько. — М., 1996. — С. 36 – 38.
5. Яблоков Н.П. Криминалистика : учеб. / Н.П. Яблоков. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2008.
6. Корнуэлл П. Джек Потрошитель. Кто он? Портрет убийцы / П. Корнуэлл. — М. : Эксмо, 2004. — 160 с.
7. Дубягин Ю.П. Руководство по розыску и расследованию неочевидных убийств / Ю.П. Дубягин. — М., 1998.
8. Особенности методики розыска / [Дубягин Ю.П., Дубягина О.П., Крылов А.В. и др.]. — М., 2003.
9. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня / Р.С. Белкин. — М. : Норма, 2001. — 240 с.
10. Лисиченко В.К. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений : актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики / В.К. Лисиченко, В.П. Бахин. — К., 1993.
11. Бразоль Б.Л. Очерки следственной части. История. Практика / Б.Л. Бразоль. — Петроград, 1916.
12. Бахин В.П. Материалы к изучению практики борьбы с преступностью / В.П. Бахин, Н.С. Карпов. — К., 2007.

УДК 343.985.7

А.А. Климов, начальник управления
Главного следственного управления предварительного
расследования МВД Республики Беларусь

Д.А. Климов, преподаватель кафедры
оперативно-розыскной деятельности
Учреждения образования
«Академия МВД Республики Беларусь»

Е.И. Климова, кандидат юридических наук,
начальник научно-педагогического факультета
Учреждения образования
«Академия МВД Республики Беларусь», доцент

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЫЯВЛЕНИЯ И ДОКАЗЫВАНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ (на примере Республики Беларусь)

Рассматривается специфика экономической, организованной и коррупционной преступности. На примере расследования конкретного уголовного дела анализируются некоторые проблемы деятельности, связанной с выявлением и расследованием коррупционных преступлений в целом и взяточничества в частности, а также пути и средства получения необходимой информации, условия эффективности противодействия указанным криминальным проявлениям.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, противодействие, расследование.

Противодействие взяточничеству — наиболее опасному и распространенному проявлению коррупции — всегда являлось одним из приоритетных направлений профессионально-служебной деятельности органов внутренних дел Республики Беларусь (далее — ОВД). Это направление приобретает особую актуальность на фоне проведения в государстве экономических и социальных реформ, развития процессов, связанных с притоком инвестиций, приватизацией и перераспределением капитала. Актуальность темы объясняется тем, что в современных условиях коррупция, проявляющаяся в таком распространенном виде, как взяточничество, преследует достижение таких целей:

— для получения незаконных или необоснованных льгот и привилегий, например, для минимизации налогового бремени, получения государственных заказов и участия в долговременных проектах, требующих значительного финансирования, на наиболее выгодных для их участников условиях;

— для захвата либо расширения рынков сбыта, поставок и производства, в том числе путем устранения конкурентов и других препятствующих факторов, а также для утверждения доминирующего или монопольного положения в избранном виде деятельности, оказания влияния на формирование наиболее «удобной» нормативной базы;

© А.А. Климов, Д.А. Климов, Е.И. Климова, 2009

— для противодействия деятельности правоохранительных органов по пресечению экономической, организованной и коррупционной преступности, в частности самого взяточничества, в том числе путем дискредитации наиболее «опасных» сотрудников названных органов, а также путем создания так называемых «крыш» (то есть для получения покровительства в органах власти и управления) в силовых и иных государственных структурах.

В общей структуре рассматриваемого коррупционного преступления можно выделить взяточничество, совершаемое отдельной категорией чиновников, неудовлетворенных по разным причинам своим служебным или финансовым положением и получающих взятки за выполнение либо невыполнение действий, входящих в их служебные обязанности, при этом не связанных непосредственно с тем или иным видом незаконной (преступной) деятельности, а также так называемое бытовое взяточничество.

Несмотря на определенные успехи по противодействию взяточничеству, следует признать, что эффективность затрачиваемых усилий, времени, средств все-таки еще недостаточно высока. Более того, успешное расследование в последние годы уголовных дел о взятках, исчисляемых в десятках и сотнях тысяч долларов США, полученных чиновниками госаппарата, руководителями субъектов хозяйствования и иными должностными лицами, не уменьшает существующих проблем. Далеко не все факты взяточничества становятся предметом расследования, хотя количество выявленных преступлений этой категории постоянно увеличивается.

В то же время известно, что наиболее серьезным фактором сдерживания преступности является не столько суровость наказания, сколько его неотвратимость. Наказание всегда должно соответствовать тяжести содеянного и являться устрашающим фактором для потенциального преступника.

Исследование вопросов противодействия разным категориям преступлений, в том числе и коррупционным, позволяет выделить три основных направления получения информации: о совершенных, совершаемых и готовящихся преступлениях. Проверка такой информации позволяет выявлять, расследовать и пресекать указанные преступления.

Первое направление предполагает возможность получения информации при проведении оперативно-розыскных или оперативно-технических мероприятий в рамках осуществления оперативно-розыскной деятельности. Второе — обеспечивает поступление информации из иных источников, не связанных с оперативно-розыскной деятельностью, например, в случае добровольной явки с повинной взятодателей, поступления сведений из подразделений ОВД, непосредственно не противодействующих преступности, а также от граждан. Это направление наименее эффективно для получения информации о замаскированных преступлениях, в том числе и коррупционных. Третье направление — это получение информации о фактах взяточничества при рассмотрении разного рода заявлений и сообщений, расследовании преступлений в сфере экономики, организованной и коррупционной преступности, а также криминальных деяний против порядка осуществления предпринимательской деятельности.

Как свидетельствует анализ следственной и судебной практики, за последние три года в общем объеме расследованных ОВД преступлений в сферах экономической, организованной и коррупционной преступности доля преступлений, предусмотренных ст. 430 (получение взятки) УК Республики Беларусь (далее — УК), не превыша-

ет 1 %. При этом при подсчете не учитывались выявленные факты взяточничества с дополнительной квалификацией по п. 5 ст. 16 УК (соучастие в преступлении в форме подстрекательства), когда взятки должностным лицам фактически не передавались, а суммы, полученные в качестве таковых, к передаче не планировались.

Хотя взяточничество и представляет собой неотъемлемую часть коррупции, сотрудниками территориальных ОВД, расследующими основное количество противоправных деяний в соответствующих сферах, факты взяточничества практически не выявляются, а возможности реализации метода работы «от обвиняемого» не используются. Основная часть выявленных в процессе уголовного преследования расследованных фактов взяточничества приходится на специализированные следственные подразделения Главного следственного управления предварительного расследования (далее — ГСУ ПР) МВД Республики Беларусь.

В 2005 году тремя специализированными управлениями ГСУ ПР, расследующими преступления в сфере экономики, организованной преступности и коррупции, финансово-кредитной системе, завершено расследование по 31 уголовному делу, дополнительно выявлены и доказаны 89 тяжких и особо тяжких преступлений, в том числе 15 фактов получения взяток на сумму более 100 тысяч долларов США. В 2006 году закончено расследование по 36 уголовным делам, дополнительно выявлено 131 тяжкое преступление, в том числе 34 факта получения взяток на сумму свыше 400 тысяч долларов США. В 2007 году закончено расследование по 42 уголовным делам, дополнительно выявлено 156 тяжких преступлений, в том числе 20 фактов получения взяток на сумму более 250 тысяч долларов США. За 2008 год закончено расследование по 41 уголовному делу. Выявлено 281 преступление, в том числе более 30 фактов получения взяток на сумму свыше 200 тысяч долларов США.

Сложившаяся ситуация во многом объясняется объективными причинами. Взяточничество, как и иные коррупционные преступления, отличается высокой латентностью, относится к числу наиболее замаскированных и трудно выявляемых криминальных деяний. Оно оставляет минимальное количество следов, что определяет незначительное число источников доказательств. Зачастую негативные последствия этого преступления сами по себе доказательством его совершения не являются, в отличие от большинства других противоправных проявлений.

Обнаружение, фиксация, изъятие и использование в процессе доказывания следов и доказательств для выявления и расследования фактов получения взяток осуществимы лишь при:

- правильном применении алгоритмов и моделей, специальных нестандартных методик, тактики получения, методов исследования, проверки и оценки доказательств, специфических именно для данной категории преступлений;

- правильной организации взаимодействия между следственными и оперативными подразделениями; наличии достаточного времени для проведения оперативно-розыскных и оперативно-технических мероприятий; комплексном исследовании всех имеющихся материалов с использованием сравнительно-хронологического и системно-структурного анализа;

- наличии сотрудников, обладающих высоким уровнем профессионального интеллекта и мастерства, развитым творческим и аналитическим мышлением, с опытом работы в оперативных и следственных подразделениях, в том числе специализированных, не менее 5 лет. Анализ уровня подготовленности сотрудников следственных

управлений ГСУ ПР, результативно виявляючих и расследующих криминальные деяния в сферах экономической, организованной и коррупционной преступности, кредитно-финансовой системе, свидетельствует, что они соответствуют перечисленным требованиям. Каждый из сотрудников имеет опыт практической следственной работы не менее 7 лет.

Расследование уголовных дел, по которым дополнительно выявляются и доказываются факты взяточничества, проводится в течение не менее 6 месяцев. При этом на протяжении всего периода расследования должно обеспечиваться эффективное оперативное сопровождение. Например, в ходе расследования в 2003–2004 годах уголовного дела о хищениях путем мошенничества денежных средств в особо крупных размерах в виде возврата ранее внесенных таможенных платежей, уклонения от уплаты налогов и сборов, совершенных участниками преступных организаций, установлено, что деятельность ряда принадлежащих им или контролируемых ими коммерческих структур становилась объектом изучения сотрудниками органов финансовых расследований Управления Департамента финансовых расследований (УДФР) по Минску и Минской области. В ходе обысков были обнаружены и изъяты электронные носители информации, содержащие полные сведения о «теневой» финансовой деятельности, в том числе и о взятках. Правильное определение стратегии расследования и грамотный выбор тактики работы с подозреваемыми и обвиняемыми позволили получить показания, свидетельствующие о времени, месте, размере, способах передачи взяток конкретным сотрудникам органа финансовых расследований, других обстоятельствах, подлежащих доказыванию. Информация о передаче взяток поступила в январе 2005 года, а сами взятки передавались в 1999–2001 годах, что подтверждалось как документально, так и показаниями взяткодателей и посредников. Для проверки и оценки поступившей информации необходимо было установить, с какой целью передавались денежные суммы. Как следовало из материалов проверки, взяткодатели были заинтересованы в уклонении от уголовной ответственности за незаконную предпринимательскую деятельность с использованием печатей и реквизитов семи лжепредпринимательских структур. Таким образом, в рамках дела о взятках расследовались преступления прошлых лет, предусмотренные в настоящее время ст. 233 УК (незаконная предпринимательская деятельность). Доказывание по уголовному делу осуществлялось по следующей схеме: выявление и подтверждение фактов незаконной предпринимательской деятельности; получение сведений об обнаружении признаков незаконной предпринимательской деятельности; подтверждение фактов уклонения субъектов от уголовной ответственности за совершение указанного преступления; установление обстоятельств злоупотребления своим служебным положением сотрудниками органов финансового расследования, которые, действуя вопреки интересам службы, скрыли информацию о незаконной предпринимательской деятельности путем вынесения незаконных процессуальных решений; подтверждение фактов получения ими взяток в особо крупных размерах.

Расследование данного уголовного дела проводилось группой следователей из трех человек в течение 10 месяцев. Продолжительные сроки работы были вызваны необходимостью обнаружения и исследования значительного количества служебных документов, проверки правильности, полноты и своевременности уплаты всеми субъектами налогов и налоговых платежей в бюджет, осуществления глубокого

структурно-логического и системно-функционального анализа собранных по делу материалов и всех аспектов преступной деятельности в целом.

Залогом эффективности расследования преступлений стало соблюдение принципов комплексности и непрерывности в работе при выявлении и доказывании фактов противоправных проявлений. Принцип комплексности предполагает наиболее оптимальное сочетание оперативно-розыскных и следственных мероприятий. Непрерывность подтверждается тем, что следователи во время работы по определенному уголовному делу не отвлекались на расследование преступлений, не связанных с криминальной деятельностью той или иной организованной группы или преступной организации.

Решение проблемы повышения эффективности противодействия коррупционным и другим тяжким преступлениям обусловлено необходимостью обеспечения при их расследовании определенных условий. Очевидно, что в территориальных ОВД соблюсти эти условия невозможно, учитывая специфику их работы. В частности, специфика работы следователей таких подразделений обусловлена, в первую очередь, количеством уголовных дел, одновременно находящихся в производстве (пять и более), необходимостью нести службу во время суточных дежурств, отвлекаться на выполнение обязанностей по охране общественного порядка и другими факторами. Все это требует полной концентрации следователей на расследовании только «своих» уголовных дел и делает невозможным участие в работе следственной группы, занимающейся расследованием других фактов криминальной деятельности. Не способствуют улучшению работы по выявлению и доказыванию преступлений в процессе уголовного преследования и некоторые критерии оценки работы следователей и дознавателей. Например, одним из показателей их успешной работы является количество уголовных дел, производство по которым закончено, а в качестве одного из «негативных» показателей рассматривается нарушение процессуальных сроков следствия, то есть расследование уголовного дела в срок свыше двух месяцев.

Таким образом, недостаточная эффективность противодействия экономической, организованной и коррупционной преступности в целом и взяточничеству в частности объясняется тем, что большинство заявлений и сообщений, по которым в ходе осуществления уголовного преследования могут и должны выявляться и расследоваться названные преступления, поступают в ОВД, сотрудники которых по объективным причинам не могут сегодня результативно работать в данном направлении, качественно и в срок расследовать уголовные дела рассматриваемой категории.

Низкая результативность в определенной степени объясняется и тем, что рассматриваемый вид преступлений носит, как правило, межрегиональный характер, характеризуется достаточно высоким уровнем коррумпированности и защищенности, что само по себе создает серьезные проблемы для сотрудников территориальных ОВД при принятии решений по заявлениям и сообщениям и последующем расследовании преступлений. Одним из путей решения проблемы повышения эффективности расследования преступлений в названных сферах может стать сосредоточение их расследования исключительно в следственных аппаратах УВД областей, УВД Мингорисполкома и ГСУ ПР МВД Республики Беларусь. Коррективы численности следственных подразделений, уточнение критериев оценки эффективности их функционирования, совершенствование системы подготовки и повышения профессионального мастерства сотрудников в сочетании с поиском новых научных подходов к формиро-

ванию методики расследования конкретных видов и групп преступлений могут правомерно рассматриваться в качестве направлений по усилению противодействия преступности.

Список рекомендованной литературы

1. Басецкий И.И. Организованная преступность : монография / И.И. Басецкий, Н.А. Легенченко. — 2-е изд., испр. и доп. — Минск : Академия МВД Республики Беларусь, 2002. — С. 47 – 72.
2. Бопоев Н.Б. Экономическая преступность и коррупция / Н.Б. Бопоев // Прокурорская и следственная практика. — 1997. — № 1. — С. 51 – 55.
3. Дамаскин О. Экономическая преступность и коррупция / О. Дамаскин // Законность, 1996. — № 6. — С. 39 – 41.
4. Данилюк С.Е. Противодействие коррупции в Республике Беларусь: хроника правового регулирования / С.Е. Данилюк // Право и демократия : сб. науч. тр. — Минск : Право и экономика, 1999. — Вып. 10. — С. 260 – 267.

УДК 340.6 : 616-001

А.М. Перебетюк, асистент кафедри патологічної анатомії,
судової медицини та правознавства

Вінницького національного медичного університету
ім. М.І. Пирогова, судово-медичний експерт першої категорії

О.В. Ракитянська, кандидат медичних наук,
асистент кафедри патологічної анатомії,

судової медицини та правознавства

Вінницького національного медичного університету

ім. М.І. Пирогова, судово-медичний експерт вищої категорії

СУДОВО-МЕДИЧНА ДІАГНОСТИКА ПОШКОДЖЕНЬ ТЕКСТИЛЬНИХ ТКАНИН ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ОКРЕМИХ ВИДІВ ГАЗОВОЇ СТВОЛОВОЇ ЗБРОЇ (пістолети ФОРТ 6ПГ та RECK Perfecta калібру 8 мм). Експериментальні дослідження, частина 1

Наведено результати експериментальних досліджень уражаючої дії газової ствольної зброї (пістолетів ФОРТ 6ПГ та RECK Perfecta калібру 8 мм) із застосуванням патронів, споряджених кристалоподібним ірритантом CS змішаного типу (ортохлорбензолмалондінітрилом), та шумових (холостих) патронів шляхом пострілів у мішені-імітатори з різної відстані.

Ключові слова: газова ствольна зброя, ушкоджуючі фактори, зерна незгорілого пороху.

Газова ствольна зброя вважається «нелетальним» засобом цивільного самозахи-
сту, спорядженим кристалами ірритантів (лакриматорами, стернітами, речовинами
змішаної дії) або відповідними рідинами. Конструктивні особливості газової ствольної
зброї забезпечують мінімізацію її травмуючої здатності з одночасним досягненням
психологічного або функціонального стримуючого ефекту [2; 3; 5]. Газова ствольна
зброя часто застосовується зловмисниками як засіб нанесення тілесних ушкоджень.
Іноді тілесні ушкодження можуть виникати при необережному чи навмисному пово-
дженні з нею або при порушенні правил її використання та зберігання [1; 4]. Зазначе-
не додає застосуванню газової ствольної зброї окремого судово-медичного аспекту.

До зразків газової ствольної зброї калібру 8 мм належать пістолети ФОРТ 6ПГ
вітчизняного виробництва та RECK Perfecta виробництва Німеччини. Зовнішній
вигляд, розміри та конструктивні особливості цих моделей пістолетів відповідають
аналогічним властивостям однойменних зразків бойової стрілецької зброї, проте
суттєво відрізняються від них специфічними особливостями, зокрема відсутністю
полів нарізів у каналі ствола, наявністю в кінцевому відділі ствола розсікача (попереч-
ної металевої перетинки). Факторами ушкодження при пострілах з газової ствольної
зброї є стволове повітря, дрібнодисперсні частки речовини подразнюючої дії, поро-
хові гази, інколи — парафінові пижі, пластмасові пелюстки пижів патрону, частки
капсуля при його руйнуванні.

Метою цієї статті є встановлення обґрунтованих критеріїв визначення дистанції пострілу з газової ствольної зброї за пошкодженнями текстильних тканин шляхом проведення експериментальних досліджень.

При виконанні експериментальних досліджень як зразки газової ствольної зброї використано пістолети ФОРТ 6ПГ калібру 8 мм українського виробництва (рис. 1) та пістолет RECK Perfecta Mod. FBI 8000 калібру 8 мм виробництва Німеччини (рис. 2).

Рис. 1. Газовий пістолет ФОРТ 6ПГ (калібр 8 мм)

Рис. 2. Газовий пістолет RECK Perfecta Mod. FBI 8000 (калібр 8 мм)

Для експериментальних пострілів було застосовано патрони, споряджені кристалоподібним ірритантом CS змішаного типу (ортохлорбензолмалонодінітрилом), та шумові (холості) патрони.

Для вивчення уражаючої дії зазначеної зброї стрільба велася з різної відстані: у повний герметичний притул, з відстані 5, 10, 15, 20 та 30 см. При цьому пістолети розміщувалися у фіксуєчому пристрої.

Постріли були здійснені в мішені-імітатори — зразки текстильної тканини (бязь білого кольору), встановлені перпендикулярно вісі ствола на рамці, яка послідовно віддалялася. Після проведення пострілів мішені досліджувалися візуально (макроскопічно і при прямому збільшенні), проводилися вимірювання та фотографування.

За результатами досліджень мішеней встановлено таке.

При здійсненні пострілів впритул утворюються принципово однотипні за якісними і кількісними характеристиками сліди дії факторів близького пострілу, що варіюються залежно від відстані.

Зокрема встановлено, що при пострілах у мішені-імітатори впритул стандартними патронами, спорядженими отруйною подразнюючою речовиною CS порошкового типу, або шумовими патронами візуально визначається наявність дефекту у вигляді відсутності тканини (неспівставлення країв отвору) на ділянках неправильно округлої форми діаметром в межах 0,9–1,4 см. Край ушкоджень — дрібно розволоконені з переважним напрямком крайових ділянок волокон всередину. По краях дефекту тканини наявна кіптява чорнувато-оранжевого кольору візуально рівномірної інтенсивності на ширину 0,2 см (рис. 3). Дослідження із застосуванням невеликого збільшення дозволило визначити термічне пошкодження окремих обвуглених волокон бязі протяжністю до 0,5 мм. Наявності зерен незгорілого порошу або їх фрагментів не виявлено, крім трьох зразків, на яких відмічені поодинокі фрагменти у вигляді часток сіро-чорного кольору діаметром до 0,05 см на поверхні матерії.

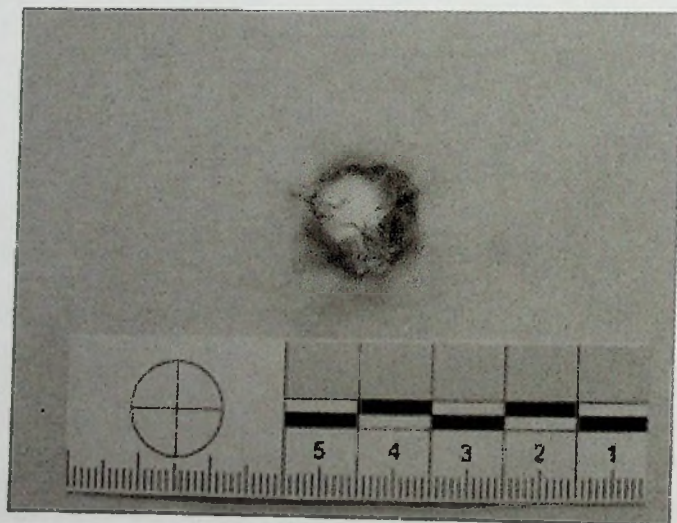

Рис. 3. Пошкодження тканини та нашарування супутніх факторів пострілу (постріл впритул; пістолет RECK Perfecta, калібр 8 мм)

При пострілі з відстані 5 см спостерігається наявність дефекту тканини на ділянці округлої форми діаметром у межах 1,0–1,1 см; дрібно розволокнені краї ушкодження мають переважний напрямок крайових обривків волокон усередину. По краях дефекту на ширині 1,9–2,1 см видно відкладення кіптяви чорнувато-оранжевого кольору у вигляді трьох концентричних зон, середня з яких — менш інтенсивного забарвлення. Наявні також окремі обвуглені волокна тканини протяжністю до 0,5 мм від краю пошкодження і поодинокі фрагменти зерен незгорілого порошу на відстані до 2,8 см від краю пошкодження, розташовані рівномірно як на тлі кіптяви, так і за її межами.

Постріли, виконані на відстані 10 см, дають механічні пошкодження у вигляді вираженого дефекту тканини округлої форми з діаметром в межах 1,6–1,7 см. Кіптява відкладається на ділянці шириною 2,6–2,9 см з центральним концентричним нерівномірним просвітленням шириною 0,9–1,1 см і надає тканині чорнувато-оранжевого зафарбовування. Зерна незгорілого порошу та їх фрагменти на різних зразках, отриманих у цій серії експерименту, спостерігалися з варіацією від поодиноких до численних, площа розташування яких збіглася із зоною відкладення кіптяви (рис. 4).

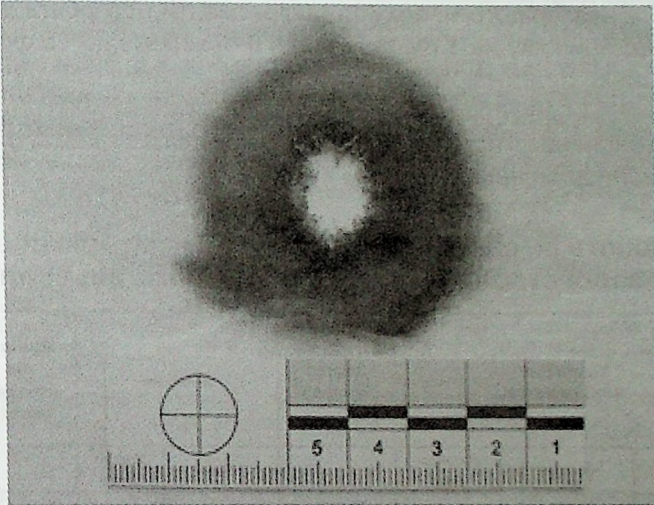

Рис. 4. Пошкодження тканини та нашарування супутніх факторів пострілу (відстань 10 см; пістолет ФОРТ 6ПГ, калібр 8 мм)

На відстані пострілу 15 см розміри дефекту тканини практично не змінюються, але форма його стає більш неправильною, краї пошкодження видаються розкуйовдженими, розпушеними, довжина вільних кінців волокон сягає меж 0,7–0,8 см. Кіптява відкладається переважно не по краю отвору, а на відстані 1,0–1,2 см від нього у вигляді концентричного кільця завширшки 1,7–2,0 см, яке має темно-оранжевий колір неоднорідної інтенсивності. Приблизно через кожні 1,2 см спостерігаються променисті ділянки вираженого просвітлення шириною 0,2–0,3 см. Зерна незгорілого порошу та їх фрагменти поодинокі або у скупченнях з кількох елементів, що не виходять за межі закопченої зони.

При відстані пострілу, що дорівнює 20 см, утворюється дефект тканини невизначеної форми розміром 1,5–1,7 см, частково прикритий розкуйовдженими волокнами

матерії без ознак термічної дії, деякі з яких з'єднуються в центрі. Кіптява відкладається у вигляді деформованого кільця з нерівномірною шириною від 0,5 до 2,0 см, внутрішній край якого розташовується на відстані 1,0–1,3 см від краю механічного пошкодження тканини. У радіальних напрямках спостерігаються невпорядковано розташовані просвітлення завширшки 0,3–0,5 см. Колір закопченої зони — чорнувато-жовтий. По краях описаного кільця, як із зовнішнього, так і з внутрішнього боку, спостерігається своєрідний «ореол» у вигляді нальоту ледь помітного темнувато-жовтого кольору завширшки від 0,3 до 1,0 см. Наявні численні зерна незгорілого порошу або їх фрагменти (до 16 на 1 см²), що тяжіють до центру ушкодження.

За умов пострілу на відстані 30 см лише в п'ятьох випадках відмічені механічні пошкодження тканини у вигляді «ситоподібного» руйнування текстильної структури, утвореного поодинокими округлої або квадратної форми отворами-дефектами тканини діаметром від 0,15 до 0,05 см на ділянці округлої форми діаметром 1,0–1,2 см. При цьому переважна кількість зразків мішеней на відстані пострілу 30 см не має ознак механічних пошкоджень. На зразках спостерігається ледь помітний наліт блідо-жовто-оранжевого кольору у вигляді неправильного кола діаметром 6–7 см, на тлі якого видно численні зерна незгорілого порошу та їх фрагменти, що розташовані на площині майже рівномірно; причому на 1 см² припадає 5–7 зерен і до 15 фрагментів. Окремі поодинокі порошинки зустрічаються на відстані до 7 см від центру зони відкладення кіптяви.

Залежність інтенсивності проявів дії факторів пострілів з газової стволової зброї від відстані, на якій вони здійснені, наведено в таблиці.

Таблиця

Залежність інтенсивності проявів дії факторів пострілів з газової стволової зброї калібру 8 мм від відстані

Відстань пострілу	Механічне пошкодження			Дефект тканини	Кіптява		Термічна дія факторів пострілу	Кількість зерен незгорілого порошу або їх фрагментів
	Наявність	Форма	Розміри (см)		Колір	Радіус (см)		
Впритул	+	Округла, овально-округла	0,9–1,4	+	Чорнувато-оранжевий	0,2	+	–
5 см	+	Округла	1,0–1,1	+	Чорнувато-оранжевий	1,9–2,1	+	Поодинокі
10 см	+	Округла	1,6–1,7	+	Чорнувато-оранжевий	2,6–2,9	–	Від поодиноких до численних
15 см	+	Невизначена	1,6–1,7	+	Темно-оранжевий	2,7–3,2	–	Від поодиноких до скупчень
20 см	+	Невизначена	1,6–1,7	Частковий	Чорнувато-жовтий	1,5–3,3	–	Численні, до 16 на 1 см ²
30 см	±	Ситоподібна	На ділянці 1,0–1,2 поодинокі діаметри 0,05–0,15	–	Блідо-оранжевий, ледь помітний наліт	3,0–3,5	–	Численні, до 23 на 1 см ²

Таким чином, результати проведеного експертного дослідження наслідків пострілів з газової ствольної зброї калібру 8 мм, виконаних на різній відстані, дозволяють дійти таких висновків:

— постріли з газової ствольної зброї зазначеного калібру шумовими патронами та патронами, спорядженими кристалічним ірритантом CS, фіксованим пластмасовими пижами пелюсткового типу, викликають при пострілах впритул і з близької відстані механічні пошкодження текстильного тканого матеріалу з утворенням феномену «дефекту тканини» на відстані до 20 см, мінімальні прояви термічної дії порохових газів на відстані до 10 см, відкладення візуально визначеної кіптяви на відстані до 20 см, відкладення зерен незгорілого порошу або їх фрагментів на відстані до 30 см;

— зростання кількості зерен незгорілого порошу або їх фрагментів при пострілах з вказаних моделей зброї зворотно пропорційне відстані, з якої здійснено постріл, що можна пояснити зменшенням кінетичної енергії часток порошу та «осіданням» їх на матеріалі замість рикошетування;

— відкладення кіптяви при пострілах з цієї газової ствольної зброї має певні особливості, що проявляються в наявності трьох концентричних зон інтенсивності при пострілах на відстані у 5 см, а також численних правильно розташованих радіальних просвітлень на тлі зони закопчування при пострілах на відстані в межах 15–20 см. Ці особливі відкладення кіптяви, враховуючи особливості конструкції газової ствольної зброї (зокрема наявність розсікача у дульного кінця ствола), можна пояснити складними аеродинамічними ефектами, які виникають біля дульного зрізу та не притаманні іншим видам вогнепальної зброї, якщо вона не споряджена дульними компенсаторами, вогнегасниками, глушниками тощо.

Список використаної літератури

1. *Исаков В.Д.* Особенности огнестрельных повреждений, нанесенных из газового ствольного оружия / В.Д. Исаков, Р.В. Бабаханян, Ю.Д. Кузнецов [и др.] // Судебно-медицинская экспертиза. — 1996. — № 2. — С. 10 – 14.
2. *Козаченко И.Н.* Некоторые аспекты судебно-медицинской экспертизы повреждений, причиненных из газового оружия: актуальные вопросы судебной экспертизы / И.Н. Козаченко. — Харьков, 1998. — С. 40 – 46.
3. *Фартушний А.Ф.* Судово-медична діагностика уражень окремими видами газової зброї / А.Ф. Фартушний, О.П. Сухін, О.І. Герасименко [та ін.] // Український судово-медичний вісник. — 2000. — № 2. — С. 33 – 36.
4. *Литвин А.И.* Судебно-медицинская характеристика поражений органа зрения человека, причиненных выстрелами из газового ствольного оружия: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук / А.И. Литвин. — СПб., 2002. — 32 с.
5. *Определение дистанции выстрела из газового оружия: методическое пособие для экспертов.* — Минск : Харвест, 2003. — 64 с.

УДК 343.346

Г.В. Жилінський, старший науковий співробітник
Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз

В.Т. Придиба, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Львівського науково-дослідного інституту судових експертиз

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА ВИБОРУ БЕЗПЕЧНОЇ ШВИДКОСТІ ЗАЛЕЖНО ВІД ДОРОЖНІХ УМОВ

На основі аналізу вимог Правил дорожнього руху України щодо вибору безпечної швидкості сформульовано методичний підхід для проведення експертної оцінки відповідності вибраної водієм швидкості конкретним дорожнім умовам та стану транспортного засобу.

Ключові слова: безпечна швидкість, дорожня обстановка, дорожні умови, допустима, з урахуванням умов зчеплення, швидкість.

Безпека дорожнього руху значною мірою залежить від правильного вибору швидкості руху транспортного засобу, оскільки від швидкості, головним чином, залежить відстань, необхідна для його зупинки у разі виникнення небезпеки для руху чи для об'їзду перешкоди, а також можливість виникнення заносу і навіть перекидання при маневруванні. Тому невідповідність вибору швидкості конкретній дорожній обстановці доволі часто є безпосередньою причиною дорожньо-транспортної пригоди (ДТП).

Швидкість руху транспортних засобів регламентується вимогами розділу 12 «Швидкість руху» Правил дорожнього руху України (далі — ПДРУ) [1] і експертне дослідження причинного зв'язку між обраною водієм швидкістю та фактом ДТП проводиться на основі аналізу її відповідності цим вимогам.

Необхідно зазначити, що вимоги, закріплені пунктами 12.4–12.7 ПДРУ, встановлюють верхню межу (максимально допустиме значення) швидкості незалежно від дорожніх умов, тому дослідження причинного зв'язку між невідповідністю обраної водієм швидкості вищезазначеним вимогам і факту ДТП в експертній практиці зазвичай не викликає труднощів.

Водночас встановлена верхня межа швидкості не може гарантувати безпеку руху в усіх випадках, і тому відповідно до п. 12.1 ПДРУ на водія покладається обов'язок вибрати в межах дозволеного так звану «безпечну швидкість»: «Під час вибору в установлених межах безпечної швидкості руху водій повинен урахувати дорожню обстановку, а також особливості вантажу, що перевозиться, і стан транспортного засобу, щоб мати змогу постійно контролювати його рух та безпечно керувати ним» [1, с. 20].

Особливої уваги у цьому формулюванні заслуговує використання термінів «безпечна швидкість» та «дорожня обстановка». П. 1.10 ПДРУ «безпечна швидкість» визначена як така, за якої водій має змогу безпечно керувати транспортним засобом (далі — ТЗ) та контролювати його рух у конкретних дорожніх умовах [1, с. 3], які в цьому ж пункті визначаються як сукупність факторів, що характеризують (з урахуванням пори року, періоду доби, атмосферних явищ, освітленості дороги) видимість у напрямку руху, стан поверхні проїзної частини (чистоту, рівність, зчеплення), а також її ширину,

© Г.В. Жилінський, В.Т. Придиба, 2009

величину похилів на спусках і підйомах, віражів і заокруглень, наявність тротуарів або узбіч, засобів організації дорожнього руху та їх стан [1, с. 4]. У свою чергу, термін «дорожня обстановка», згідно з п. 1.10 ПДРУ, також характеризується дорожніми умовами (у сукупності з іншими факторами) [1, с. 4]. Таким чином, застосування у п. 12.1 ПДРУ терміна «безпечна швидкість» і вимоги враховувати під час вибору цієї швидкості дорожню обстановку. однозначно накладає обмеження на швидкість залежно від дорожніх умов.

Загальні вимоги до дорожніх умов, визначених у п. 12.1 ПДРУ, в частині таких факторів, як видимість у напрямку руху та стан поверхні проїзної частини, конкретизуються п. 12.2 ПДРУ, в якому обмеження швидкості руху у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості зумовлюється змогою водія зупинити ТЗ у межах видимості дороги.

Така конкретизація визначає єдиний підхід до визначення допустимої за умовами видимості швидкості, що в експертній практиці визначається за формулою [2; 3; 4]:

$$V_{\text{дв}} = 3,6 j T' \left(\sqrt{\frac{2S_{\text{в}}}{j T'^2} + 1} - 1 \right), \quad (1)$$

де:

$S_{\text{в}}$, м — видимість у напрямку руху;

$T = t'_1 + t_2 + 0,5t_3$ — час, необхідний для приведення в дію гальмівної системи автомобіля;

t'_1 , с — час реакції водія при вирішенні питання про вибір допустимої швидкості руху;

t'_2 , с — час запізнення спрацювання приводу гальмівної системи;

t_3 , с — час наростання сповільнення до максимального сталого значення;

j , м/с² — максимальне стале сповільнення автомобіля.

Водночас єдиного підходу до визначення допустимої відповідно до вимог п. 12.1 ПДРУ швидкості за умовами зчеплення (стану поверхні дорожнього покриття) немає. Як свідчить експертна практика, оцінка дій водія щодо відповідності вимогам п. 12.1 ПДРУ зводиться, як правило, до визначення допустимої швидкості з урахуванням умов втрати поперечної стійкості ТЗ під час руху по заокругленню дороги або при маневруванні. Такий підхід пояснюється тим, що згідно з вимогами п. 12.1 ПДРУ обрана водієм швидкість повинна забезпечити йому можливість постійно контролювати рух ТЗ, а втрата поперечної стійкості спричиняє втрату керованості, тобто — контролю над рухом.

Згідно з вимогами п. 12.1 ПДРУ тобрана водієм швидкість повинна також забезпечити і можливість безпечного керування ТЗ, що означає необхідність дотримання водієм такої швидкості, що дасть йому змогу виконати всі необхідні дії щодо забезпечення вимог ПДРУ з безпеки руху і зупинитися у разі виникнення небезпеки для руху, перед перешкодою чи на заборонний сигнал світлофора, а також дати дорогу учасникам руху, які мають перевагу, тощо.

За оптимальних (сприятливих) дорожніх умов (у світлу пору доби, на сухому дорожньому покритті) встановлене на цій ділянці дороги максимально дозволене значення швидкості забезпечує водію можливість виконувати дії щодо керування ТЗ (напри-

клад, зменшити швидкість чи зупинитися) в межах певного відрізка шляху. Довжина цього відрізка визначає безпеку руху і залежить від особливостей тієї чи іншої конкретної ділянки автодороги. Залежно від цих особливостей встановлюється відповідне значення максимальної дозволеної швидкості. Так, на автомагістралях, де забезпечено високий рівень організації дорожнього руху, дозволено рух з максимальною швидкістю 130 км/год. Водночас у населених пунктах, за наявності значної кількості перехресть, виїздів з прилеглих територій, при великій ймовірності появи пішоходів на проїзній частині дороги, максимальна швидкість обмежена значенням 60 км/год. На окремих ділянках автодороги, що характеризуються певними особливостями (наприклад, обмеженою геометричними параметрами дороги видимістю, підвищеною ймовірністю появи дітей на проїзній частині тощо), максимальне значення швидкості обмежується відповідними дорожніми знаками. Кожному з цих значень швидкості за оптимальних дорожніх умов відповідає своє значення гальмового шляху — відстані, що проходить ТЗ під час екстреного гальмування з початку здійснення впливу на орган керування до місця його зупинки (п. 1.10 ПДРУ).

Ефективність гальмування, а відповідно, і величина гальмового шляху та можливість безпечно керувати ТЗ визначається у першу чергу таким параметром дорожніх умов, як стан поверхні проїзної частини (чистота, шорсткість, зчеплення). Так, гальмовий шлях легкового автомобіля (наприклад, третьої групи [5]), що рухається з допустимою для населених пунктів швидкістю 60 км/год по сухому асфальтному покриттю (коефіцієнт зчеплення $\varphi = 0,8$), становить близько 24 м, по мокрому ($\varphi = 0,5$) — близько 33 м, а за наявності ожеледиці ($\varphi = 0,1 - 0,2$) — близько 73–142 м. Якщо за умов ожеледиці водій у межах населеного пункту буде вести автомобіль з допустимою (відповідно до вимог п. 12.4 ПДРУ) швидкістю 60 км/год, то для того, щоб зупинитися і виконати вимогу поступитися дорогою пішоходу на пішохідному переході, йому знадобиться відстань на 50...120 м більша, ніж у випадку руху по сухому асфальтному покриттю. Цілком можливо, що на такій відстані пішохідний перехід може знаходитися ще поза межами видимості водія. За таких обставин дозволена вимогами п. 12.4 ПДРУ швидкість 60 км/год не забезпечує водію можливості безпечно керувати ТЗ, а отже, не відповідає вимогам п. 12.1 ПДРУ.

Таким чином, по мірі погіршення умов зчеплення вимога п. 12.1 ПДРУ щодо забезпечення безпечного керування при виборі безпечної швидкості зобов'язує водія вибирати таку швидкість, яка б дозволила виконати вимоги ПДРУ із забезпечення безпеки руху в тих самих межах, що і за сприятливих дорожніх умов при максимально дозволених (згідно з вимогами пунктів 12.4–12.7 ПДРУ) швидкості.

За такого підходу допустиму, з урахуванням умов зчеплення відповідно до вимог п.12.1 ПДРУ, швидкість можна визначити за формулою:

$$V_{\text{дз}} = 3,6jT' \left(\sqrt{\frac{2S_{z_m}}{jT'^2} + 1} - 1 \right), \quad (2)$$

де S_{z_m} — гальмовий шлях ТЗ за сприятливих (оптимальних) дорожніх умов і максимально допустимої, відповідно до вимог пунктів 12.4–12.7 ПДРУ, швидкості на цій ділянці дороги.

Згідно з цією формулою, за наявності ожеледиці в межах населеного пункту допустима, з урахуванням умов зчеплення, швидкість легкового автомобіля становить

не більше ніж 23–31 км/год. Рухаючись з такою швидкістю, водій буде мати змогу зупинити керований ним ТЗ у межах тієї ж відстані, що і за умов руху зі швидкістю 60 км/год. по сухому асфальтному покриттю, тобто на відстані до 24 м, що свідчить про однаковий рівень забезпечення безпеки руху як по сухому асфальтному покриттю, так і за умов ожеледиці.

Отже, за структурою формула (2) для визначення допустимої (з урахуванням умов зчеплення) швидкості, згідно з вимогами п. 12.1 ПДРУ, аналогічна формулі (1) для визначення допустимої (з урахуванням умов видимості) швидкості, згідно з вимогами п. 12.2 ПДРУ, з тією лише різницею, що замість величини видимості у напрямку руху S_v у ній використовується гальмовий шлях $S_{гв}$ ТЗ при максимально допустимій на цій ділянці дороги швидкості та оптимальних дорожніх умовах.

Необхідно зазначити, що при визначенні допустимої, з урахуванням умов видимості, швидкості наявність у формулі (1) такого параметру, як максимальне стале сповільнення j , дозволяє водночас врахувати і стан поверхні проїзної частини. Врахувати стан поверхні проїзної частини у світлу пору доби за умов необмеженої видимості можна (і необхідно) шляхом порівняння обраної водієм швидкості з допустимою, визначеною за формулою (2).

Слід зазначити, що вимоги п. 12.1 ПДРУ стосовно вибору безпечної швидкості зобов'язують водія враховувати не лише дорожні умови, а й особливості вантажу, що перевозиться, і стан ТЗ. Для проведення експертної оцінки вибраної водієм швидкості з урахуванням стану ТЗ і особливостей вантажу, що перевозиться, можна використати аналогічний методичний підхід.

Для прикладу, якщо в автомобілі одне з коліс не загальмовується, то для забезпечення безпеки руху водій, діючи відповідно до вимог пунктів 12.1, 31.5, 31.6 а) ПДРУ, повинен вести керований ним автомобіль зі швидкістю, яка б не перевищувала значення, визначеного за формулою (2), у якій $S_{гв}$ — гальмовий шлях технічно справного автомобіля. На сьогодні в експертній практиці причинний зв'язок між такою несправністю і фактом ДТП встановлюється шляхом порівняння величини повного гальмового шляху ТЗ за умов відсутності несправностей, з його віддаленням до місця ДТП, що по суті відповідає порівнянню обраної водієм швидкості руху з безпечною (згідно з вимогами пунктів 12.1, 31.5, 31.6 а) ПДРУ) швидкістю, розрахованою за формулою (2).

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що неврахування вимог п. 12.1 ПДРУ при проведенні експертної оцінки дій водія щодо вибору безпечної швидкості залежно від дорожніх умов, стану ТЗ та особливостей його вантажу обумовлює неповноту експертних досліджень, що в кінцевому результаті може призвести до необ'єктивних висновків.

Список використаної літератури

1. Правила дорожнього руху (введені в дію з 1 січня 2002 року), затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. — К. : «А.С.К.», 2002. — 62 с.
2. Иларионов В.А. Экспертиза дорожно-транспортных происшествий / В.А. Иларионов. — М. : Транспорт, 1989. — 255 с.
3. Експертний аналіз дорожно-транспортних пригод / [Галаса П.В., Кисельов В.Б., Куйбіда А.С. та ін.]. — К. : УЦПЗ «Експерт-Сервіс», 1995. — 190 с.
4. Суворов Ю.Б. Судебная дорожно-транспортная экспертиза / Ю.Б. Суворов. — М. : Экзамен, 2004. — 208 с.
5. Использование в экспертной практике экспериментально-расчетных значений параметров торможения мототранспортных средств : метод. реком. — М. : ВНИИСЭ, 1990.

УДК 347.232 + 347.441

В.П. Хомутенко, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при ГУМВС України в Одеській області

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ З УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ

Окреслено юридичні, бухгалтерські та податкові аспекти дослідження господарських операцій з управління майном.

Ключові слова: господарські операції, договір з управління майном, довірча власність, управитель, установник.

Останнім часом в Україні набули розвитку господарські операції з управління майном, які відповідно до ст. 1029 глави 70 Цивільного кодексу (далі — ЦК) України являють собою відносини, за яких одна сторона (установник управління) договору з управління майном передає майно в управління іншій стороні цього договору (управителю) на певний термін [1].

Відповідно до глави 70 ЦК України розрізняють два види договору з управління майном:

— договір, що засвідчує виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно;

— договір, що не засвідчує виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно.

Довірча власність відповідно до ст. 316 ЦК України — особливий вид права власності, який виникає згідно із законом або договором з управління майном. Поняття довірчої власності розкрито також у ч. 1 ст. 26 Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», як особлива форма договірних майнових відносин, що регулює розпоряджання платежами за іпотечними активами, переданими установником у володіння, користування і розпорядження управителю [2]. Таке трактування ніби суперечить частинам 1 та 2 ст. 319 ЦК України, якою визначено, що лише власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд, лише власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, які не суперечать закону. Однією з форм реалізації правочину щодо розпорядження майном або одним зі способів здійснення власником належних йому правомочностей є передача майна в управління. При цьому не відбувається встановлення нового права власності, але, як визначено ч. 5 ст. 1033 ЦК України, «...управитель, якщо це визначено договором про управління майном, є довірчим власником цього майна, яким він володіє, користується і розпоряджається відповідно до закону та договору з управління майном. Договір про управління майном не тягне за собою переходу права власності до управителя на майно, передане в управління» [1].

Тому дослідження господарських операцій з управління майном потребує знання чинних норм законодавства, що регулюють питання управління майном. Перш за все при дослідженні слід урахувати такі характерні ознаки управління майном:

— правовідносини, пов'язані з управлінням майном, що складаються між рівними, майновосамостійними та незалежними один від одного суб'єктами цивільного права — власником майна та управителем, — які не мають права впливати на особу контрагента;

— наявність письмової форми договору з управління майном, що укладається між власником майна та управителем, його нотаріального засвідчення та державної реєстрації;

— здійснення управителем (у межах, визначених законом та договором з управління майном) повноважень власника стосовно майна, переданого в управління, що не є свідченням делегування йому власником речово-правових повноважень, але є змістом його зобов'язань перед власником як боржника за зобов'язанням управління майном. Виконуючи свої зобов'язання перед власником майна, управитель виступає перед третіми особами як титульний власник майна, який діє від свого імені, але в інтересах власника або призначеного ним вигодонабувача. Зобов'язання з управління майном має двосторонній та, як правило, оплатний характер.

Правовідносини з управління майном схематично наведено на рис. 1.

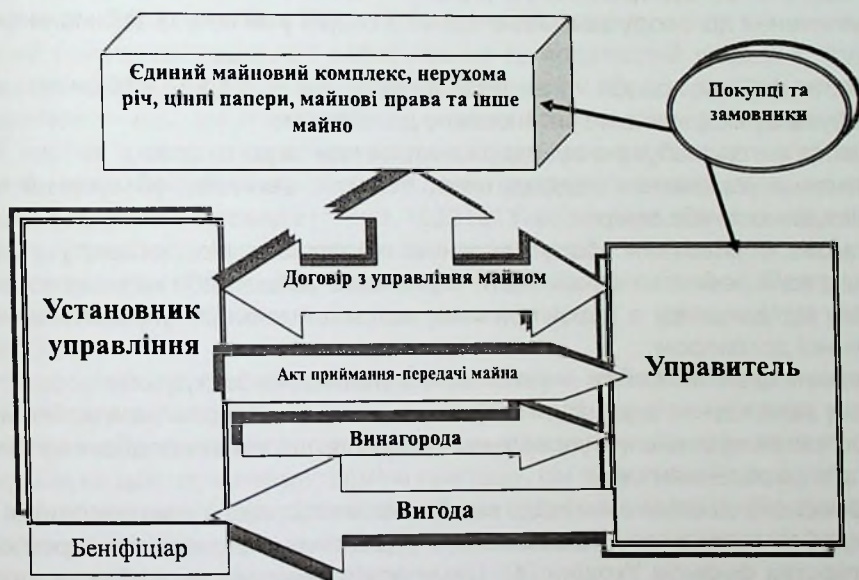

Рис. 1. Схема правовідносин між установником управління та управителем у рамках договору з управління майном

Одним з важливих питань при проведенні дослідження господарських операцій є визначення предмета договору з управління майном. Відповідно до ст. 1030 ЦК України ним може бути підприємство (як єдиний майновий комплекс), нерухома річ, цінні папери, майнові права та інше майно, за винятком грошових коштів, крім

випадків, коли право здійснювати управління грошовими коштами прямо встановлено законом [3].

При дослідженні договору з управління майном слід звертати увагу на таке:

- як передбачена договором процедура його розірвання з ініціативи установника управління, особливо в частині термінів;

- чи передбачена договором заборона управителю на відчуження та передачу в заставу майна, оскільки для здійснення зазначених дій потрібно складання додаткової угоди до договору;

- чи вказано у договорі перелік та вид майна, що передається в управління, розмір та форми оплати за управління майном, а також порядок здійснення оплати;

- чи передбачено договором термін, впродовж якого відбувається управління майном, тому що в протилежному випадку буде вважатися, що договір з управління майном укладений на п'ять років, а відповідно до вимог ч. 2 ст. 1035 глави 70 ЦК України у випадку, якщо жодна зі сторін не заявить про припинення або зміну договору після закінчення терміну його дії, він буде вважатися продовженим на такий самий термін і на тих самих умовах.

При дослідженні операцій з управління майном варто також урахувувати умови, за якими дія такого договору припиняється. Відповідно до вимог ст. 1044 глави 70 ЦК України такими умовами є:

- знищення майна, переданого в управління;

- припинення договору за заявою однієї зі сторін у зв'язку із закінченням терміну його дії;

- смерть фізичної особи — вигодонабувача або ліквідація юридичної особи — вигодонабувача, якщо інше не встановлено договором;

- відмова вигодонабувача від одержання вигоди за договором;

- визнання управителя недієздатним, безвісно зниклим, обмеження його цивільної дієздатності або смерть;

- відмова управителя або установника управління від договору у зв'язку з неможливістю управителя здійснювати управління майном або відмова установника управління від договору з іншої причини, за умови виплати управителеві оплати, передбаченої договором;

- визнання фізичної особи — установника управління банкрутом;

- повне завершення виконання сторонами договору з управління майном;

- дострокове припинення управління майном, якщо таке передбачено самим договором або за рішенням суду.

При проведенні дослідження щодо відображення господарських операцій в бухгалтерському обліку управителя та засновника управління слід керуватися роз'ясненнями Міністерства фінансів України [4]. Цими роз'ясненнями передбачено, що у разі прийняття в управління майна (наприклад, основних засобів) на правах довірчої власності суб'єкти господарювання (управителі) зараховують ці засоби на баланс (первісну власність і знос) та утворюють кредиторську заборгованість на рахунок 68 «Розрахунки за іншими операціями», субрахунку «Заборгованість за об'єкти з використанням об'єктів довірчої власності». Роз'яснено також, що суб'єкт господарювання (установник управління) відображає передані на певний термін в управління за договором основні засоби через списання з балансу первісної вартості та суми зносу й утворення дебіторської заборгованості (у сумі залишкової вартості переданих основних

засобів). Але у роз'ясненні відсутнє посилання на рахунок, на якому відображається в обліку така дебіторська заборгованість. Тому господарська операція щодо передачі в управління майна, зокрема основних засобів, в установника управління повинна відображатися в реєстрах бухгалтерського обліку відповідно до Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємства та організацій (далі — Інструкція), а також Положення (стандарту) з бухгалтерського обліку (далі — П(С)БО) 10 «Дебіторська заборгованість» бухгалтерською проводкою [5; 6]:

— передача основних засобів у довірче управління: Д-т: 163 «Інша дебіторська заборгованість» та К-т: 10 «Основні засоби» по залишковій вартості;

— списання суми зносу: Д-т: 131 «Знос необоротних активів» та К-т: 10 «Основні засоби».

При дослідженні операцій з оподаткування за договором з управління майном слід звернути увагу на те, що відповідно до вимог п. 7.9.1 (абз. 2) ст. 7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємства» [7] операції, пов'язані з одержанням (залученням) у довірче управління коштів або майна, не підлягають оподаткуванню податком на прибуток. Відповідно, управитель не збільшує свої валові доходи на вартість майна та суму коштів при їх одержанні в довірче управління від установника управління. Не підлягають оподаткуванню й операції установника управління, пов'язані з розміщенням таких коштів або майна в довірчому управлінні, що передбачено пп. 7.9.2 (абз. 2) п. 7.9 ст. 7 зазначеного закону.

Також не виникають податкові зобов'язання та податковий кредит з податку на додану вартість (ПДВ) ні в установника управління — при передачі майна в управління, ні в управителя — при залученні майна в управління, у зв'язку з тим, що операції з передачі майна в межах цивільно-правових договорів (у тому числі договору управління), які не передбачають передачі права власності на таке майно, не належать до операцій з постачання товарів (ч. 1 ст. 1032 ЦК України передбачено, що власником майна, у тому числі й основних засобів, які передаються в управління, залишається установник управління). Відповідно до п. 3.2.1 ст. 3 Закону України «Про податок на додану вартість» не є об'єктами оподаткування операції з діяльності з управління активами [8].

При проведенні досліджень договорів з управління майном варто звернути також увагу на вигоду, яку відповідно до ч. 1 ст. 1034 ЦК України отримує установник управління чи визначений ним вигодоотримувач. При цьому слід враховувати таке.

ЦК України не дає тлумачення терміна «вигода», він визначений лише у ст. 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [9], відповідно до якого «економічна вигода — це потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів».

Пунктом 3 П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [6] визначено, що збільшення економічних вигод у вигляді надходження активів або зменшення зобов'язань, що призводять до зростання власного капіталу (за винятком внесків власника), є доходом, бухгалтерський облік якого відповідно до Інструкції [5] ведеться на рахунках класу 7, а методичні засади формування інформації про них викладено у П(С)БО 15 «Дохід».

Крім того, ст. 1042 ЦК України передбачено, що управитель має право на компенсацію витрат, понесених ним у зв'язку з управлінням майном, тому сума отриманого

доходу може бути зменшена на суму понесених управителем витрат (при дослідженні складу витрат, пов'язаних з управлінням майном, слід керуватися вимогами П(С)БО 16 «Витрати», де визначені основні методологічні засади формування інформації про витрати підприємства та її розкриття у фінансовій звітності, а також вимогами Інструкції — про відображення в бухгалтерському обліку витрат на рахунках класів 8 та 9).

Отже, при дослідженні фактичного розміру вигоди, отримання якої установником управління чи вигодоотримувачем передбачено договором з управління майном та чинним законодавством, слід ураховувати умови договору про компенсацію витрат, понесених управителем майна. Крім того, слід зазначити, що вигода від управління переданим майном у повному обсязі є об'єктом оподаткування ПДВ, оскільки не підпадає під дію пп. 3.2.1 п. 3.2 ст. 3 Закону України «Про податок на додану вартість».

Таким чином, при проведенні досліджень договорів з управління майном, окрім умов договорів, слід враховувати ще й особливості оподаткування операцій з передачі та повернення майна в довірче управління та особливості при визначенні розміру вигоди.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Цивільний кодекс України* від 16.01.2003 № 435-IV.
2. *Закон України* «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» у редакції від 19.06.2003 № 979-1V зі змінами і доповненнями.
3. *Закон України* «Про фінансово-кредитні механізми при будівництві житла та операціях з нерухомістю» у редакції від 19.06.2003 № 978-1B зі змінами та доповненнями.
4. *Лист Міністерства фінансів України* від 25.02.2008 № 31-34000-10-7/5744 «Щодо відображення в бухгалтерському обліку переданого в управління майна».
5. *Інструкція* про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємства та організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 № 291, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 21.12.99 за № 893/4186.
6. *Положення (стандарт) з бухгалтерського обліку*, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 87, зареєстроване у Міністерстві юстиції України 21.06.99 за № 391/3684.
7. *Закон України* «Про оподаткування прибутку підприємств» у редакції від 22.05.97 № 283/97-ВР зі змінами та доповненнями.
8. *Закон України* «Про податок на додану вартість» у редакції від 03.04.97 № 168/97-ВР зі змінами та доповненнями.
9. *Закон України* «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» у редакції від 16.07.99 № 996-ХІУ зі змінами та доповненнями.
10. *Закон України* «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» у редакції від 12.07.2001 № 2664-III зі змінами та доповненнями.
11. *Декрет Кабінету Міністрів України* від 17.03.93 № 23-93 «Про довірчі товариства».

УДК 615.4 : 547.944.3

І.М. Грубий, начальник відділу*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Тернопільській області***В.М. Яцюк**, старший експерт*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
при УМВС України в Тернопільській області***В.С. Барановський**, доцент кафедри хімії*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

УЗАГАЛЬНЕННЯ ПРАКТИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ АТРОПІНУ СУЛЬФАТУ

Наведено окремі методи якісного та кількісного дослідження лікарського препарату атропіну сульфату з використанням крапельних хімічних реакцій, хроматографії в тонкому шарі сорбенту, ІЧ та УФ спектроскопії.

Ключові слова: медичні препарати, алкалоїди, атропін, гіосціамін, скополамін, сіль Рей-неке, п-диметиламінобензальдегід, пікринова кислота, тонкошарова хроматографія, спектральний аналіз, потенціометрія.

З прийняттям наказів МОЗ України від 17.08.2007 № 490 «Про затвердження переліків отруйних та сильнодіючих лікарських засобів» та від 31.08.2007 № 511 «Про затвердження великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться в незаконному обігу» працівники експертної служби зіткнулися з низкою проблем, пов'язаних з дослідженням медичних препаратів та придбанням для цього стандартних розчинів, перелік яких наведено у цих наказах. Не вирішеним залишається і питання щодо єдиних методик експертного дослідження отруйних та сильнодіючих лікарських засобів.

Найбільш поширеними медичними препаратами, що вилучаються з обігу та направляються до експертних установ, є дифенгідраміні, клофелін, зопіклон, кетамін, атропін (останній належить до алкалоїдів і міститься в дурмані звичайному (*Datura stramonium*), блекоті (*Hyoscyamus niger*) і красавці (*Atropa belladonna*), з коренів якої його вперше виділив Мейн у 1831 році) [1].

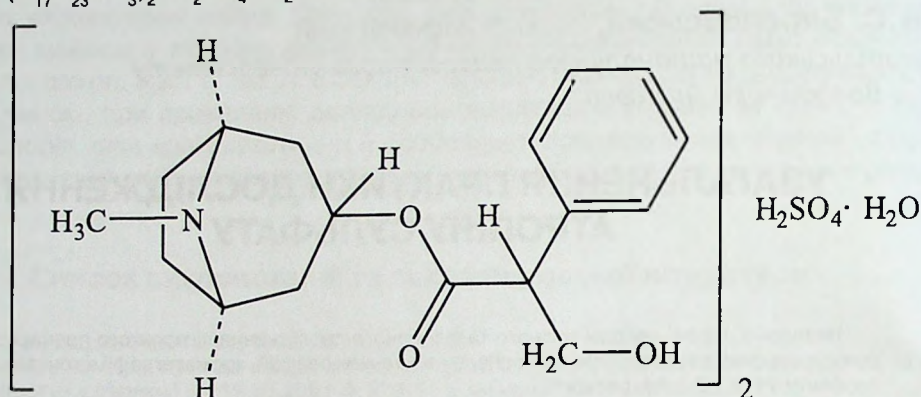
Атропін (8-метил-8-азабіцикло[3.2.1]окт-3-иловий естер ендо(±)-альфа(гідроксиметил)бензолотцової кислоти) є складним ефіром спирту тропіну і D, L-тропової (α-феніл-β-оксипропіонової) кислоти. Одним із стереоізомерів атропіну є гіосціамін, який обертає площину поляризації світла вліво.

Під впливом лугів і температури лівообертаючий гіосціамін перетворюється на оптично неактивний атропін, який складається з активного лівообертаючого ізомеру і малоактивного правообертаючого ізомеру. У рослинах, як правило, міститься гіосціамін, а при виділенні його з рослинної сировини він перетворюється на оптично неактивний рацемат — атропін [2, с. 240].

© І.М. Грубий, В.М. Яцюк, В.С. Барановський, 2009

У медичній практиці застосовується атропіну сульфат як антихолінергічний засіб при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, холециститі, жовчнокам'яній хворобі, спазмах кишок і сечових шляхів, бронхіальній астмі. В офтальмології атропін використовують для розширення зіниць, а також як протиотруту при отруєнні інгібіторами холінестерази, наприклад, фосфорорганічними та карбаматними пестицидами, або сполуками, що використовуються як компоненти хімічної зброї [3].

Відносна молекулярна маса атропіну сульфату дорівнює 694,8, молекулярна формула $(C_{17}H_{23}NO_3)_2 \cdot H_2SO_4 \cdot H_2O$, структурна формула:

Атропіну сульфат — кристалічний порошок білого кольору або безбарвні кристали, отруйна речовина, яка випаровується в сухому повітрі і повільно змінюється під його впливом.

Згідно із загальноприйнятими фармакопейними вимогами, препарат атропіну сульфат повинен містити не менше ніж 99,0 % біс(1R,3R,5S)-3-[(RS)-(3-гідрокси-2-феніл-пропіоніл)окси]-8-метил-8-азабіцикло[3.2.1]октану сульфату у перерахунку на безводну речовину [4].

Основа атропіну добре розчиняється в хлороформі (1:1), діетиловому ефірі (1:60), етиловому спирті (1:3), гірше — у воді (1:400). Сульфат атропіну розчиняється у воді (1:1), етиловому спирті (1:4), практично нерозчинний у діетиловому ефірі та хлороформі. Атропін екстрагується органічними розчинниками з лужних водних розчинів і майже не має оптичного обертання [2, с. 240].

Кислотність середовища (рН) розчину атропіну сульфату становить від 4,5 до 6,2 і визначається так: 0,6 г атропіну сульфату розчиняють у воді, вільній від вуглекислого газу, і доводять об'єм розчину тим самим розчинником до 30 мл рН.

Атропіну сульфат досліджують за допомогою якісних (крапельних) хімічних реакцій. Для проведення цього виду реакцій використовують безпосередньо розчин атропіну (рідку форму) або хлороформні екстракти з твердих субстанцій.

Реакція Віталі-Морена. Базується на нагріванні атропіну з азотною кислотою, внаслідок чого він розкладається на тропін і тропову кислоту.

При взаємодії азотної і тропової кислот утворюється тринітротропова кислота, яка має жовте забарвлення. Тринітротропова кислота з лугом дає характерне фіолетове забарвлення.

Проведення реакції. Кілька крапель хлороформного розчину досліджуваної речовини, що знаходиться у фарфоровій чашці, при кімнатній температурі випаровують та одержують сухий залишок, до якого додають 1 мл концентрованої азотної кислоти, що на водяній бані також випаровують і одержують сухий залишок жовтого кольору. До нього з одного боку додають 2–4 краплі ацетону, а з іншого — 1–2 краплі 10 %-го спиртового розчину гідроксиду калію. Тонкою скляною паличкою з'єднують ці розчини із сухим залишком, який при цьому забарвлюється у фіолетовий колір. Поява фіолетового забарвлення свідчить про наявність атропіну у пробі.

Крім атропіну, таку реакцію дають гіосціамін, скополамін, вератрин, стрихнін та деякі інші сполуки. При цьому забарвлення, що виникає в результаті цієї реакції, для кожного препарату має різні відтінки.

Дещо схожою на реакцію Віталі-Морена є **реакція Ратенасинкама** [KNO_3 та NaOH], яку проводять так: 0,5 мг досліджуваної речовини змішують зі 100 мг нітрату калію та 10-ма краплями концентрованої (80 %) сірчаної кислоти і нагрівають на водяній бані протягом 10 хв. Після охолодження та розведення водою до 30 мл двічі екстрагують хлороформом. Хлороформний екстракт відкидають. До водного шару додають аміак до лужної реакції за універсальним індикатором і знову екстрагують хлороформом. Хлороформ відганяють або випарюють. Залишок розчиняють у 2-х мл ацетону та додають 1–2 краплі 10 %-го розчину гідроксиду натрію. Атропін дає інтенсивне фіолетове забарвлення [5].

Реакція з *n*-диметиламінобензальдегідом. До 2–3 крапель досліджуваного розчину додають 3–5 крапель 0,5 %-го розчину *n*-диметиламінобензальдегіду в концентрованій (80 %) сірчаній кислоті. Рідину перемішують і нагрівають на водяній бані протягом 5–10 хв. За наявності атропіну виникає червоне забарвлення, яке переходить у вишнево-червоне, а потім — у фіолетове. Таке саме забарвлення з *n*-диметиламінобензальдегідом дають гіосціамін і скополамін.

Реакція з сіллю Рейнеке. На годинникове скло наносять 2 краплі хлороформного розчину досліджуваної речовини. Нанесений розчин випаровують при кімнатній температурі. До сухого залишку додають краплю 0,1 н розчину соляної кислоти, а потім краплю свіжого 1 %-го розчину солі Рейнеке $\text{NH}_4[\text{Cr}(\text{NH}_3)_2(\text{SCN})_4]$. За наявності атропіну в розчині утворюється аморфний осад бузкового кольору, що швидко перетворюється на кристалічний (зростки ромбовидних кристалів).

Реакція з пікриною кислотою. Атропін з 0,5 %-м розчином пікринової кислоти через 10–15 хв утворює світло-жовтий кристалічний осад у вигляді пластинок або зростків з них. Реакцію виконують аналогічно пробі з сіллю Рейнеке [2, с. 242].

Реакція атропіну сульфату на алкалоїди. 4–5 мг досліджуваної речовини розчиняють у 5 мл води, до кислої реакції розчину додають соляної кислоти, потім 1 мл розчину тетраодобісмутату калію $\text{K[BiI}_4]$. Відразу утворюється оранжево-червоний осад.

Реакція атропіну сульфату на сульфати. Близько 45 мг досліджуваної субстанції розчиняють у 5 мл води. До одержаного розчину додають 1 мл розведеної соляної кислоти і 1 мл розчину хлориду барію. Утворюється білий осад сульфату барію.

До суспензії, одержаної в результаті попередньої реакції, додають 0,1 мл 0,05 М водного розчину йоду. Жовте забарвлення йоду не зникає (відмінність від сульфатів і дитіонітів), але він знебарвлюється при додаванні крапель розчину хлориду олова (II)

(відмінність від йодатів). Суміш кип'ять — осад не знебарвлюється (відмінність від олеатів та вольфраматів) [4].

Оскільки декілька природних алкалоїдів мають спільні з атропіном якісні хімічні реакції, резульвати крапельних реакцій потрібно підтверджувати іншими методами дослідження.

При дослідженні методом **тонкошарової хроматографії (ТШХ)** використовують як водні, так і метанольні розчини атропіну.

0,2 г речовини розчиняють у метанолі і доводять об'єм розчину тим самим розчинником до 10 мл. На лінію старту активованої хроматографічної пластинки СОРБФІЛ-ПТСХ-АФ-У-УФ наносять 10 мкл (200 мкг) досліджуваного розчину та розчину стандартного зразка атропіну сульфату. Пластинку поміщають у камеру із сумішшю розчинників [6]:

- система №1 — толуол : етанол : триетиламін — 9:1:1;
- система №2 — метанол : бутанол — 6:4;
- система №3 — хлороформ : метанол : 25 %-ний розчин аміаку — 80:30:1;
- система №4 — етилацетат : метанол : 25 %-ний розчин аміаку — 17:2:1;
- система №5 — метанол : 25 %-ний розчин аміаку — 66:1.

Коли фронт розчинників пройде 10 см від лінії старту, пластинку виймають з камери, сушать при 100–105 °С протягом 15 хв, охолоджують та обприскують відповідними розчинами-проявниками до появи плям. Результати реакції зведені в таблицю (R_f досліджуваної речовини та розчину стандартного зразка атропіну сульфату повинні збігтися [3]).

Реактив-проявник	Система № 1	Система № 2	Система № 3	Система № 4	Система № 5
Пари йоду	0,25 Світло-коричневий	0,08 Світло-коричневий	0,31 Світло-коричневий	0,24 Світло-коричневий	0,18 Світло-коричневий
Реактив Драгендорфа, модифікований за Муньс	0,25 Оранжево-коричневий	0,08 Оранжево-коричневий	0,31 Оранжево-коричневий	0,24 Оранжево-коричневий	0,18 Оранжево-коричневий
Підкислений йодоплатинат	0,25 Синій	0,08 Синій	0,31 Синій	0,24 Синій	0,18 Синій

Молекулярний спектральний аналіз в інфрачервоній (ІЧ) ділянці спектра

ІЧ спектрофотометри застосовують для запису спектрів на ділянці 4000–670 см^{-1} (2,5–15 $\mu\text{м}$), а в деяких випадках — до 200 см^{-1} (50 $\mu\text{м}$).

У спектрофотометрах з Фур'є-перетворюванням використовується поліхроматичне випромінювання і розраховується спектр у заданій області частот шляхом Фур'є-перетворювання вихідних даних. Можуть також використовуватися і спектрофотометри, забезпечені оптичною системою, здатною виділяти монохроматичне випромінювання у вимірюваній області. Як правило, спектр представляється як функція пропускання, тобто відношення інтенсивності випромінювання, що пройшло, до падаючого на зразок.

Для реєстрації спектра в діапазоні 4000–200 см^{-1} зразки готують за такою методикою:

— 50 мг кристалічної речовини при кип'ятінні розчиняють у 1,0 мл дистильованої води, фільтрують, додають 1,0 мл хлороформу, краплю 25 %-го водного розчину

аміаку, після чого рідину інтенсивно перемішують і дають їй відстоятися. Піпеткою обережно відбирають 0,8 мл хлороформного екстракту (нижній шар), переносять його до агатової ступки та випаровують у сушильній шафі при 50–60°C до одержання сухого залишку;

— до 1,0 мл розчину додають 1,0 мл хлороформу, краплю 25 %-го водного розчину аміаку, одержану суміш інтенсивно струшують, потім суміші дають відстоятися і обережно, щоб не захопити водний шар, відбирають 0,8 мл хлороформного екстракту (нижній шар), переносять його до агатової ступки і також випаровують у сушильній шафі при 50–60 °C до одержання сухого залишку.

До сухого залишку додають бромід калію з розрахунку 1:20–50, ретельно перемішують і пресують диск діаметром 3,0 мм під тиском близько 800 МПа (8 тсм²).

Диск непридатний для випробування, якщо при візуальному огляді він неоднорідний на прозорість, або якщо пропускання при 2000 см⁻¹ (5 мкм) становить менше ніж 75 % без компенсації за відсутності специфічної смуги поглинання речовини. Причиною утворення неякісних дисків можуть бути такі фактори, як недостатнє або надмірне розтирання, вологість або інші домішки у дисперсійному середовищі;

— сухий залишок розтирають в агатовій ступці з 1–2 краплями вазелінової олії до одержання однорідної суспензії, яку стискають між двома скельцями з броміду калію (KBr), прозорими для інфрачервоного випромінювання [7].

ІЧ спектр поглинання субстанції повинен відповідати спектру стандартного зразка атропіну сульфату. В ІЧ спектрі атропіну спостерігаються характерні смуги вбирання при 2944, 1720, 1170, 1153, 1035 і 694 см⁻¹ (рис. 1).

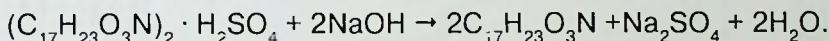
Ультрафіолетовий (УФ) спектр атропіну в 0,1 н розчині сірчаної кислоти характеризується максимумами поглинання при 252, 258 і 264 нм (рис. див. на с. 150).

Методики кількісного визначення атропіну сульфату

0,500 г субстанції при незначному нагріванні розчиняють у 30 мл льодяної оцтової кислоти. Розчин охолоджують і титрують 0,1 М хлорною кислотою (HClO₄) потенціометрично до різкого стрибка ЕРС.

1 мл 0,1 М розчин кислоти хлорної відповідає 67,68 мг C₃₄H₄₈N₂O₁₀S [8].

Кількісне визначення препарату базується на титруванні солі, розчиненої в нейтралізованому спирті у присутності нейтралізованого хлороформу, 0,1 н. розчином гідроксиду натрію з індикатором фенолфталеїном. При цьому титрують сірчану кислоту, зв'язану з атропіном:

1 мл 0,1 н розчину гідроксиду натрію відповідає 0,03384 г безводного атропіну сульфату [9].

Аналіз результатів наведених вище досліджень свідчить, що атропін за хімічними властивостями подібний до рослинних алкалоїдів, таких як гіосціамін, скополамін, вератрин, стрихнін, що підтверджується низкою спільних якісних хімічних реакцій. Отже, для дослідження об'єктів, що містять атропін, крапельних реакцій недостатньо. Тому для отримання більш достовірного висновку слід використовувати хроматографію в тонкому шарі сорбенту (щонайменше для трьох систем), а також інструментальні методи, зокрема ІЧ та УФ спектроскопію.

Загальноприйнятим методом кількісного визначення активної речовини в медичному препараті є титрування, але точне визначення вмісту атропіну залишається за газорідинною хроматографією та хромато-мас-спектроскопією.

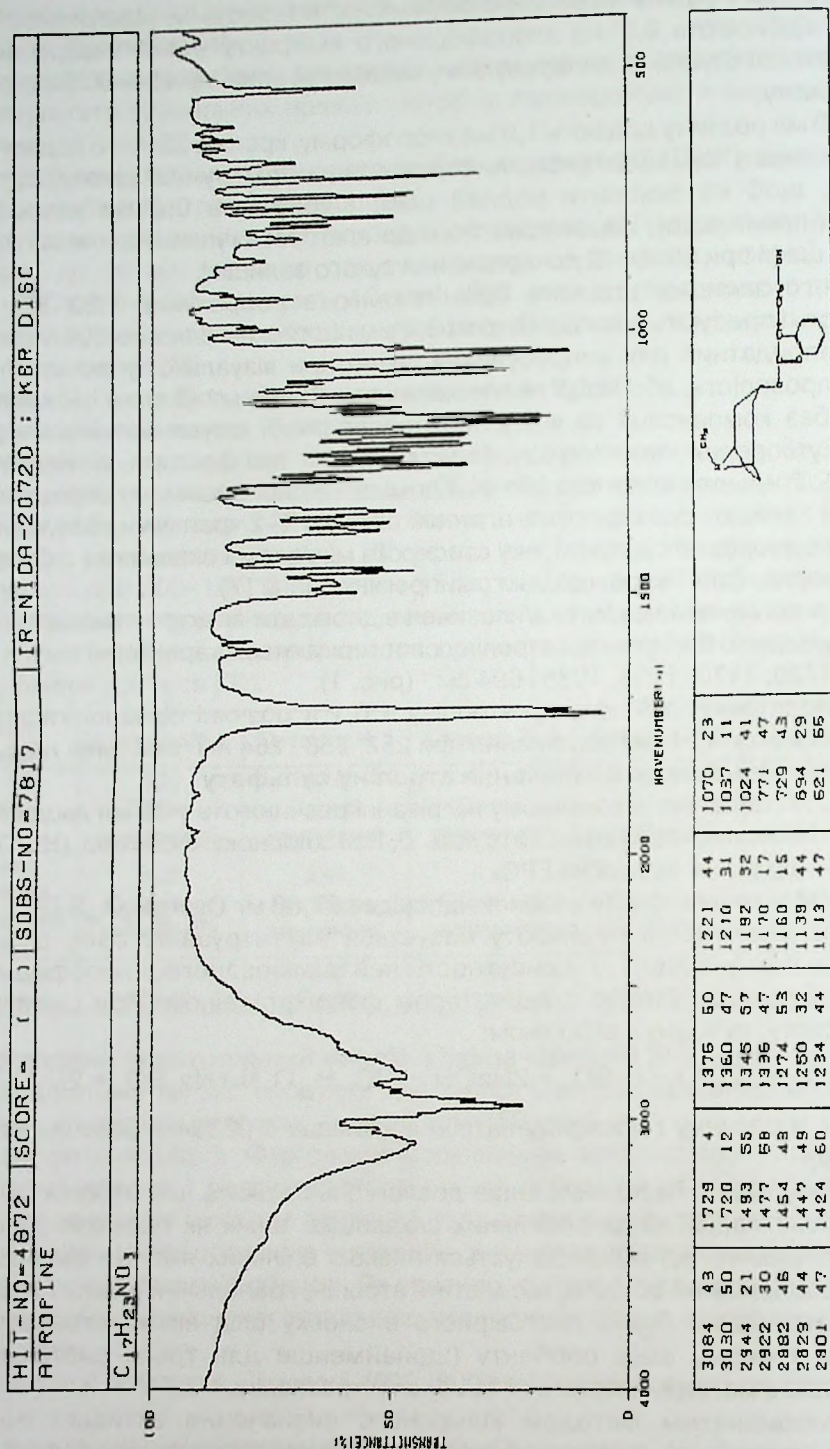

Рис. 1. ІЧ спектр атропіну сульфату

Список використаної літератури

1. Ластухін Ю.О. Хімія природних органічних сполук / Ю.О. Ластухін. — Львів : Інтеллект-Захід, 2005. — 560 с.
2. Крамаренко В.П. Токсикологічна хімія / В.П. Крамаренко. — К. : Вища шк., 1995. — 423 с.
3. Фланаган Р.Дж. Основы аналитической токсикологии / Р.Дж. Фланаган. — Женева : Всемирная организация здравоохранения, 1997. — 366 с.
4. Международная Фармакопея. Спецификации для контроля качества фармацевтических препаратов. — 3-е изд. — Т. 2. — Женева : Всемирная организация здравоохранения, 1981.
5. Международная Фармакопея. Общие методы анализа. — 3-е изд. — Т. 1. — Женева : Всемирная организация здравоохранения, 1981.
6. Замошець О.П. Дослідження кокаїну / О.П. Замошець, М.В. Остапов. — К., 2002. — 35 с.
7. Маркова И.В. Клиническая токсикология детей и подростков / Маркова И.В., Афанасьева В.В., Цыбулькина Э.К. — СПб. : Интермедика, 1999. — 400 с.
8. Державна фармакопея України. — 1-е вид. — Х., 2001. — 527 с.
9. Халецкий А.М. Фармацевтическая химия / А.М. Халецкий. — Ленинград : Медицина, 1966. — 763 с.

УДК 343.982.4

Т.В. Кузнєцова, аспірант

Національної академії Служби безпеки України

О.В. Бойко, експерт

Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру

з обслуговування лінійного управління

на Південно-Західній залізниці при УМВС України

на залізничному транспорті

ПРО МОЖЛИВОСТІ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ОЗНАК «ДРУКОВАНОГО» ПОЧЕРКУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Проаналізовано систему загальних та окремих ознак почерку, що використовується при дослідженні рукописних записів, виконаних з наслідуванням друкарських та спеціальних шрифтів, з урахуванням особливостей власне «друкованого» почерку (за відсутності наслідування) та особливостей української мови.

Ключові слова: ознаки почерку, наслідування друкарських та спеціальних шрифтів.

Досягнення істини під час проведення попереднього слідства і судового розгляду, всебічне розкриття та розслідування злочинів можливі лише шляхом встановлення обставин, сукупність яких складає предмет доказування у конкретній кримінальній справі, з використанням усіх можливостей та засобів, передбачених законодавством України.

Одним із джерел доказів, що використовуються для встановлення істини у справі, згідно з ч. 2 ст. 65 КПК України є висновок експерта.

Криміналістичні експертизи набувають дедалі більшого значення як на стадії досудового розслідування та запобігання злочинам, так і під час судового розгляду кримінальних та цивільних справ, а отже, їх розвиток є необхідною умовою підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів.

Серед різноманітних видів судових експертиз чільне місце посідає криміналістична експертиза почерку і підписів, оскільки значна кількість злочинів так чи інакше пов'язана з використанням документів, що містять рукописні записи та підписи. Одними з поширених останнім часом об'єктів судово-почеркознавчого дослідження є документи, виконані так званим «друкованим» почерком. Вони фігурують у багатьох видах злочинів:

- злочини проти основ безпеки та конституційного ладу;
- господарські та посадові злочини;
- злочини проти особи та власності;
- погрози здійснення терористичних актів тощо.

У таких випадках саме за допомогою висновку експерта-почеркознавця, як джерела доказу, можуть бути встановлені факти, що мають значення для справи.

Сучасний методичний рівень судового почеркознавства дозволяє експертам успішно вирішувати низку завдань, зокрема ідентифікаційного характеру. Але це не означає, що розробка основних проблем теорії та методик судового почеркознавства завершена. Доцільніше було б вести мову про те, що науковцями покладено початок заглибленому пізнанню та вивченню основних закономірностей формування, функціонування і зміни почерку та їх експертного дослідження.

Так, однією з важливих проблем на сучасному етапі розвитку судового почеркознавства є відсутність єдиного підходу до класифікації та розуміння загальних і окремих ознак «друкованого» почерку.

Класифікації ідентифікаційних ознак скорописного письма у криміналістичній літературі відведено чільне місце, зокрема цьому питанню приділено увагу у працях таких вчених: Г.Р. Богачкіної, А.І. Вінберга, В.П. Власова, С.М. Потапова, В.Ф. Орлової, Н.В. Терзієва, А.І. Манцвєтової та інших.

До 2004 року у практиці судового почеркознавства не було однакового підходу до визначення загальних та окремих ознак почерку. Це пов'язано з тим, що система ознак почерку неодноразово змінювалася, і різні науково-дослідні установи використовували розроблені в різні періоди системи ознак почерку. Проблемою залишалося те, що назви окремих ознак почерку не завжди точно відображали сутність ознаки та містили зайву інформацію, що негативно впливала на їх тлумачення і могла призводити до неточностей у їх розумінні. Крім того, всі методики дослідження рукописних записів (як ідентифікаційні, так і неідентифікаційні) були розроблені російською мовою, що викликало значні труднощі в експертів та спеціалістів з дослідження почерку.

Визначні криміналісти впродовж тривалого періоду працювали над систематизацією ознак почерку з метою створення єдиної цілісної системи, яка б відображала внутрішні закономірності рухів при письмі і водночас була зручною для практичного використання, а також зрозумілою для осіб, які не мають спеціальної освіти та криміналістичних знань. У 2004 році працівниками судово-експертних установ Міністерства юстиції України було розроблено удосконалену систему загальних та окремих ознак почерку [10].

Загальноприйнятим у теорії почеркознавчої експертизи для друкованих літер є застосування термінів «спотворення» та «маскування ознак власного почерку». Проте ці визначення не завжди правильно застосовуються для такого виду рукописів, оскільки не завжди має місце саме спроба замаскувати власні ознаки почерку виконавця.

У кожної особи є свій сформований з дитинства «друкований» почерк, оскільки навички письма друкованими літерами формуються раніше, ніж скорописні. Особа може обирати «друкований» варіант почерку як основний, при низькому ступені виробленості почерку з метою чіткого та розбірливого виконання літер або у випадку виконання друкованих літер згідно з вимогами бланків документів, що заповнюються (декларації, довідки, картки тощо).

Перше визначення на сьогодні є загальноприйнятим у теорії судово-почеркознавчої експертизи, але практика проведення експертних досліджень продемонструвала, що наслідування певним видам шрифтів зустрічається рідко (приблизно у 2 % випадків), хоча рукописні документи часто виконуються саме друкованими літерами. Виконавець з тих чи інших причин обирає саме такий варіант виконання, не маючи на меті точне копіювання накреслення літер певного шрифту, тобто наслідування шриф-

ту. У цьому випадку можна говорити про наявність у виконавця «власного друкованого почерку».

Загальні та окремі ознаки рукописних записів, виконаних з наслідуванням певного виду шрифту, детально описано в роботах С.А. Ципенюк [11; 12]. Наукові роботи С.А. Ципенюк значно розширили уявлення експертів про «друкований» почерк та його ідентифікаційні властивості. Проведені дослідження сприяли одноманітному поділу «друкованих» знаків на елементи, більш повному виявленню загальних та окремих ознак «друкованого» почерку та полегшенню їх детального опису у висновках експертів. У зв'язку з тим, що «друкований» почерк за будовою відрізняється від скоропису і система ознак, розроблена для скоропису, не може повністю застосовуватися при роботі з «друкованим» почерком, запропонована С.А. Ципенюк система ознак «друкованого» почерку має свої особливості.

Так, при письмі з наслідуванням друкарському шрифту, так само як і при письмі спеціальними шрифтами, відсутні властиві звичайному скоропису виконані округлими рухами попередні й заключні штрихи, петльові форми підрядкових елементів літер тощо. З другого боку, звичайному скоропису не властиві зумовлені формами друкованих літер прямолінійність штрихів, з'єднання під прямим кутом, наявність відсічок та інші особливості. Таким чином, «друкованому» почерку властиві такі ознаки, яких немає у звичайному скорописі, а низка ознак взагалі не відповідає за своїм змістом аналогічним ознакам скорописного письма.

С.А. Ципенюк було запропоновано таку класифікацію загальних ознак друкованого почерку [11]:

- будова почерку;
- конструктивна складність;
- виробленість почерку;
- розмір букв;
- нахил букв;
- розгін;
- зв'язність;
- натиск;
- загальні ознаки, що належать до розташування письмових знаків.

При дослідженні рукописів, виконаних друкованими літерами, коли не йдеться про наслідування певного шрифту, застосування першої ознаки класифікації вбачається достатньо повним, з огляду на потреби слідчої та оперативної практики, і зрозумілим для осіб, які не мають спеціальних знань у галузі судового почеркознавства. Наприклад, за будовою «друкований» почерк прийнято поділяти на стилізований та виконаний з наслідуванням друкарського шрифту, а стилізований почерк, у свою чергу, — на креслярський, бібліотечний, курсивний, архітектурний тощо.

За конструктивною складністю почерк класифікується як конструктивно простий (літери за формою наближені до друкарського шрифту), конструктивно складний (оригінальне виконанням друкованих літер, наявність зайвих штрихів у літерах), спрощений (значне спрощення, втрата деяких деталей), витриманий (наявні лише друковані літери, а елементи скоропису відсутні) та змішаний (поряд з друкованими наявні літери, виконані за схемами скоропису). Зазначена ознака є надто загальною, характеризує «друкований» почерк у цілому та охоплює одночасно декілька ознак (ступінь виробленості, темп, координацію рухів), які доцільно використовувати окремо, не зменшуючи значення кожної з них.

Така класифікація доцільна лише при дослідженні літер, виконаних з наслідуванням певного шрифту, тому є неповною, зокрема з огляду на потреби оперативної практики. Тому пропонується об'єднати у класифікації поняття «конструктивна складність» і «будова почерку», але разом із тим як окремі ознаки обов'язково виділяти ступінь виробленості почерку, а також координацію рухів і темп письма, що мають значення для визначення ступеня виробленості почерку.

Виробленість почерку характеризує розвиненість письмово-рухової навички виконавця рукопису. У текстах, особливо з невеликим обсягом, експерти зазвичай зазначають труднощі при визначенні ступеня виробленості почерку під час використання запропонованої трирівневої схеми, яка звужує бачення експерта і не уберігає від помилок, тому що залежно від умов виконання документа письмово-рухові навички могли не знайти свого відображення у повному обсязі. Оскільки саме з визначенням ступеня виробленості «друкованого» почерку пов'язані певні складнощі при дослідженні з використанням ознаки «виробленість почерку», вбачається за доцільне розрізняти не три ступені виробленості (високий, низький та середній), а п'ять: високотовироблений почерк, почерк вище середнього ступеня виробленості, середньовироблений почерк, почерк нижче середнього ступеня виробленості, почерк низького ступеня виробленості. Більш гнучка схема поділу дозволить експертові висловити власне бачення результату дослідження за цією ознакою з найменшою ймовірністю помилки.

Для «друкованого» почерку високого ступеня виробленості характерними є: висока координація рухів (чітка прямизна або округлість штрихів, стійкий розмір, нахил та розміщення букв, диференційований розподіл натиску в буквах); будова письмових знаків — за схемою друкованих, але здебільшого з відхиленням від їх стандартних форм; стійке розташування літер відносно бланкових рядків. У почерках з високим ступенем виробленості при прискоренні темпу письма, як правило, з'являються скорописні варіанти букв.

Почерк вище середнього ступеня виробленості характеризується рухами вище середнього ступеня координації, середнім або швидким темпом, що не дозволяє стверджувати про оволодіння письмом на рівні автоматизму. Розмір, розгін, розстановка, нахил мають відносно стійкість.

Для середнього ступеня виробленості характерні відносно нестійкі нахил, розмір та розгін букв, повільний або нижче середнього темп письма у зв'язку з тим, що рухи того, хто пише, ще не зовсім скоординовані.

Почерк нижче середнього ступеня виробленості характеризується рухами нижче середнього ступеня координації, повільним або уповільненим темпом. Розмір, розгін, розстановка, нахил — нестійкі.

Характерними ознаками почерків з низьким ступенем виробленості є низька координація рухів, що виражається в нестійкому нахилі, неоднаковому розмірі букв та розміщенні штрихів, неоднаковій формі, відсутності варіацій, уповільненому темпі письма, нерівномірному натиску, нестійкому напрямку і нечіткій формі лінії рядка.

Для маловироблених «друкованих» почерків, як і для маловиробленого скорописного почерку, додатковим показником ступеня виробленості можуть слугувати ознаки письмової мови (як правило, у власників таких почерків спостерігаються пропуски букв у словах та значна кількість граматичних помилок). Малий ступінь виробленості «друкованого» почерку властивий особам з малорозвиненою скорописною навичкою, внаслідок чого такий почерк, крім вказаних вище ознак малої виробленості, має не-

значну кількість скорописних букв (на відміну від високовиробленого «друкованого» почерку).

Слід мати на увазі, що коли «друкований» почерк не є різновидом власного скорописного почерку, ступінь виробленості скорописного та «друкованого» почерків зазвичай не збігається. Наприклад, в особи, що володіє високовиробленим скорописним почерком, може бути середньовироблений «друкований» почерк. Однак трапляються випадки, коли людина з низьким ступенем виробленості скорописного почерку тексти з наслідуванням друкованого шрифту виконує середньовиробленим почерком.

Координація рухів відображає узгодженість рухів виконавця, що залежить від ступеня та якості сформованості письмово-рухової навички й умов виконання. Доцільно розподіляти координацію рухів на високу, вище середньої, середню, нижче середньої, низьку та знижену. Особливо важливу роль при визначенні ступеня заниженості координації рухів відіграє розмежування порушень 1-ї та 2-ї груп.

Важливим етапом при визначенні «звичності» письма друкованими літерами є визначення темпу письма як звичного (повільного, середнього, швидкого) або незвичного (уповільненого, прискореного).

Звичний повільний темп характеризується тупими початками та закінченнями штрихів, відсутністю нематеріальних зв'язків, простою будовою знаків.

Для середнього темпу характерним є правильне виконання елементів, особливо овальних, та диференційований натиск.

При виконанні друкованих літер у швидкому темпі спостерігаються диференційований натиск, нематеріальні зв'язки між літерами та їх елементами, велика кількість рефлекторних штрихів закінчень, потоншення штрихів у початкових та заключних елементах літер, різні власні спрощені варіанти літер.

Уповільнений темп може проявлятися у наявності тупих початків та закінчень в елементах літер, їх потовщенні, в уривчастості виконання письмових знаків, безпідставних зупинках письмового приладу, сильному недиференційованому натиску. Можливе поєднання з ознаками порушення координації рухів 1-ї групи.

Найінформативнішим є прискорений темп письма, коли з'являється велика кількість подовжених рефлекторних штрихів, проявляється велика зв'язність (що не характерно для друкованих літер взагалі), можливе значне спрощення письмових знаків, що супроводжується втратою їх елементів, спостерігається недописування слів, втрата букв у словах, значна кількість скорочень або аббревіатур, зрозумілих лише виконавцю, що поєднується з порушеннями координації 2-ї групи.

Не можна недооцінювати важливість таких ознак друкованого почерку, як переважна форма та напрямок рухів, що характеризують ступінь і характер участі різних груп м'язів людини, які використовуються при письмі.

Для рукописних записів, виконаних з наслідуванням спеціальних або друкарських шрифтів, визначення переважної форми рухів не так важливо, оскільки наслідування передбачає виконання саме такої форми рухів, що міститься у зразку. У «власне друкованих» почерках переважають форма та напрямок рухів — важливі їх характеристики.

Переважна форма рухів може бути прямолінійно-дугова (найбільш поширена), кутааста, петльова, звивиста. Також можливі випадки, коли в тексті у рівних частинах зустрічаються всі вказані форми рухів. У такому випадку переважну форму рухів можна визначити як поєднання різних форм рухів.

Така ознака «друкованого» почерку, як нахил, також потребує уточнення. Загально-прийнятим для друкованих літер є визначення нахилу (лівого, правого) або фіксується його відсутність. Практика проведення почеркознавчих досліджень «друкованих» рукописів свідчить, що здебільшого за відсутності у виконавця навички письма друкованими літерами нахил нестійкий. При цьому він може бути як від лівого до правого, так і від правого до лівого. Крім того, нахил може бути значним або незначним. За умови маскування власного виконання шляхом переходу на літери друкованої форми, нестійкість нахилу та перевага однієї зі сторін, до якої виконавець «нахиляється» у процесі письма (особливо спостерігається в текстах великого обсягу наприкінці документа), може свідчити про звичний для виконавця нахил. Тому доцільно було б диференціювати нахил «друкованого» почерку так:

— стійкий (лівий; незначний лівий; правий; незначний правий; відсутність нахилу — вертикальний);

— нестійкий (від лівого до правого; від лівого до вертикального; від незначного лівого до вертикального; від правого до лівого; від вертикального до правого; від вертикального до незначного правого; від вертикального до незначного лівого).

Під розміром букв слід розуміти висоту знаку, що визначається тільки за рядковими (не за великими) літерами (надрядкові та підрядкові частини також не враховуються). Висота знаку визначає розмір букв тільки при правильному співвідношенні їх висоти і ширини. Якщо ж ширина букв відхиляється від норми, її слід характеризувати окремо. Для звичного скоропису великою вважається висота букви, що перевищує 5 мм, середньою — від 2 до 5 мм, малою — до 2 мм.

«Друкований» почерк за розмірами знаків також може бути великим, середнім і малим. При переході на друковані літери розмір, як правило, змінюється в бік збільшення. Отже, для «друкованого» почерку висоту букв вважають великою, якщо вона перевищує 8 мм, середньою — від 5 до 8 мм, малою — менше ніж 5 мм [11].

При письмі з наслідуванням друкованого шрифту зв'язність відсутня завдяки відсутності сполучних штрихів у стандартних формах друкованих письмових знаків. Коли ж про наслідування не йдеться, а має місце «власний друкований почерк», особливо при прискоренні темпу письма, між окремими буквами та їх елементами з'являються сполучні штрихи. Тому в таких випадках доцільно диференціювати зв'язність «друкованого» почерку як велику (безперервне виконання понад 4–5 букв) та середню (стабільне суцільне виконання 2–3 знаків у більшості слів).

Натиск відображає загальну інтенсивність зусиль на пишучий прилад. При письмі друкованими літерами розподіл натиску в штрихах букв, як правило, не змінюється порівняно з аналогічними за формою та овальними штрихами у скорописі. У зв'язку з цим зазначену ознаку для «друкованого» почерку пропонується використовувати як і для звичного скоропису: за ступенем (сильний, середній, слабкий); за характером (диференційований — стандартний та нестандартний; недиференційований).

Загальні ознаки, що відображають просторову орієнтацію фрагментів рукописів та рухів, якими вони виконані в рукописних записах друкованими літерами, порівняно зі скорописом, здебільшого залишаються незмінними.

Окремі ознаки «друкованого» почерку запропоновані експертами Київського науково-дослідного інституту судових експертиз (КНДІСЕ).

Ознаку «конфігурація букви в цілому та її елементів», про яку йдеться у працях С.А. Ципенюк, вважається за доцільне визначати як будову рухів при виконанні письмових знаків, розмежовуючи її так:

— за ступенем складності рухів (спрощену за рахунок зменшення протяжності, втрати елемента або його частини; ускладнену за рахунок збільшення протяжності та наявності додаткових штрихів);

— за конструкцією в цілому (скорписний варіант; написання одного письмового знаку за типом іншого; за спеціальною конструкцією).

Таке визначення та розподіл є більш точними, повними та зрозумілими для однозначного сприйняття їх особами, які не мають спеціальних знань.

Застосування такої ознаки, як форма рухів при виконанні і поєднанні письмових знаків та їх елементів, порівняно зі звичним скорписом, може відбуватися без особливої адаптації до друкованих літер (прямолинійна, дугова, петльова, овальна, кругова, звивиста, хвиляста, кутасти, трикутна, зворотно-прямолинійна, зворотно-дугова).

При цьому слід мати на увазі, що, наприклад, така ознака, як форма рухів при виконанні елемента друкованої літери (прямолинійна), не несе інформаційного навантаження.

На думку С.А. Ципенюк, таку ознаку, як напрямок рухів при виконанні літери в цілому та її елементів, слід визначати за виконанням прямолинійних елементів (через майже повну відсутність овальних елементів у друкованих літерах). З такою точкою зору не можна цілком погодитися з декількох причин: по-перше, доцільно більш детально визначати напрямок у прямолинійних елементах, по-друге, у випадку, коли йдеться про власне «друкований» почерк, не можна нехтувати такою ознакою, як напрямок рухів в овальних та напівовальних елементах. Тому доцільно враховувати такі ознаки напрямку руху: правоокружний; лівоокружний; вертикальний (зверху вниз, знизу вверху); горизонтальний (справа наліво, зліва направо); з відхиленням від чітко горизонтального та вертикального напрямків (вниз наліво, вниз направо, вгору наліво, вгору направо).

В експертній практиці зустрічаються випадки, коли в почерках різних осіб спостерігаються однакові за будовою друковані літери. Але при ретельному дослідженні таких букв можна виявити, що елементи в цих письмових знаках виконуються різними за напрямком рухами.

Відносну протяжність букв та їх елементів для друкованого почерку пропонується визначати лише як рівну або збільшену (зменшену) відносно інших елементів. Коли не йдеться про пряме наслідування друкарських та спеціальних шрифтів, порівнювати протяжність елементів букв зі зразком (як при проведенні дослідження скорписного почерку, коли за еталон беруться норми пропису) немає можливості.

При визначенні виду з'єднання рухів під час виконання письмових знаків та їх елементів слід враховувати, що на відміну від скорписних букв, більшість елементів яких, особливо у почерках з високим ступенем виробленості, виконуються разом, значна кількість елементів друкованих літер виконується окремими рухами.

З'єднання елементів букв може бути:

— суцільне, коли початок штриха наступного елемента є продовженням попереднього і виконується одним безперервним рухом (із зупинкою або без). Форма рухів при цьому може бути кутастою, дуговою та, як виняток для друкованих літер, петльовою;

— інтервальне, коли всі елементи букви виконуються окремими рухами (при цьому елементи можуть перетинатися, приєднуватися один до одного або знаходитися на деякій відстані).

Ознаку — кількість рухів при виконанні письмового знаку — доцільно тлумачити не лише як збільшену чи зменшену відносно норм пропису, а й слід додати до неї ознаку, виділену експертами КНДІСЕ як самостійну, — спосіб початку та закінчення рухів при виконанні букв та їх елементів: точкою, рефлекторним штрихом, зворотно-прямолінійним рухом, штрихом невизначеної конфігурації. Таке поєднання двох ознак в одну спрощує їх сприйняття та розуміння особами, для яких і призначено виконання експертного дослідження.

Буква може виконуватися з попереднім, заключним штрихом або без них, тому вказана ознака є значимою. На відміну від прописів скоропису, стандарт друкарського та спеціальних шрифтів не передбачає наявності попередніх і заключних штрихів у буквах взагалі. Отже, ці ознаки мають важливе значення, якщо вони стійко проявляються у друкованих літерах. Букви також можуть виконуватися з відсічками або без них. Кількість рухів при виконанні основних елементів букв також буває різною (повторення рухів при виконанні перших елементів літер «А», «Л», «М», «П», «Р»).

Послідовність виконання штрихів (порушення послідовності, передбаченої нормами) у письмових знаках, однакових за конфігурацією та напрямком рухів, може різнитися.

Найбільше значення при дослідженні рукописів, виконаних друкованими літерами, як і при дослідженні скоропису, мають окремі ознаки, що відображають просторову орієнтацію рухів:

- взаємне розміщення повздовжніх осей при виконанні письмових знаків та їх елементів (паралельне, під кутом);

- розміщення рухів по вертикалі при виконанні письмових знаків та їх елементів (відносно середньої лінії письмового знаку, інших елементів та їх частин, лінії письма або бланкового рядка);

- розміщення рухів по горизонталі при виконанні письмових знаків та їх елементів (відносно повздовжньої осі, інших елементів та їх частин);

- розміщення точок початку, закінчення, перетину, з'єднання (відносно середньої лінії письмового знаку, повздовжньої осі, письмових знаків елементів та їх частин, лінії письма, відносно одна одної).

Підсумовуючи зазначене, можна дійти висновку, що на сучасному етапі розвитку судового почеркознавства винайдено систему загальних та окремих ознак, що використовується всіма експертами-почеркознавцями при проведенні ідентифікаційних та неідентифікаційних досліджень почерку, дозволяє оптимізувати процес дослідження та полегшити викладення результатів дослідження.

Але слід враховувати, що «друкований» почерк має певні особливості, що не дозволяють застосовувати у процесі дослідження загальні та окремі ознаки скорописного почерку. Дослідження, розробка та впровадження в експертну практику удосконаленої системи ознак «друкованого» почерку сприятимуть подальшому розвитку та розширенню можливостей судового почеркознавства.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Закон України «Про судову експертизу» // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — С. 232.

2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5 // Юридичний вісник України. — 1998. — № 46.

3. Комиссаров А.Ю. Предупреждение экспертных ошибок при проведении криминалистической почерковедческой экспертизы / А.Ю. Комиссаров. — М., 2001. — 24 с.
4. Манцетова А.И. Экспертиза почерка: теория и практика криминалистической экспертизы / Манцетова А.И., Мельникова Э.Б., Орлова В.Ф. — М.: Госюриздат, 1961. — Сб. 6-7. — 390 с.
5. Можар И.М. Об оценке и использовании заключений почерковедческой экспертизы следователями и судами: криминалистика и судебная экспертиза / И.М. Можар, Т.Г. Цепковская. — К., 1978. — С. 28 — 32.
6. Орлова В.Ф. Основные положения систематизации признаков почерка и описание частных признаков в заключении эксперта / Орлова В.Ф., Манцетова А.И., Богачкина Г.Р. — М., 1964.
7. Предупреждение экспертных ошибок. — М., 1990. — 166 с.
8. Судова експертиза. Нормативно-правове регулювання та наукові коментарі : навч.-довід. посіб. — Х. : Одісей, 2004. — 448 с.
9. Теоретические проблемы оценки экспертом признаков почерка. — К., 1975. — 180 с.
10. Удосконалена система загальних та окремих ознак почерку : метод. посіб. — К., 2004. — 92 с.
11. Ципенюк С.А. Криминалистическое исследование рукописных текстов, выполненных с подражанием печатному шрифту и специальным шрифтам : дис. канд. юрид. наук / С.А. Ципенюк. — К., 1962. — 294 с.
12. Ципенюк С.А. Оценка признаков почерка при криминалистической экспертизе текстов, выполненных с подражанием типографским шрифтам / С.А. Ципенюк. — К., 1963. — 32 с.

УДК 343.982

І.А. Горбач-Кудря, головний експерт
Державного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України
К.К. Мисіюк, директор фірми «Захист LUX»

ПРО ОСНАЩЕННЯ ПІДРОЗДІЛІВ ДОСЛІДЖЕНЬ ФОНО- ТА ВІДЕОЗАПИСІВ МВС УКРАЇНИ

Визначено зміст поняття «автоматизоване робоче місце експерта-фоноскопіста», висунуто концептуальні положення оснащення секторів досліджень звуко- та відеозаписів МВС України. Зроблено огляд можливостей автоматизованих робочих місць «ПАКАМС-КМ1» та «Phonograph», апаратно-програмного комплексу «ИКАР Лаб», програмного комплексу «Юс-тифон».

Ключові слова: автоматизація експертної діяльності, автоматизоване робоче місце експерта-фоноскопіста.

Наказом МВС України від 18.02.2008 № 77 «Про організаційні зміни в науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах при ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті» у примірній структурі науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі — НДЕКЦ) при ГУМВС, УМВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті передбачено створення відповідних секторів для розвитку досліджень звуко- та відеозапису. Таке організаційно-штатне забезпечення є першоосновою зміцнення напряму дослідження судової фоноскопичної експертизи. Але без матеріально-технічного оснащення створених підрозділів реальних змін на краще складно очікувати. Йдеться у першу чергу про забезпечення експертів-фоноскопистів автоматизованими робочими місцями (далі — АРМ), відсутність концепції створення яких сьогодні ускладнює розвиток напряму. А отже, метою цієї статті є формулювання основних положень концепції АРМ експерта-фоноскопіста.

АРМ експерта-фоноскопіста є мінімальною одиницею автоматизації експертної діяльності.

Про необхідність автоматизації експертних досліджень наголошено у класичних підручниках з криміналістики [1; 2]. При цьому автоматизація розглядається як засіб підвищення продуктивності експертного дослідження, якості його проведення та оптимізації управління дослідницьким процесом і пов'язується перш за все із застосуванням саморегуючих технічних засобів, економіко-математичних методів та систем керування, що зменшують безпосередню участь експерта в отриманні, перетворенні, передаванні та використанні інформації стосовно об'єктів дослідження [3].

Автоматизація судової фоноскопичної експертизи, як і будь-якого іншого напряму, потребує системного підходу до вирішення завдань. Її головною метою є не спрощення, а стандартизація процесу дослідження сліду звука та подальша категоризація отриманих результатів.

© І.А. Горбач-Кудря, К.К. Мисіюк, 2009

У цілому основою АРМ експерта-фоноскопіста, за визначенням російських криміналістів [1], є комп'ютерна техніка, що використовується для автоматизації збирання та обробки експериментальних даних, які були отримані в результаті фізико-хімічних, біологічних та інших досліджень. Таке обладнання здебільшого являє собою вимірювально-обчислювальні комплекси, змонтовані на базі приладдя та персонального комп'ютера [1, с. 432].

М.В. Салтевський вважає, що АРМ — це технічні засоби і методи, що використовуються для виявлення фактів злочинів та на програмному рівні дають змогу автоматично формулювати висновок експерта за результатами дослідження [2, с. 66, 68].

Вільна енциклопедія «Вікіпедія» подає тлумачення АРМ як програмно-технічного комплексу, призначеного для автоматизації будь-якої діяльності [3]. У розробці АРМ для керування технологічним обладнанням, як правило, використовують SCADA-системи (Supervisory Control And Data Acquisition).

О.І. Галяшина зазначає, що АРМ — це спеціалізований апаратно-програмний комплекс, призначений для автоматизації процесу проведення експертного дослідження на всіх його етапах. Типовими складовими АПС експерта-фоноскопіста є [4, с. 153]:

- обчислювальна техніка на базі персонального комп'ютера відповідної конфігурації зі спеціальним математичним забезпеченням, обладнана засобами введення та виведення звукового сигналу, а також засобами поєднання з різними пристроями та аудіоапаратурою;

- високоякісна аудіоапаратура;

- сертифікована вимірювальна техніка.

На думку О.Ш. Каганова, АРМ — це технічні та програмні засоби, що застосовуються експертом для збирання та обробки необхідної йому інформації [5]. Оскільки судова фоноскопічна експертиза у більшості випадків передбачає комплексне дослідження фонограм, АРМ повинно забезпечувати можливість проведення (бажано одночасно) не лише інструментального, а й лінгвістичного аналізу. В оптимальному випадку до складу АРМ експерта-фоноскопіста повинно входити два робочі місця: робоче місце експерта з базовою технічною освітою та робоче місце експерта з базовою філологічною освітою. При цьому, на думку О.Ш. Каганова, робоче місце експерта-інженера має забезпечувати первинне оцифрування первинних фонограм, очищення фонограм від шумів та завад, попередню фрагментацію фонограм, інструментальне дослідження мовленнєвих сигналів, виявлення наявності на фонограмі слідів будь-яких видів монтажу тощо. Робоче місце експерта-лінгвіста повинно бути оснащено обладнанням зі спеціалізованим програмним забезпеченням, призначеним для проведення лінгвістичних досліджень. Програмні забезпечення персональних комп'ютерів повинні бути інтегровані між собою [5, с. 262 – 263].

Таким чином, за одностайною думкою науковців, основою АРМ є персональний комп'ютер. Проте тлумачення ними цього поняття містить деякі розбіжності, пов'язані насамперед з тим, що автори переважно зосереджують увагу та обмежуються добром конкретного обладнання. Водночас АРМ повинно розглядатися в аспекті виконання судової фоноскопічної експертизи, тому у визначенні поняття слід виходити з розуміння об'єкта, методів, техніки, методики та процедури експертного дослідження. А отже, під АРМ експерта-фоноскопіста слід розуміти сукупність методів, технік, методик та процедур, застосування яких автоматизує процес експертного дослідження сліду звука. При цьому метод — це основний спосіб збирання, обробки або аналізу

даних; техніка — сукупність спеціальних прийомів для ефективного використання того або іншого методу; методика — сукупність технічних прийомів, пов'язаних з конкретним методом, вираховуванням конкретних операцій, їх послідовності та взаємозв'язку; процедура — послідовність усіх операцій, загальна система дій та спосіб організації дослідження.

Поділяючи думку О.Ш. Каганова з приводу недоречності зосередження уваги на конфігураціях обчислювальної техніки [5, с. 262], розглянемо деякі АРМ, що використовуються в експертній діяльності.

Для комплексного криміналістичного дослідження матеріалів та засобів звуко- та відеозапису на радіотехнічному факультеті Національного технічного університету України розроблений лабораторний комплекс «ЛОГОС» [6], до складу якого входять два АРМ: «ПАКАМС-КМ1» — для технічних досліджень магнітних сигналів та «Phonograph» — для дослідження звуку та мовлення.

АРМ «ПАКАМС-КМ1» призначене для проведення криміналістичних досліджень за засобів та умов магнітного запису за даними аналізу матеріалів магнітного запису, що дозволяє проводити криміналістичні експертні дослідження магнітних сигналів з метою класифікації, ідентифікації та діагностики пристроїв магнітного запису, встановлення ознак монтажу магнітних сигналів, а також частково знищеної інформації магнітних сигналів.

АРМ «Phonograph» призначене для введення та виведення аналогового сигналу до/з ПЕОМ за допомогою стандартної звукової плати (Sound Blaster), встановлення змісту розмов за одночасної роботи з цифровим магнітофоном або будь-яким редактором тексту в середовищі Windows, фільтрації та командирювання/експандирювання сигналів у реальному часі, розмітки цифрового сигналу, аналізу сигналів на придатність для ідентифікаційного дослідження, вимірювань часових, амплітудних та спектральних характеристик голосу та мовлення людини і сигналів, виконання статистичного аналізу автоматизованого ідентифікаційного аналізу за методикою «Діалект», а також отримання оцінки співставлення голосів різних дикторів, встановлення номера копії сигналів за частотою 50 Гц, визначення можливого монтажу магнітних сигналів за спектральними ознаками.

Центром мовленнєвих технологій (м. Санкт-Петербург) для вирішення завдань, пов'язаних з аналізом звукової інформації, розроблено апаратно-програмний комплекс «ИКАР Лаб» [7]. Функціональні можливості комплексу дозволяють проводити ідентифікаційні дослідження особи за фонограмами усного мовлення, встановлювати автентичність (достовірність) аналогових та цифрових фонограм мовлення, аналізувати шуми, діагностувати акустичну обстановку та умови проведення звукозапису, проводити ідентифікацію засобів звукозапису, покращувати якість та розбірливість фонограм мовлення, встановлювати дослівний зміст низькоякісних фонограм мовлення.

Науково-методичною радою із судового відео- та звукозапису Міністерства юстиції Російської Федерації від 21 жовтня 2003 р. як АРМ експерта у лабораторіях судово-експертних установ Міністерства юстиції Російської Федерації рекомендовано програмний комплекс «Юстифон» [8]. За допомогою «Юстифону» можуть бути вирішені питання щодо наявності ознак оригіналу/копії, оцифрування, видалення/вставки/накладання частин фонограм, оцінки комп'ютерного синтезу фрази, речення тощо, оцінки інтервалу видалення, вставки, накладання, комп'ютерного син-

тезу, пошуку ефекту aliasing, виявлення ознаки наявності фонограми в оцифрованому вигляді та в аналоговому уявленні, ознаки повторного запису через акустичний канал, ознаки конвертації з одного формату файлу в інший, відновлення первинного монтажного робочого столу інженера з монтажу звуко-, відеоряду відеозаписів, ознаки перебування фонограми у радіоканалі, а також проведеного ідентифікаційного порівняння фонограм, паралельно записаних у різних каналах (безпосередньо в акустичному каналі, радіоканалі тощо), досліджених ознак пристрою документування, наданого на дослідження.

Розглянуті вище АРМ експерта-фоноскописта є багатофункціональними, проте їхня універсальність не є беззастережною. Кожне з АРМ має переваги та недоліки у застосуванні, пов'язані в першу чергу з уявленнями розробників про об'єкт, методи, техніку, методіку, процедуру експертного дослідження та кваліфікаційний рівень майбутнього користувача АРМ. Така концептуальна однотипність у поглядах на технічне оснащення не відповідає умовам сьогоденної експертної практики і не задовольняє потреби експертного судочинства в Україні, оскільки у формуванні АРМ експерта-фоноскописта підрозділу досліджень звуко- та відеозапису обов'язковою є реалізація індивідуалізованого підходу. Індивідуалізація в автоматизації робочих місць експертів-фоноскопистів та в автоматизації експертної діяльності підрозділів досліджень звуко- та відеозапису дозволить не лише забезпечити їх продуктивну діяльність, а й сприятиме ефективній роботі усієї експертної служби МВС України за напрямками судової фоноскопичної експертизи.

Список використаної літератури

1. Криминалистика / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.]. — М. : Норма, 2007. — 944 с.
2. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) / М.В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
3. Автоматизація [Електронний ресурс]. — Режим доступу до статті : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
4. Галяшина Е.И. Основы судебного речеvedения / Е.И. Галяшина. — М.: СТЭНСИ, 2003. — 236 с.
5. Каганов А.Ш. Криминалистическая экспертиза звукозаписей / А.Ш. Каганов. — М. : Юрлитинформ, 2005. — 272 с.
6. Криміналістичні дослідження матеріалів і засобів звуко- та відеозапису. Методичні рекомендації / [за ред. С.В. Левого]. — К. : РІО МВД України, 1998. — 439 с.
7. Коваль С.Л. Методические рекомендации по практическому использованию программы SIS 6.x при работе с речевыми сигналами / С.Л. Коваль. — СПб. : Центр речевых технологий, 2006. — 130 с.
8. Методические рекомендации по работе с программным комплексом криминалистического исследования фонограмм «Justiphone» 2001–2009 гг. [Электронный ресурс]. — Орёл, 2001. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД В ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.98

О.Л. Швець, начальник

*Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
з обслуговування Лінійного управління
на Донецькій залізниці при УМВС України
на залізничному транспорті*

ВИЯВЛЕННЯ НЕПРАВДИ ПІД ЧАС ПРОВАДЖЕННЯ ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ ТА ОБСТАВИН ПОДІЇ (У ФОРМІ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ)

Досліджено напрями виявлення неправди та проаналізовано тактичні прийоми її викриття під час проведення слідчого експерименту, а також досліджено фактори оцінки його результатів.

Ключові слова: слідчий експеримент, реконструкція, дослідження, макетування.

Показання різних суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності є одним з важливих джерел доказів у кримінальному судочинстві. Проте підозрювані особи для приховання своєї злочинної діяльності часто надають неправдиві показання. Одним з дієвих заходів щодо виявлення неправди є відтворення обстановки та обставин події.

Відтворення обстановки та обставин події — слідча дія, що проводиться після огляду місця події, допиту, очних ставок і належить до категорії перевіряючих. Вона дає можливість викрити самообмову, неправдиве алібі, обмову, неправдиві показання про суб'єктивну та об'єктивну сторони складу злочину, повну неправду. Аналіз кримінальних справ свідчить, що під час відтворення обстановки та обставин події неправда була викрита у 18 % випадків [1, с. 14 – 15].

Проблемами дослідження напрямів виявлення неправди і тактичних прийомів її викриття під час проведення відтворення обстановки та обставин події, зокрема слідчого експерименту, займалися такі вчені, як О.Я.Баєв, А.Р. Белкін, Р.С. Белкін, М.І. Єнікєєв, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.Ю. Шепітько та інші.

Експериментальна перевірка доказів, що досягається шляхом проведення слідчого експерименту, є своєрідним випробуванням їх «на справжність» і являє собою

дослідне встановлення можливості чи неможливості існування певних фактів у конкретній обстановці, зумовленій змістом цих доказів.

Будучи доволі ефективним засобом перевірки доказів, слідчий експеримент широко використовується для виявлення і спростування неправдивих показань, адже під час експерименту вони, як правило, не витримують дослідної перевірки. Залежно від форми і змісту неправдивих показань обирається той чи інший вид дослідження для експериментальної перевірки. Так, наприклад, у разі виникнення сумнівів щодо факту самоповішення слідчий експеримент може бути проведений для перевірки показань підозрюваної особи, зокрема її спроможності виконати спеціальні вузли на мотузці — наявність професійних навичок відразу проявиться у манері поводження підозрюваного з мотузкою, навіть у тому, як він тримає її в руках [3, с. 123]. «Зізнавальні» показання підозрюваного та обвинуваченого у вчиненні злочину можуть також бути достовірно перевірені шляхом проведення декількох видів слідчих експериментів для визначення можливості вчинення ними певних дій, що входять до переліку обставин, стосовно яких вони дають показання, наявності певних навичок чи професійних вмінь, використаних при вчиненні розслідуваного злочину, тощо [4, с. 266].

У цілому розрізняються два типи експериментів:

- ті, що перевіряють об'єктивну можливість виконання яких-небудь дій;
- ті, що перевіряють суб'єктивну можливість виконання зазначених дій цією особою.

Так, слідчий експеримент може проводитися з метою перевірки можливості пройти чи проїхати певну відстань протягом часу, що оспорується.

Приклад. За 15 км від с. Старобаїшево близько 12 год було скоєно зґвалтування громадянки Ч. У скоєнні цього злочину підозрювався водій ГАЗ-69 громадянин К., який на допиті заявив про наявність у нього алібі — під час інкримінованого діяння він знаходився за 5 км від місця злочину. При цьому громадянин К. показав, що із села він виїхав об 11 год 55 хв, а за 15–20 хв жоден водій, у тому числі й він сам, не зможе проїхати 15 км напівзруйнованою дорогою.

Огляд місця події дозволив слідчому встановити, що машина ГАЗ-69 рухалася не напівзруйнованою дорогою, а іншою, рівною дорогою, розташованою поруч з напівзруйнованою. Тому у слідчого виник сумнів щодо правдивості показань громадянина К. Слідчий експеримент підтвердив, що 15 км на автомашині ГАЗ-69 можна проїхати за 20 хв. Довідавшись про результати слідчого експерименту, громадянин К. зізнався у скоєному ним злочині [2, с. 157 – 158].

Слідчі експерименти можуть проводитися також для викриття неправди стосовно встановлення можливості спостереження, прийняття якого-небудь факту, явища. За допомогою слідчого експерименту можна перевірити, чи дійсно могли відбуватися ті події, про які говорила людина. Так, наприклад, якщо заявниця про зґвалтування стверджує, що під час вчинення злочину кричала, то за допомогою слідчого експерименту можна встановити, чи міг її хтось почути, якщо вона дійсно кликала на допомогу. При розслідуванні симуляції зґвалтування експеримент на чутність є найбільш розповсюдженим, хоча за певних умов можуть бути проведені й інші види експериментів [5, с. 215].

Виявлення неправди під час слідчого експерименту передбачає виокремлення і застосування певних тактичних прийомів цієї дії.

Слід зазначити, що в теорії криміналістики тактичні прийоми слідчого експерименту достатньо не досліджені, в літературних джерелах розглянуто лише окремі з них.

Так, у літературі з криміналістики описуються наведені нижче тактичні прийоми слідчого експерименту. Наприклад, Р.С. Белкін як тактичний прийом пропонує реконструкцію [6, с. 187]. Крім того, до тактичних прийомів він відносить:

- проведення експерименту в той час доби, коли умови освітлення та інші чинники (положення сонця тощо) максимально схожі з тими, за яких мало місце досліджуване явище;

- проведення експерименту на тому самому місці, де відбулася досліджувана подія;

- дотримання схожості кліматичних умов дійсної та експериментальної подій;

- проведення експерименту в тих самих умовах штучного освітлення, що існували при дійсній події;

- реконструкція обстановки для проведення досліджень;

- використання під час експерименту дійсних або схожих з ними предметів;

- дотримання схожості темпу експертних досліджень з темпом дійсної події;

- дотримання схожості звукових умов: характеру шуму, його тональності, сили тощо;

- урахування умов, що змінилися і не піддаються реконструкції [7, с. 81].

На аналогічні тактичні прийоми вказує і О.Р. Россинська [8, с. 226 – 227].

М.Г. Щербаковський пропонує такі тактичні прийоми слідчого експерименту:

- дослідні дії проводяться за умов, максимально наближених до тих, за яких мали місце подія та факт, що мають значення у справі;

- неодноразове проведення однорідних експериментів;

- дослідні дії повинні здійснювати особа, чий показання перевіряються, або інша людина, чий фізичні дані збігаються з особою, що перевіряється;

- усі дії в процесі експерименту проводяться за умов, безпечних для його учасників;

- інструктаж учасників експерименту повинен проводитися в обмеженому обсязі, достатньому для його проведення [9, с. 103 – 104].

Як слушно зазначає В.Ю. Шепітько, запропоновані тактичні прийоми мають рекомендаційний характер і відображають не сутність способу дії, а можливість певного організаційного порядку або умов її проведення. При цьому визначається не зміст прийому, а необхідність його проведення (чи необхідність дослідження). До того ж указівка деяких авторів щодо підбору, чіткого визначення учасників слідчого експерименту, на думку вченого, не є тактичним прийомом, а лише організаційною рекомендацією, що має невизначений характер [10, с. 355].

Більш чітко, на думку автора [10, с. 353 – 354], тактичні прийоми експерименту визначає С.Ф. Шумілін. Перш за все це:

- повторення експериментальних дій у тих самих умовах;

- повторення експериментальних дій у змінених умовах;

- відтворення «контрольних» дій за участю дублерів;

- розподіл експериментальних дій на етапи [11, с. 376].

Розробці комплексу тактичних прийомів повинно передувати дослідження сутності слідчого експерименту. Так, Р.С. Белкін вбачає в теоретичній основі слідчого експерименту застосування двох загальнонаукових методів пізнання — експериментального та методу моделювання, а в логічній основі — аналогію [6, с. 184].

Моделювання під час проведення слідчого експерименту має за мету відтворення умов для проведення досліджень, яке частіше здійснюється у вигляді реконструкції

обстановки шляхом підбору об'єктів-аналогів, виготовлення муляжів, що є одним з важливих тактичних прийомів слідчого експерименту.

Р.С. Белкін і А.І. Вінберг зазначають, що моделювання — це тактичний прийом, що за своєю сутністю і спрямованістю забезпечує повноту й вірогідність одержуваного доказового матеріалу [12, с. 99].

Заради справедливості слід зазначити, що під час проведення експерименту можна відновити лише обстановку й обставини, пов'язані з подією, а психічний стан особи, що також пов'язаний з подією, цілком відтворити неможливо.

Реконструкція за участю обвинуваченого проводиться за допомогою справжніх предметів або аналогів, що їх замінюють, муляжів, макетів тощо. Розглянемо різні прийоми реконструкції.

Реконструкція обстановки з використанням дійсних предметів, зокрема предметів, положення яких змінилося з часу події. Така реконструкція проводиться у справах про дорожньо-транспортні події, коли для слідчого експерименту на видимість необхідно, наприклад, перемістити транспортні засоби з однієї ділянки вулиці на іншу і в реконструйованій обстановці проводити дослідження, перевіряючи показання про умови видимості [13, с. 54].

Реконструкція шляхом підбору предметів-аналогів можлива у двох варіантах:

— коли на місці події обстановку, що змінилася, неможливо відтворити за допомогою справжніх предметів.

Приклад. У справі про наїзд водієм Б. на хлопчика у селищі Усіково через рік після події необхідно було провести слідчий експеримент для перевірки показань обвинуваченого. З часу наїзду обстановка суттєво змінилася: щоб уникнути нещасних випадків, біля повороту шосейної дороги спиляли дерево та скорчували кущі, які перешкоджали огляду. У зв'язку зі змінами, що відбулися, була проведена реконструкція, яка полягала у тому, що на місце викорчуваних кущів тимчасово помістили аналогічні за висотою та щільністю кущі, а поряд з пеньком зрубленої берези встановили макет її стовбуру. У реконструйованій обстановці перевірили умови видимості та встановили, що водій Б. дійсно не міг бачити хлопчика, схованого кущами;

— реконструкція обстановки безвідносно до місця події (проводиться, коли для досліджень не має значення, де вони будуть проведені) [13, с. 54]. За такого варіанта реконструкції предмети можуть бути підібрані серед аналогічних об'єктів, виготовлені заново чи реконструйовані з використанням частково зруйнованого оригіналу.

Отже, макетування, що використовується при відтворенні обстановки події, є доволі ефективним засобом, що суттєво підвищує достовірність результату експерименту [14, с. 65]. Завдяки макетуванню не тільки відтворюється обстановка, необхідна для проведення експерименту. Макети також виконують функції об'єктів, що дійсно беруть участь в експерименті, допомагають найбільш об'єктивно відтворити механізм події, її окремі обставини тощо. Становить інтерес психологічна сторона макетування, її роль у суб'єктивному стані осіб, що беруть участь у слідчому експерименті, особливо осіб, чиї суб'єктивні дані перевіряються. Макети, змодельовані зі значною долею наближення до реальної дійсності, створюють для особи емоційний «настрій», який може відповідати її стану в момент події та сприяє виникненню асоціативних зв'язків, що можуть бути використані для пригадування окремих обставин, внесення

коригувань в обстановку експерименту, повідомлення нових даних у результаті відтворення в пам'яті обставин, на які спочатку не звернули увагу [15, с. 237 – 238].

Підбір аналогів — найбільш простий засіб моделювання, який потребує лише точного встановлення відповідних характеристик об'єкта-оригіналу (виду, розміру, форми, кольору та інших суттєвих для експерименту показників). Об'єктивні дані про ці ознаки макетів і манекенів повинні бути зазначені у протоколі відтворення обстановки та обставин події. Виявлені тут невідповідності можуть виключати або ставити під сумнів доказову значущість результатів експерименту і сформульованих на їх основі висновків [16, с. 182 – 183].

Приклад. У Саратові громадяни К., Б., Г. вчинили розбійний напад на громадянина І. Злочинці побили потерпілого, потім привели до сараю і там, погрожуючи ножом, викрали його одяг, золотий перстень, срібний ланцюжок до годинника, гаманець з грошима, намагалися зняти золоті коронки із зубів, але не змогли. Зав'язавши громадянину І. очі та зв'язавши руки, вивели босого в район яру і там знову побили, а потім зникли. Через декілька днів злочинці були затримані. Вдалося знайти майже всі речові докази, окрім гаманця, який після вилучення з нього грошей один з нападників нібито перекинув через сарай. Була обстежена територія навколо сараю, але пошуки ускладнювалися великою кількістю снігу. Тоді було проведено слідчий експеримент для вирішення питання про те, чи можна взагалі перекинути гаманець через сарай. Для проведення експерименту, ґрунтуючись на показаннях потерпілого, підбрали аналогічний за розмірами, формою та вагою гаманець. З використанням цієї моделі були проведені експерименти, під час яких обвинувачений намагався перекинути гаманець через сарай. Впевнившись у неспроможності здійснити це, і, відповідно, неправдивості своїх показань, він показав те місце, де сховав гаманець [13, с. 60].

Реконструкція проводиться шляхом повного або часткового відтворення обстановки.

Приклад. У справі про нанесення тілесних ушкоджень сторожу П. свідок К. стверджував, що бачив, як обвинувачений А. зупинив сторожа П. біля металевої огорожі та вдарив декілька разів кулаком в обличчя, після чого сторож П. впав. Для перевірки показань свідка та потерпілого було проведено чотири слідчі експерименти, які переконливо доводили, що з місця, де знаходився свідок К., під час описаних ним подій, за умов освітлення темної огорожі лампочкою у 50 Ватт, видні тільки контури фігур, а не рухи рук. Свідок продовжував наполягати на своїх показаннях. У процесі п'ятого експерименту з'ясувалося, що огорожу нещодавно пофарбували темно-зеленою фарбою, а в момент події вона була світлою. Слідчий негайно провів реконструкцію, зокрема певну ділянку огорожі було закрито листами оцинкованого заліза, і на цьому світлому фоні можна було чітко бачити усі дії учасників експерименту, а відповідно, і події [13, с. 53].

Реконструкція шляхом імітації окремих фрагментів обстановки найчастіше проводиться для перевірки версій про можливість вчинення окремих дій, наприклад, для перевірки факту проникнення людини через отвір у стіні. У цьому випадку достатньо імітувати злом чи отвір у стіні (даху) на відповідному щиті й потім проводити дослідження. При цьому необхідно точно змоделювати розмір отвору, його відстань від поверхні землі до підлоги, особливі ознаки тощо [13, с. 55].

Реконструкція метеорологічних факторів у разі, якщо вони мають значення для слідчого експерименту (наприклад, світлових умов, дощу, снігу, що випав, тощо), може бути досягнута за допомогою спеціальних технічних засобів. Так, дощ імітується за допомогою поливальної машини, сніговий покрив — присипанням снігу або його замітника тощо [13, с. 55 – 56].

Підсумовуючи зазначене, можна виокремити такі основні тактичні прийоми, використання яких найбільш доцільне під час проведення слідчих експериментів, що мають за мету виявлення неправди в показаннях осіб:

- реконструкція (проведення експериментальних дій за умов, максимально наближених до умов, за яких відбувалася подія);

- повторення експериментальних дій у змінених умовах, існування яких не спростовується матеріалами справи;

- поетапне проведення досліджень (у разі складності експерименту);

- «контрольні» експериментальні дії за участю дублерів.

Важливим моментом є правильна оцінка доказового значення результатів слідчого експерименту. Відносно події, що перевіряється, отримані результати можуть бути позитивними (подія могла відбутися) або негативними (подія не могла відбутися).

Позитивні результати експериментів дозволяють дійти ймовірного висновку про те, чи відбулася подія, що перевіряється, у дійсності. Адже сама лише можливість бачити, чути, виконувати певну дію, долати перешкоду ще не є доказом того, що ця особа дійсно бачила, чула, робила. Не є доказом цього і суб'єктивні можливості особи, показання якої перевіряються, підтверджені експериментом. Такий висновок буде правомірним лише в тому випадку, коли він базується на сукупності всіх наявних доказів, а не на ізольованій оцінці лише результатів експерименту [17, с. 330].

Слід мати на увазі, що пороги чутливості слухових, зорових та інших форм сприйняття і спостереження дуже різні та суб'єктивні. Вони залежать від фізичних, фізіологічних, психічних та інших якостей і властивостей конкретної особи, а в низці випадків — навіть від її спеціальних (за освітою) та /або професійних навиків й умінь (те, що може розгледіти з достатньо великої відстані, наприклад, льотчик та професійний шофер, зір яких загострений завдяки відповідним навикам, може не побачити звичайна людина; професійний музикант та акустик можуть розрізняти звуки, що знаходяться далеко за межею сприйняття інших людей, тощо) [16, с. 188].

Доволі складною є оцінка негативних результатів слідчого експерименту. Для експериментів, у процесі яких перевіряється об'єктивна можливість наявності події (явища), що припускалася, негативний результат дозволяє, як правило, дійти достовірного категоричного висновку про те, що її не було, вона неможлива. Проте слід дотримуватися вказаних вище вимог щодо варіативності та багаторазовості досліджень для абсолютної впевненості в тому, що ця подія (явище) неможлива для будь-яких людей, а не лише для обраних слідчим виконавців експериментальних дій [17, с. 330 – 331].

Оцінюючи результати діагностичних експериментів, у процесі яких перевіряються можливості здійснення конкретною особою певних дій, слід мати на увазі вплив таких факторів, як тимчасові несприятливі стани особи, показання якої перевіряються, в момент експерименту, а також неповторність психічних явищ, що мали місце в момент події, коли нервово напруження іноді надає людям незвичайної сили та надзвичайних можливостей. Такі стани особи не можна не враховувати, а отже,

діагностичні експерименти доцільно проводити за участю чи консультацією психолога, який допоможе слідчому врахувати все різноманіття психічних явищ, здатних вплинути на результати досліджень [17, с. 331 – 332].

Приклад. Касир, на якого напали грабіжники і відібрали портфель з грошима, з великою швидкістю пробіг значну відстань. Будучи запідозрений у привласненні грошей та інсценуванні пограбування, він не зміг повторити свого «рекорду» під час проведення експерименту, але в процесі подальшого розслідування правдивість його показань була підтверджена.

Негативні результати експерименту, під час якого перевіряються суб'єктивні можливості тієї чи іншої особи, оцінюються з урахуванням її позиції у справі, бажання досягти позитивних результатів. Слід враховувати, що якщо людина не бажає виявити свої можливості, експеримент втрачає сенс, тому що негативний результат нічого не підтверджує і не спростовує. Якщо ж, судячи з обставин справи, таке прагнення в особи є, то нездатність зробити під час експерименту те, що їй нібито вдалося в минулому, може мати подвійну причину: або таке твердження не відповідає дійсності і людина фактично не має здібностей, які їй приписують, або описувані нею дії могли бути виконані в минулому, але в подальшому такі здібності нею були втрачені (наприклад, через зниження гостроти органів відчуття, втрату навиків, вправності тощо) [17, с. 408].

Слідчий експеримент є також засобом психологічного впливу на його учасників, оскільки результати експерименту нерідко явно свідчать про можливість чи неможливість існування певної події (явища), спростувати які підозрюваному чи обвинуваченому буває доволі складно.

Наприклад: Обвинувачений у крадіжці з магазину шляхом проникнення до приміщення через квартиру заявив на допиті, що вчинив цей злочин один, без співучасників. Під час проведення слідчого експерименту всі намагання обвинуваченого проникнути у такий спосіб до приміщення виявилися безуспішними, причому це було очевидно для всіх учасників експерименту. У результаті обвинувачений змушений був зізнатися, що в нього є співучасник — неповнолітній, який на його прохання проник через квартиру до магазину та зсередини відчинив йому двері [18, с. 404].

Підсумовуючи, слід зазначити, що хоча слідчий експеримент і є потужним засобом для підтвердження або спростування показань тих чи інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, але не є «остаточною крапкою» у з'ясуванні правдивих обставин і тверджень. Остаточне рішення обов'язково повинно враховувати результати аналізу всіх даних у справі.

Список використаної літератури

1. *Переверза О.Я.* Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О.Я. Переверза. — Х. : Нац. юрид. акад. ім. Я. Мудрого, 2000. — 19 с.
2. *Кузьмичов В.С.* Алібі у розкритті злочинів : навч. посіб. / В.С. Кузьмичов, В.В. Юсупов. — К. : КНТ, 2007. — 264 с.
3. *Семенов В.В.* Розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : моногр. / ред. Коновалова В.О. / В.В. Семенов. — Х. : СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. — 144 с.
4. *Баев О.Я.* Основы криминалистики : курс лекций / О.Я. Баев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Экзамен, 2003. — 320 с.

5. Скорченко П.Т. Расследование изнасилований / П.Т. Скорченко. — М. : Былина, 2004. — 224 с.
6. Белкин Р.С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособ. / Р.С. Белкин. — Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. — 200 с.
7. Белкин Р.С. Теория и практика следственного эксперимента / Р.С. Белкин. — М. : ВШ МВД СССР, 1959. — 169 с.
8. Россинская Е.Р. Криминалистика : курс лекций / Е.Р. Россинская. — М. : Норма, 2006. — 384 с.
9. Щербаковский М.Г. Криминалистика : пособ. по подгот. к госуд. (выпуск.) экзамен. / М.Г. Щербаковский. — Харьков : Прометей-Прес, 2004. — 284 с.
10. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : моногр. / В.Ю. Шепітько. — Х. : Харків-юридичний, 2007. — 432 с.
11. Шумилин С.Ф. Воспроизведение обстановки и обстоятельств события. Гл. 13 : руковод. по расслед. преступл. / [Шумилин С.Ф., Гриненко А.В., Каткова Т.В. и др.]. — Харьков : Консум, 2001. — 608 с.
12. Еникеев М.И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии : учеб. для вузов / М.И. Еникеев. — М. : Норма, 2005. — 640 с.
13. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений / И.М. Лузгин. — М. : Юрид. л-ра, 1981. — 152 с.
14. Ципарский Я.Г. Некоторые приемы реконструкции на месте происшествия для воспроизведения обстановки и обстоятельств события / Я.Г. Ципарский // Криминалистика и судебная экспертиза. — Харьков : НИИ судебной экспертизы. — 1965. — Вып. 2. — С. 65.
15. Коновалова В.Е. Основы юридической психологии : учеб. / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — Харьков : Одиссей, 2005. — 352 с.
16. Баев О.Я. Тактика следственных действий : учеб. пособ. / О.Я. Баев. — Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. — 208 с.
17. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. — М. : Изд-во «Юрлитинформ», 2001. — 352 с.
18. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология : учеб. пособ. / Ю.В. Чуфаровский. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Проспект, 2006. — 472 с.

УДК 343.983

Ф.В. Синяков, заместитель начальникаНаучно-исследовательского экспертно-криминалистического центра
при УМВД Украины в Херсонской области

ОПРЕДЕЛЕНИЕ УГЛА, ПОД КАКИМ ПРОИЗВЕДЕН ВЫСТРЕЛ В ПЛОСКУЮ ПРЕГРАДУ

Предложен метод определения угла, под каким произведен выстрел в плоскую преграду, базирующийся на форме повреждений от каждого снаряда (пули или дробины). Приведены результаты экспериментов произведенных под разными углами выстрелов с пистолета Макарова, карабина ТОЗ-17 и охотничьего ружья ТОЗ-34Р на разные поверхности.

Ключевые слова: повреждения, угол выстрела, преграда, пуля, дробь.

Определение угла наклона оружия к преграде, под каким нанесено огнестрельное повреждение, имеет существенное значение для правильного установления обстоятельств расследуемого события.

Впервые определять угол выстрела из дробового оружия расчетным путем предложил Я.С. Смусин (1954 год) на основании экспериментальных выстрелов, произведенных с дистанции от 1 до 5 м [2]. Осыпь дроби (следы повреждения преграды дробовым снопом (объем рассеивания отдельных дробинок снаряда)) располагалась на мишени в виде правильного эллипса (рис. 1), причем изменялась только большая ось эллипса, малая же оставалась одинаковой. Угол выстрела определялся по формуле:

$$\alpha = \arcsin d/D, \quad (1)$$

где:

α — угол выстрела; d — малая ось эллипса; D — большая ось эллипса.

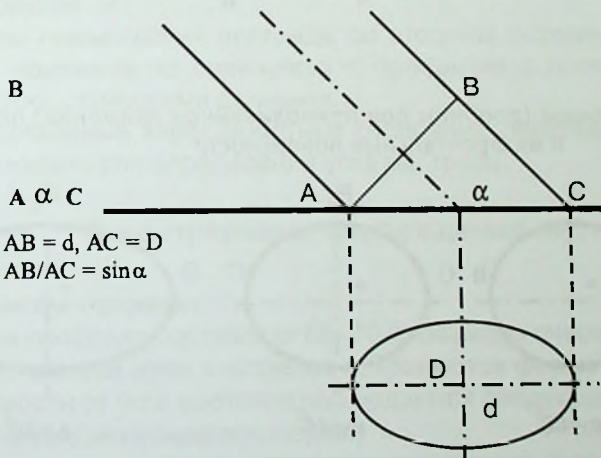

Рис. 1. Схема определения угла по методу Я.С. Смусина

К сожалению, данный метод может быть применен не во всех случаях. Во-первых, уже на расстоянии 10–20 м дробовая осыпь редко помещается целиком на преграде; во-вторых, правильную цилиндрическую форму дробовой снаряд имеет только на небольших дистанциях, далее в силу особенностей снаряжения, наличия ветра, формы сверловки канала ствола, условий производства выстрела и иных причин форма изменяется.

В данной работе предлагается метод определения угла, под каким произведен выстрел в плоскую преграду, с использованием формы повреждений от каждого снаряда (пули или дробины) в отдельности.

Как известно, дробины имеют форму шара. При прямолинейном движении дробины в пространстве образуется цилиндр диаметром, равным диаметру дробины. Поэтому повреждение плоской преграды дробиной можно рассматривать как сечение цилиндра плоскостью.

Согласно правилам начертательной геометрии [5], сечение цилиндра плоскостью, не параллельной оси цилиндра, может иметь фигуру сечения в виде окружности (если секущая плоскость перпендикулярна к оси цилиндра) или эллипса (если секущая плоскость наклонна к цилиндру).

На рис. 2 представлен цилиндр, рассекаемый плоскостями P_1, P_2, P_3, P_4 , а также фронтальные проекции цилиндра и плоскостей. На рис. 3 представлены формы сечений цилиндра плоскостями.

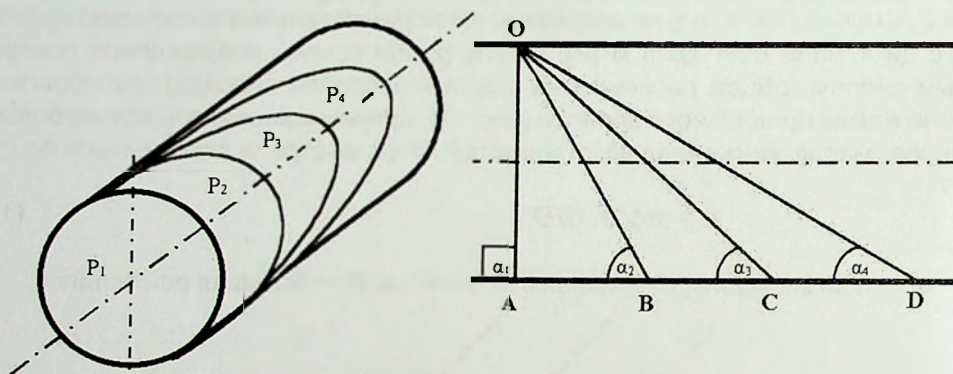

Рис. 2. Расечение цилиндра (дробины при прямолинейном движении) плоскостями и их фронтальные поверхности

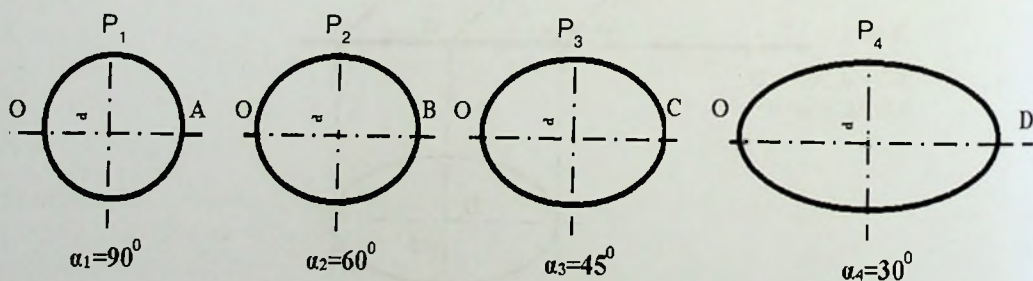

Рис. 3. Формы сечения цилиндра (дробины при прямолинейном движении)

Так как в стрелковом оружии используются боеприпасы, пули которых имеют цилиндрическую форму, то задача установления угла выстрела по следам пулевых повреждений на плоской преграде будет решаться так же, как и для повреждений, образованных дробью. Учитывая, что отклонение пули от направления полета имеет незначительную величину по сравнению с ее размерами, им можно пренебречь.

Для проверки данных построенной теоретической модели повреждений плоскости преграды была произведена стрельба из пистолета Макарова, карабина ТОЗ-17 и охотничьего ружья ТОЗ-34Р. Преградами были листы стекла толщиной 2 и 6 мм, лист фанеры толщиной 4 мм, листы ДВП толщиной 3 мм, а также листы пластика, омедненного фольгой (фольгированный гетенагс), толщиной 2 мм.

Выстрелы производились с дистанции 10 м, при этом после каждой серии выстрелов (по три выстрела из каждого оружия) преграды разворачивались на 100°. Для производства выстрелов применялись патроны одной серии.

В ходе проведения эксперимента были установлены закономерности образования повреждений в различных преградах в зависимости от угла выстрела.

Повреждения, образованные выстрелами из пистолета Макарова в листе пластика

Для изучения механизма внедрения пули в преграду выстрелы в пластик производились со стороны фольги. Эксперименты показали:

1. При одном и том же угле выстрела форма и размеры повреждений меняются незначительно.

2. Данные теоретической модели повреждения преграды соответствуют экспериментальной.

3. Размеры пробоин соответствуют размерам снаряда.

4. Со стороны, противоположной выстрелу, наблюдается отслоение верхнего слоя преграды наружу. При углах 80°, 70°, 60° отслоение фольги расположено ниже линии выстрела. Данный эффект наблюдается для пуль, выстрелянных из нарезного огнестрельного оружия.

5. Профиль повреждения преграды со стороны вхождения снаряда имеет меньший радиус кривизны по сравнению с профилем с противоположной стороны и совпадает с теоретическими данными.

6. Количественные характеристики отслоения переднего слоя преграды могут быть использованы для определения угла выстрела.

Огнестрельные повреждения листа ДВП

Эксперименты показали:

1. Пулевая пробоина составляет 65–70 % размера снаряда.

2. При одинаковых углах выстрелов сохраняются форма и размеры повреждений. В зависимости от угла выстрела наблюдаются следующие повреждения:

— 90° — правильная округлая форма;

— 80° — противоположная направлению выстрела сторона имеет линейную форму повреждения;

— 70° — на противоположной выстрелу стороне повреждения образуется бортик;

— 60° — форма пробоины неустойчивая, наблюдаются как округлые, так и продолговатые формы повреждений;

— 50° — со стороны, противоположной выстрелу, в преграде появляются трещины;

— 40° — 30° — форма повреждений продолговатая, соотношение сторон повреждений равно:

$$\frac{d}{D}(40^\circ) = 0,4-0,6, \quad \frac{d}{D}(30^\circ) = 0,35-0,4. \quad (2)$$

3. В целом форма повреждений не соответствует данным теоретической модели.

4. Со стороны выстрела наблюдается поясок обтирания, форма которого совпадает с данными теоретической модели повреждения.

5. По размерам пояска обтирания с точностью до 1 мм можно определить калибр оружия.

6. При углах 70°, 60°, 50°, 40°, 30° формы повреждений, образованные выстрелами из пистолета Макарова и карабина ТОЗ-17, не совпадают.

7. Поясок обтирания при выстрелах, произведенных из пистолета Макарова, выражен лучше.

Огнестрельные повреждения листа фанеры

При проведении экспериментов угол выстрела изменялся в плоскости, перпендикулярной волокнам древесины. Эксперименты показали:

1. Пулевая пробоина в плоскости, перпендикулярной плоскости измерения угла выстрела, составляет 50 – 60 % размера снаряда.

2. При одинаковых углах выстрелов сохраняются форма и размеры повреждений.

В зависимости от угла выстрела наблюдаются следующие повреждения:

— 90° — правильная округлая форма;

— 80° — противоположная направлению выстрела сторона имеет линейную форму повреждения;

— 70° — пробоина продолговатой формы, противоположная выстрелу сторона имеет линейную форму повреждения;

— 60° — пробоина продолговатой формы, со стороны, противоположной выстрелу, наблюдаются отщепы наружного слоя листа фанеры;

— 50° — пробоина прямоугольной формы, со стороны, противоположной выстрелу, наблюдаются отщепы наружного слоя листа фанеры;

— 40°–30° — форма повреждений продолговатая с характерной формой пояска обтирания.

3. Форма повреждений не соответствует данным теоретической модели.

4. Со стороны выстрела наблюдается поясок обтирания, форма которого совпадает с теоретическими данными.

5. По размерам пояска обтирания с точностью до 1 мм можно определить калибр оружия.

6. При углах 70°, 60°, 50°, 40°, 30° формы повреждений, образованные выстрелами из пистолета ПМ и карабина ТОЗ-17, не совпадают.

7. Поясок обтирания при выстрелах, произведенных из пистолета Макарова, выражен лучше.

Огнестрельные повреждения листового стекла

Эксперименты показали:

1. Пулевая пробоина имеет размеры, превышающие диаметр снаряда.
2. Размеры повреждения безоболочечной пулей значительно превышают размеры снаряда.
3. При одинаковых углах выстрелов форма и размеры повреждений не сохраняются.
4. Повреждения, образованные пулей из пистолета Макарова, имеют округлую форму, края повреждения безоболочечной пулей патрона калибра 6 мм имеют прямолинейные очертания.
5. Форма повреждений не соответствует данным теоретической модели.
6. При угле выстрела в 30° происходит разрушение стекла на осколки.
7. Для установления направления и угла выстрела определяющими являются форма и расположение концентрических и радиальных трещин:
 - радиальные трещины со стороны, противоположной выстрелу, имеют большую длину и расположены на меньшем расстоянии одна от другой;
 - при угле выстрела меньше 90° концентрические трещины приобретают форму правильного эллипса;
 - отношение размера малой оси к размеру большой оси (d/D) эллипса характеризует угол выстрела.
8. При увеличении толщины стекла вероятность разрушения листа увеличивается. Результаты экспериментов приведены в таблице.

Таблица

α	d/D							Теорети- ческие данные
	пластик	ДВП		фанера		стекло*		
	ПМ	ПМ	ТОЗ-17	ПМ	ТОЗ-17	ПМ	ТОЗ-17	
90°	1	1	1	1	1	1	1	1
80°	1	1,1	1,15	0,8	1	0,95	0,95	0,98
70°	0,93	1,1	1	0,7	1	0,9	0,9	0,93
60°	0,87	0,83– 0,95	1,38	0,66	0,92	0,9	0,9	0,86
50°	0,82	0,81	1,18	0,55	0,92	0,8	0,81	0,76
40°	0,69	0,63	0,4	0,46	0,6	0,78	0,8	0,64
30°	0,55	0,47	0,3–0,4	0,38	0,56	–	–	0,5

* Расчет произведен по отношению к форме концентрических трещин.

Дробовые повреждения

В связи с тем, что диаметр дроби меньше 5 мм, для уменьшения погрешности вычисления угла необходимо производить измерение наибольшего и наименьшего размеров пробоин (рис. 4) в различных частях осыпи (не менее 10 пробоин).

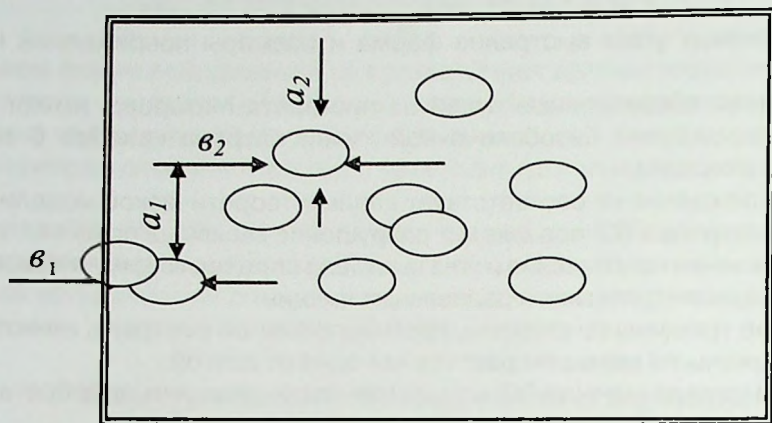

Рис. 4. Определение наибольшего и наименьшего размеров дробовых повреждений

Вычисления проводят по формулам:

$$K_i = \frac{a_i}{b_i}; \quad K_{cp} = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^N K_i^2}}{N} \quad (3, 4)$$

Для получения угла выстрела значение полученного коэффициента (K_{cp}) сопоставляется с данными, приведенными в таблице, и по интерполяционной формуле Ньютона определяется искомый угол выстрела [6]:

$$P(x) = y_0 + \frac{y_1 - y_0}{h} (x - x_0); \quad y_0 = f(x_0); \quad y_1 = f(x_0 + h), \quad (5)$$

при $K_{cp} = 0,75$; $\alpha = 40^\circ + \frac{50^\circ - 40^\circ}{0,13} (0,75 - 0,69) \approx 45^\circ$; искомый угол — $\alpha \approx 45^\circ$.

Точность определения угла выстрела указанным методом возрастает с увеличением номера дроби и плотности преграды.

Таким образом, результаты проведенных экспериментов позволяют сделать следующие выводы:

— задача определения угла выстрела в плоскую преграду решается путем сопоставления исследуемого повреждения с экспериментальными повреждениями в аналогичной преграде, сопоставления относительных размеров и особенностей повреждений;

— полученные данные об угле выстрела по возможности следует проверять экспериментально;

— зависимость формы повреждений от угла встречи с преградой остается постоянной как для пуль, так и для дроби, и зависит только от толщины и плотности преграды;

— экспериментальные данные для листового стекла, ДВП, фанеры не совпадают с данными теоретической модели;

— форма пояса обтирания для повреждений в ДВП и фанере совпадает с данными теоретической модели и является определяющей для установления угла выстрела;

— величина отклонения периферических дроби от осыпи существенно не влияет на определение угла выстрела;

— погрешность определения угла выстрела возрастает с увеличением твердости преграды и диаметра снаряда;

— для расчета следует использовать форму пробоин в преградах, имеющих одинаковую плотность.

Список использованной и рекомендованной литературы

1. Кустанович С.Д. Где находится место, откуда произведен выстрел: судебная баллистика / С.Д. Кустанович. — М., 1956.
2. Лисицын А.Ф. Определение угла и расстояния выстрела, произведенного под острым углом к преграде: судебно-медицинская экспертиза при повреждениях из охотничьего гладкоствольного оружия / А.Ф. Лисицын. — М., 1985.
3. Разумов Э.А. Осмотр места происшествия. Методика и тактика / Э.А. Разумов, М.П. Молибога. — К. : Ред. колл. МВД Украины, 1994. — С. 437.
4. Охотничье огнестрельное оружие отечественного производства: некоторые сведения о действии огнестрельного снаряда и дополнительных факторов выстрела при поражении из гладкоствольного охотничьего оружия / [Портнов М.Э., Потолицын А.С., Устинов А.И., Филиппов В.В.]. — М., 1969. — С. 73.
5. Розов С.В. Курс черчения: пересечение тел вращения проектирующими плоскостями / С.В. Розов. — К., 1959. — С. 126.
6. Выгодский М.Я. Справочник по высшей математике: приближенные вычисления / М.Я. Выгодский. — М., 1978.
7. Воздействие на преграду основного и дополнительных факторов выстрела. Понятия близкого и дальнего выстрела, выстрела в упор. Определение дистанции и направления выстрела [Электронный ресурс] : материалы сайта ЭКО УВД СЗАО г. Москвы.
8. Каплунов И.М. Альбом огнестрельных повреждений / Каплунов И.М., Марданов Ю.П., Потапов Ю.П. — М., 1989. — С. 64.

УДК 343.982.33

Н.А. Диденок, начальник отделения
Государственного экспертного центра МВД
Республики Беларусь

О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ВЕДЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО УЧЕТА ЗАПАХОВЫХ СЛЕДОВ ЧЕЛОВЕКА

Обоснована целесообразность и формы ведения криминалистического учета запаховых следов человека, приведен опыт Государственного экспертно-криминалистического центра (ГЭКЦ) МВД Республики Беларусь по ведению банка данных запаховых следов с мест нераскрытых преступлений.

Ключевые слова: запаховые следы, криминалистический учет, сравнительные образцы, сравнительные исследования.

Интерес ученых и практиков к ольфакторному методу усиливает необходимость обобщения уже накопленного опыта и осмысления методологической базы для организации судебного исследования пахучих следов человека. До настоящего времени публикации по данной теме содержат спорные утверждения и предложения, неосуществимые в практической деятельности.

Пожалуй, наиболее проблемными вопросами в области ольфакторного исследования остаются целесообразность и формы ведения криминалистического учета пахучих следов человека. Ряд криминалистов предлагает создание и ведение в экспертных подразделениях не только банка запаховых следов с мест нераскрытых преступлений, но и коллекций «образцов запахов лиц, совершивших тяжкие корыстные преступления и склонных к рецидивному поведению; образцов запахов лиц, в отношении которых проводились одорологические исследования; образцов запахов неопознанных трупов и лиц, пропавших без вести» [4], «запаховых образцов ранее судимых лиц и лиц, представляющих оперативный интерес и находящихся в разработке» [1].

С позицией уважаемых авторов трудно согласиться, поскольку свойства пахучих следов соответствуют свойствам образующих их веществ, обладающих [2; 3]:

- делимостью (возможность получить со следа пробу, характеризующую субъект);
- способностью удерживаться на предметах (посредством сорбции);
- подвижностью структуры (из-за механического смешения и диффузии веществ);
- способностью рассредоточиваться в воздушной среде (за счет испарения, летучести).

Отсюда следует отсутствие возможности проводить проверки по массивам запаховых следов с мест нераскрытых преступлений и образцов проверяемых лиц. Невозможность проведения подобных проверок связана с тем, что если вопрос с возобновлением сравнительных образцов проверяемых лиц можно решить хотя бы умозрительно, то израсходованные пахучие пробы с мест нераскрытых преступлений возобновить не представляется возможным.

Таким образом, ведение коллекций «образцов запахов лиц, совершивших тяжкие корыстные преступления и склонных к рецидивному поведению; запахов образцов ранее судимых лиц и лиц, представляющих оперативный интерес и находящихся в разработке» представляется нецелесообразным с технической точки зрения. А ведение учета «образцов запахов лиц, в отношении которых проводились одорологические исследования» видится спорным еще и с процессуальной точки зрения, поскольку в соответствии с ныне действующей нормативной базой неизрасходованные сравнительные образцы после исследования отсылаются в адрес лица, вынесшего постановление.

Отдельно хотелось бы остановиться на вопросе ведения учета образцов запахов неопознанных трупов и лиц, пропавших без вести. Ведение таких коллекций представляется совершенно нецелесообразным потому, что образцы, полученные от трупов, являются непригодными для ольфакторного исследования ввиду того, что неопознанные трупы чаще всего находятся в состоянии гнилостных изменений. Кроме того, за 10 лет существования отделения по исследованию запахов следов в ГЭКЦ МВД Республики Беларусь ни разу не было назначено исследование по уголовным (розыскным) делам, возбужденным по факту обнаружения неопознанных трупов. В то же время за 2002–2005 годы было проведено 93 диагностических исследования, где в качестве вещественных доказательств были предоставлены объекты, изъятые при осмотре места последнего пребывания без вести пропавших лиц. Чаще всего такими объектами являлись личные носимые вещи без вести пропавшего лица, изъятые в ходе осмотра его жилища. 92 пробы помещены в банк запахов следов с мест нераскрытых преступлений. К настоящему времени ни один из числа хранящихся объектов не был востребован для проведения сравнительного исследования.

Очевидно, что вероятность назначения сравнительного исследования по объектам, изъятых в ходе расследования уголовных дел по фактам безвестного исчезновения граждан, представляется незначительной, поскольку для этого необходимо предоставлять образцы сухой крови проверяемого лица, что является невозможным при его отсутствии. В случае обнаружения неопознанного трупа проведение идентификационного исследования с хранящимися запахами пробами также не представляется возможным в связи с непригодностью для такого исследования трупной крови.

Наиболее целесообразным представляется ведение банка запахов следов с мест нераскрытых преступлений в экспертном учреждении. Такой банк в настоящее время является единственной формой криминалистического учета ольфакторной информации в ГЭКЦ МВД Республики Беларусь. Данная форма учета предусматривает хранение пахучих проб, полученных при проведении следственных действий либо лабораторным способом, с целью последующей идентификации с образцами проверяемых лиц. Запаховые пробы помещаются в банк после диагностического определения наличия на предметах-следоносителях либо в пахучих пробах запахов следов человека как биологического вида. При этом предметы-носители после изъятия с них запаховых проб высылаются в адрес инициатора исследования. После появления проверяемых по делу лиц у них отбираются образцы сухой крови (это лучший и наиболее «чистый» источник индивидуального запаха субъекта) и проводится идентификационное исследование с изъятими из банка пахучими пробами.

Кроме того, банк запахов следов с мест нераскрытых преступлений позволяет проводить исследования с целью ответа на вопрос: не одним ли субъектом оставлены пахучие следы, изъятые с мест различных преступлений. Такое сравнение также проводится не по массиву, а только с конкретными пахучими пробами в случае, когда совершенные в разное время и в различных местах преступления имеют

сходный почерк и перед органами предварительного расследования возникает вопрос об объединении уголовных дел.

Необходимо оговориться, что Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь не разрешает эксперту проводить исследования, которые могут повлечь полное или частичное уничтожение объектов экспертизы либо изменение их внешнего вида или основных свойств, если на это не было специального разрешения органа, расследующего уголовное дело (ч. 3 ст. 61). Поэтому для проведения сравнительного исследования запаховых проб с мест различных преступлений необходимо получение разрешения от следователя (дознателя), в чьем производстве находится данное уголовное дело.

Результаты использования банка запаховых следов в экспертной практике ГЭКЦ МВД Республики Беларусь, характеризующие целесообразность такой формы работы, представлены в таблице.

Год	2001	2002	2003	2004	2005
Количество объектов, помещенных в банк запаховых следов	221	313	330	313	362
Количество идентификационных экспертиз с объектами, находящимися на хранении в банке запаховых следов	31	45	52	52	54
Количество объектов, изъятых для проведения сравнительных исследований	46	73	93	70	89
Установлено лиц (получены категорические положительные выводы)	16	22	22	25	20

Как видно из таблицы, 371 проба (или 1/4 всего количества помещенных в банк запаховых следов с мест нераскрытых преступлений) в дальнейшем была использована для производства идентификационного исследования. Причем, в 2005 году был получен категорический положительный вывод о наличии индивидуального запаха проверяемого лица в пробе, находящейся на хранении с 1998 года.

Сохранение вещественных доказательств с возможными запаховыми следами в подразделениях предварительного расследования при отсутствии там надлежащих условий (упаковка, температурный режим, влажность) с большой долей вероятности привело бы к утрате пахучих составляющих. Поэтому, очевидно, что ведение банка запаховых следов с мест нераскрытых преступлений в экспертном учреждении является наиболее целесообразным, так как позволяет обеспечить сохранность ольфакторной информации для дальнейшего использования в качестве доказательства по делу.

Список использованной литературы

1. *Грошенкова О.А.* Использование запаховых следов человека в расследовании преступлений : учеб.-метод. пособ. / О.А. Грошенкова. — Саратов : СГАП, 1999. — 96 с.
2. *Старовойтов В.И.* Словарь-справочник терминов и понятий судебной экспертизы пахучих (запаховых) следов человека : учеб. пособ. / В.И. Старовойтов, Т.Ф. Моисеева. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. — 111 с.
3. *Старовойтов В.И.* Запах и ольфакторные следы человека / В.И. Старовойтов, Т.Н. Шамонова. — М. : ЛексЭст, 2003. — 127 с.
4. *Федоров Г.В.* Одорология: запаховые следы в криминалистике : моногр. / Г.В. Федоров. — Минск : Амалфея, 2000. — 144 с.

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ В ГАЛУЗІ КРИМІНАЛІСТИКИ

УДК 343.982.5 (092)

В.Н. Чисников,

*кандидат юридических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник
Государственного научно-исследовательского
института МВД Украины*

Е.Ф. БУРИНСКИЙ — ОСНОВОПОЛОЖНИК СУДЕБНОЙ ФОТОГРАФИИ

Излагается краткая биография российского криминалиста Е.Ф. Буринского (1849–1912 гг.) и его заслуги в области судебной фотографии, а также публикуется ранее неизвестная исследователям статья ученого «Дактилоскопия и судебная фотография», опубликованная автором в «Журнале психографологии» (1904, №№ 9, 10).

Ключевые слова: Е.Ф. Буринский, судебная фотография, дактилоскопия.

В этом году исполняется 160 лет со дня рождения одного из пионеров российской криминалистики, «отца судебной фотографии», создателя первой в мире судебно-фотографической лаборатории Е.Ф. Буринского. Евгений Федорович родился 6 (19) февраля 1849 г. в г. Рязани в семье служащего почтового ведомства, род которого происходил из мелкопоместных дворян. Детские годы прошли в Нижнем Новгороде, где его отец Федор Федорович Буринский служил губернским почтмейстером. Сначала Женя учился в Нижегородской гимназии, а затем был переведен во 2-й Московский кадетский корпус. В 1874 году он по настоянию отца поступил в Петербургское военно-инженерное училище, но был отчислен со второго курса за неуспеваемость. Продолжал образование вольным слушателем физико-математического факультета Петербургского университета, но материальные трудности вынудили его оставить учебу и начать трудовую деятельность служащим железнодорожного ведомства.

В 1876 году Евгений Федорович начал работать в журнале «Всемирная иллюстрация» и других периодических изданиях, в которых публиковал научные обзоры. Через три года стал редактором нового журнала «Российская библиография». С этого момента началось его увлечение фотографией. Поставив перед собой цель открыть закономерности выявления невидимых текстов при помощи фотографии, Е.Ф. Буринский посвятил этой проблеме 15 лет своей жизни. Разработанный им метод цветоделительной фотографии, то есть усиления контраста изображения (до 1000х) позволял выявлять и читать едва заметные и даже почти невидимые тексты.

В 1889 году Е.Ф. Буринский организовал первую в мире судебно-фотографическую лабораторию, которая размещалась в здании Петербургского окружного суда. Несмотря на неподобающие условия работы, плохое техническое оборудование, его исследования отличались высоким качеством и удивляли большим количеством. В течение первого года работы лаборатории им было выполнено 78 исследований, в том числе: 29 — по сравнению почерков, 9 — по исследованию чернил и бумаги, 10 — по восстановлению вытравленных и подчищенных текстов, 15 — по сравнению и установлению времени написания текстов и др.

В том же году Е.Ф. Буринский выступил экспертом в Петербургском окружном суде по делу Рокоссовского и Юнггерца. Проведенное им впервые исследование с помощью метода цветоделения позволило установить подделку подписи кассира и выявить другую подпись, залитую чернильным пятном. Вскоре ученый начал демонстрировать свои опыты по цветоделительной фотографии на выставках в Петербурге, Москве, Одессе и других городах. Подобных результатов ни в России, ни за рубежом никто из исследователей не достигал. На фотографической выставке в Москве (1892 год) ему была присуждена золотая медаль с выдачей премии в 1 000 рублей от Министерства юстиции.

Всеобщее признание разработанный Е.Ф. Буринским метод усиления контраста и цветоделения получил после того, как с его помощью автору в 1894 году удалось восстановить и прочесть тексты относящихся к XIV веку древних рукописей, обнаруженных в 1845 году при ремонтных работах в Московском Кремле. Это был первый в мировой практике и уникальный по своим результатам случай подобного исследования. Описание этой работы, а также других своих исследований Е.Ф. Буринский изложил в книге «Судебная экспертиза документов, производство ее и пользование ею» (1903 год). Р.С. Белкин утверждал «...Это была первая оригинальная отечественная монография по кардинальным проблемам нарождающейся криминалистической науки».

В 1898 году Российская академия наук признала разработанный Е.Ф. Буринским метод цветоделения выдающимся научным открытием, сравнивая его с изобретением микроскопа, и наградила ученого высшей наградой — премией М.В. Ломоносова.

Е.Ф. Буринский был одним из первых в России ученых, который оценил возможности нового на то время метода идентификации личности — дактилоскопии. В «Журнале психографологии» он опубликовал оригинальную статью «Дактилоскопия и судебная фотография», в которой высказывался о широких возможностях использования судебной фотографии в выявлении отпечатков пальцев на различных предметах, в частности на бумаге (документах) [1].

Стремясь сохранить для потомков как свои, так и чужие экспертизы, он заботливо собирал и хранил относящиеся к ним материалы. Собранная им коллекция, состоящая из 16 альбомов, к сожалению, погибла во время блокады Ленинграда.

В последние годы жизни Е.Ф. Буринскому пришлось перенести много лишений: против него было возбуждено уголовное дело по обвинению в получении взятки и даже заведомо ложного заключения. И хотя он был оправдан судом, но вынужден был оставить экспертную деятельность и в результате терпеть нужду. Умер выдающийся криминалист 18 (31) марта 1912 г. в Петербурге. После его смерти в некрологе, опубликованном в журнале «Вестник фотографии», в частности, говорилось: «Утрата Е.Ф. Буринского откликнется тяжелым эхом в российской фотографической науке, где так немного деятелей, ему подобных, отдающих любимому делу всю свою жизнь и душу...»

О жизни и деятельности Е.Ф. Буринского можно прочесть в работах И.Ф. Крылова [1; 2; 3], А.И. Винберга [4], Р.С. Белкина [5] и других.

В связи с юбилеем Е.Ф. Буринского предлагается неизвестная исследователям статья ученого «Дактилоскопия и судебная фотография», обнаруженная в «Журнале психографологии». Упоминаний об этой статье не найдено ни в одной из работ по криминалистике. В источниках указываются только две работы по дактилоскопии, вышедшие в России в 1904 году [6; 7].

«Буринский Евгений»

ДАКТИЛОСКОПИЯ И СУДЕБНАЯ ФОТОГРАФИЯ

В журнале министерства юстиции написана заметка И.И. Гана о так называемой «дактилоскопии» (исследование отпечатков пальцев руки), в которой судебная власть получает новое орудие для борьбы с преступностью. При надлежащей постановке дактилоскопических исследований обнаружение виновных в преступлениях разного рода облегчается в значительной степени, но наибольшую услугу дактилоскопия способна оказывать при разрешении вопросов о подлинности или подложности документов в тех случаях, когда подлог совершен от руки, не аутотипически, то есть при помощи светопечатных, химических и других процессов.

На оконечностях наших пальцев, с ладанной стороны, кожа изборозжена тонкими линиями, совокупность которых, узор никогда не совпадают у других индивидуумов: каждому человеку дан особый узор линий на пальцах, не изменяющийся от колыбели до могилы.

Полицейская антропометрия давно уже пользуется дактилоскопическими отпечатками для своих целей, как самыми надежными определителями личности: в антропометрических бюро сохраняются, вместе с фотографическими карточками и разными обмерами преступников, отпечатки пальцев их рук. При расследовании разных преступлений удается иногда при помощи отпечатков пальцев рук на предметах, к которым прикасался преступник, добраться до виновного или уличить его в преступлении.

Отсылая интересующихся дактилоскопией к названной статье г. Гана, я ограничусь указанием к исследованию подлогов в документах, так как о таком применении г. Ганн совсем не упоминает.

Когда мы пишем по бумаге, то неизбежно прикасаемся к ней концами каких-нибудь пальцев пишущей руки, а часто и мякотью под большим пальцем (гипотенар), или под мизинцем (тенар), кроме того, пальцами левой руки мы придерживаем бумагу.

Если бы руки пишущего были достаточно грязны для того, чтобы оставить отпечатки пальцев и мякоти на бумаге, то очевидно, что лучшего сведения совершенного этим лицом акта письма нельзя было бы и желать: дактилоскопические узоры не оставляли бы сомнения в том, что писала исследуемую рукопись рука именно этого человека, а не какого-либо другого. Следует еще прибавить, что манеры держания пера у всех людей различны, следовательно, различными должны оказаться и способы касания руки к бумаге, так что мы получили бы улику не только в самом дактилоскопическом узоре, но еще и в размещении дактилоскопических отпечатков обеих рук — писавшей и придерживающей бумагу.

Чистые руки не оставляют, конечно, видимых отпечатков на бумаге, но можно предположить, что кожа выделяет из себя некоторое количество жира или влаги и, следовательно, на бумаге должен оставаться отпечаток пальцев, невидимый глазом потому, что цвет его слишком мало отличается от цвета бумаги. Здесь на помощь приходит фотография.

Существует особый фотографический процесс, так называемый цветоделительный, позволяющий различать цветные оттенки, как бы мало они не разнились между собою; этот процесс составляет основу всей судебной фотографии, потому что только при его помощи есть возможность обнаружить разные подскобки в рукописях, вытравленные письма и т. п. Правда, процесс этот сложен, требует особую, специальную лабораторию, но труд и выдержки вполне окупаются полученными результатами. Весной прошлого года фотограф Экспедиции заготовления государственных бумаг А.А. Поповицкий делал доклад фотографическому отделу Имп. Рус. Тех. Общества о работах цветоделительным способом и предъявил собранию изумительные результаты таких работ, полученные экспедицией. В судебной фотографической лаборатории при прокуроре Петербургской судебной палаты цветоделительный способ не практикуется совсем по недостатку денежных средств, отпускаемых на это учреждение, и потому лаборатория ограничивается каллиграфическим сличением почерков при судебном исследовании документов.

Опыт доказал, что при помощи фотографии можно выявить невидимые дактилоскопические отпечатки на бумаге, сделать их видимыми, если, разумеется, писавший не озаботился одеть руку в перчатку; впрочем, и в этом последнем случае, оказывается, возможно доказать, что писавшая рука была облечена в перчатку, а это само по себе уже служит уликой. Тщательнейшее мытье рук и даже высушивание кожи талькой очень мало помогает устранению дактилоскопических отпечатков, потому что во время писания кожные выделения все-таки проникают в бумагу и оставляют следы узоров.

Какой-нибудь Иванов предъявил ко взысканию вексель, подписанный фамилией Петрова, но Петров заявляет спор о подлоге, утверждая, что он векселя не подписывал. Для разрешения такого спора можно предложить Петрову сделать свою подпись на чистом листе бумаги и затем вызвать фотографически дактилоскопические отпечатки на векселе и на пробной бумаге; сравнение узоров решит дело так, что никаким сомнениям места не будет.

Конечно, на исследуемом документе остаются следы пальцев не только писавшего, но и всех тех, которые держали документ в руках, рассматривали его, вообще прикасались к нему и все эти следы будут вызваны фотографией одновременно с дактилоскопическими отпечатками писавшего. Это, однако, почти не затемняет дело, так как положение руки при письме совсем не такое, как при осмотре: пальцы осматривающего прикасаются к бумаге не там и не так, как прикасаются пальцы пишущего. Если между многими вызванными следами пальцев окажутся следы отказывающегося от подписи и, притом, расположенные совершенно так, как они расположены, на пробной бумаге, то есть соответственно его привычке класть руку при письме, то позволительно сделать заключение, что его дактилоскопические следы попали на документ не случайно, не при обозрении документа, но при писании.

Для большей успешности дактилоскопических исследований документов необходимо было бы охранять бумагу от непосредственного к ней прикосновения посторонних лиц. Заклячая, например, спорный документ, с момента заявления спора, между стеклами, как это было предложено еще в 1891 году на фотографической выставке в Петербурге, в витрине судебной фотографии показывалась модель рамки для документов, сделанная таким образом, что рассмотрение документа нисколько не затрудняется, но прикосание к бумаге возможно лишь с нарушением целостности прикрепленной к рамке печати следователя или суда» [8].

Список использованной литературы

1. Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975.
2. Крылов И.Ф. В мире криминалистики / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1980.
3. Крылов И.Ф. Были и легенды криминалистики / И.Ф. Крылов. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987.
4. Винберг А.И. Роль учения Е.Ф. Буринского в формировании отечественной криминалистики / А.И. Винберг. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1981.
5. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. — М., 1999.
6. Ган И.И. Дактилоскопия / И.И. Ган // Журнал Министерства юстиции. — 1904. — № 4. — С. 180 – 189.
7. Досталь Г. Дактилоскопия / Г. Досталь. — М., 1904.
8. Буринский Е.Ф. Дактилоскопия и судебная фотография / Е.Ф. Буринский // Журнал психографологии. — 1904. — № 9. — С. 3 – 4; № 10. — С. 3.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НА ТЕРЕНАХ ІСТОРІЇ

УДК343.982.32 + 343.983.2

А.І. Граціанов, кандидат юридичних наук,
начальник відділу Державного науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України,
доцент

КОМПЛЕКСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ПРИ РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКРАДЕННЯМ АВТОТРАНСПОРТУ, ТА ЙОГО РОЗВИТОК

Висвітлено основні проблеми, що сприяють вчиненню злочинів, пов'язаних з автотранспортом. Розкрито різні аспекти становлення напряму комплексного дослідження транспортних засобів та реєстраційних документів.

Ключові слова: комплексне дослідження транспортних засобів, ідентифікація, реєстрація, облік.

Однією з нагальних проблем, що стоїть перед органами внутрішніх справ України, є боротьба зі злочинами у сфері обігу автотранспорту, найпоширенішими з яких залишається незаконне заволодіння транспортними засобами з метою їх подальшої легалізації [1].

До 1996 року дослідження транспортних засобів проводилося експертами експертно-криміналістичних відділів за направленнями чи завданнями органів Державної автомобільної інспекції (далі — ДАІ), карного розшуку, слідства, митних органів тощо, проте лише відносно тих транспортних засобів, які були ними затримані. На підставі мотивованого приводу для проведення експертного дослідження (як правило, одного з номерних агрегатів транспортного засобу чи документів, що його супроводжують) досліджувався транспорт, що проходив як речовий доказ у кримінальній справі, порушений за фактом викрадення автомобіля. Через відсутність нормативно-довідкової бази дослідження мали несистемний характер. Об'єктами таких досліджень були в першу чергу ідентифікаційні позначення номера кузова автомобіля, як найбільш легкодоступні для ідентифікації.

Перетворення, що поступово відбувалися в країні, в тому числі і в автомобільній галузі (зниження якості продукції вітчизняних підприємств-виробників, недостатність

якісних та доступних за ціною автомобілів на вітчизняному ринку; підвищення митного збору на автомобілі, що легально ввозилися на територію України; зростання кількості злочинних угруповань, які спеціалізувалися на підробці номерів агрегатів та продажу викрадених транспортних засобів, тощо) призвели до зростання кількості злочинів у цій сфері.

На початковому етапі значна кількість ідентифікаційних номерів транспортних засобів змінювалася шляхом перебивання. Найчастіше змінювали схожі за конфігурацією знаки — «1» на «4», «3» на «8», «0» на «9». Здебільшого підроблялися останні 5–7 символів ідентифікаційного номера, що зазвичай не несуть додаткової ідентифікаційної інформації і вказують лише на порядковий номер виробу.

На початку 90-х рр. минулого століття після падіння «залізної завіси» суттєво зріс імпорт легкових транспортних засобів закордонного виробництва. Одним з побічних наслідків інтенсивної «автомобілізації» стало розгортання злочинного автобізнесу, пов'язаного з викраденням автомобілів (при цьому більшість викрадень здійснювалася за межами України) з метою їх подальшої реалізації, у тому числі і в Україні (попит породжував пропозицію, особливо, коли викрадений автомобіль коштував 50 % вартості легально ввезеного). Сьогодні викрадені автомобілі реалізуються через підставних осіб, автомобільні салони чи комісійні магазини, за підробленими документами або після зміни ідентифікаційних номерів агрегатів.

Такий виклик злочинного світу потребував значного збільшення кількості експертиз та досліджень, у першу чергу — для встановлення первинних ідентифікаційних номерів автомобілів і виявлення їх власників, а також вимагав суттєвих змін у роботі відповідних підрозділів експертної служби МВС України.

Перш за все виникла нагальна потреба у підготовці кваліфікованих спеціалістів, які б орієнтувалися не тільки в галузі трасологічних досліджень та технічної експертизи документів, а й володіли спеціалізованими (комплексними) знаннями у сфері дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують.

На сьогодні таким видом судової експертизи, як дослідження номерів агрегатів транспортних засобів та документів, що їх супроводжують і засвідчують факт реєстрації автомототранспорту в реєстраційно-екзаменаційних підрозділах ДАІ чи право власності на них, займаються експерти з комплексного дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують (далі — КДТЗ), підрозділів МВС України. Була розроблена програма підготовки працівників експертної служби МВС України для отримання кваліфікації судового експерта з правом проведення експертизи з комплексного дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують.

У цілому крадіжка автомобіля — це лише початок злочинної операції, продовження якої передбачає зміну маркувальних позначень та зовнішнього вигляду автомобіля, виготовлення підроблених документів, необхідних для реєстрації транспортного засобу, продаж тощо. Тому криміналістичне дослідження автомобіля та реєстраційних документів спрямовується на комплексне встановлення фактичних даних, що можуть свідчити про його крадіжку, на будь-якому етапі злочинної операції.

Отже, для запобігання та розкриття таких злочинів необхідно було нормативно врегулювати процес дослідження транспортних засобів та реєстраційних документів. Слід зазначити, що його розвиток не мав чіткої системності.

Першим нормативним документом у цьому напрямі став наказ МВС України від 24.07.96 № 505, яким у штати реєстраційно-екзаменаційних підрозділів ДАІ (далі —

РЕП ДАІ) головних управлінь та управлінь МВС України (далі — ГУМВС, УМВС) були введені посади експертів з дослідження ідентифікаційних номерів транспортних засобів та документів. Проте через невизначеність процесуального статусу експертів, які працювали в РЕП ДАІ, відсутність належних умов та необхідного матеріально-технічного забезпечення ефективність їх роботи була невисокою. Тому наказом МВС України від 21.03.97 № 202 «Про заходи щодо недопущення реєстрації транспорту з перебитими або знищеними номерами двигуна, шасі, кузова та скорочення термінів розслідування справ, пов'язаних з дорожньо-транспортними пригодами» у структурі експертно-криміналістичних підрозділів ГУМВС, УМВС за місцем дислокації РЕП ДАІ створено експертно-криміналістичні підрозділи з автотехнічних досліджень.

Діяльність вказаних вище підрозділів здійснювалася згідно з Положенням про експертно-криміналістичні підрозділи з автотехнічних досліджень. Серед основних завдань, що покладалися на зазначені підрозділи, були:

- проведення автотехнічних експертиз та досліджень;
- проведення трасологічних експертиз та досліджень номерів кузова, двигуна, шасі транспортних засобів, що реєструвалися в РЕП ДАІ;
- проведення технічних експертиз та досліджень документів на транспортні засоби, що надходили до РЕП ДАІ;
- видача висновків спеціаліста про відсутність ознак фальсифікації номерів кузова, двигуна, шасі транспортних засобів та документів при проведенні з ними реєстраційних операцій.

Зазначеним наказом заборонялося реєструвати транспортні засоби без попередньої їх перевірки експертом з метою встановлення відсутності (чи наявності) ознак фальсифікації номерів агрегатів автотранспорту та реєстраційних документів.

Цей відомчий нормативний документ можна назвати початком становлення КДТЗ.

Нормативного врегулювання потребували спеціалізована фахова підготовка експертів, довідково-методичне та матеріально-технічне забезпечення напряму. Особливої гостроти набуло питання щодо розробки нормативно-правової бази, яка б стала на захист експертів з комплексного дослідження транспортних засобів та реєстраційних документів, а також інтересів громадян, які звернулися з метою його проведення. Таким нормативним документом стала постанова Кабінету Міністрів від 07.09.98 № 1388, якою були затверджені Правила державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів та мотоциколясок. Цим документом на державному рівні була регламентована обов'язкова участь працівників експертної служби МВС України в огляді транспортних засобів при проведенні з ними реєстраційних операцій.

У цей час структурного розвитку набули і підрозділи експертної служби, у тому числі й ті, що займалися цим напрямом діяльності. Наказом МВС України від 18.01.99 № 30 «Про затвердження Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, штатів цього Державного центру, Типового положення про науково-дослідний експертно-криміналістичний центр ГУМВС України в Криму, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях, м. Севастополі та на транспорті, а також Типової штатної структури цього центру» експертно-криміналістичні управління ГУМВС, УМВС, УМВСТ були реорганізовані в науково-дослідні експертно-криміналістичні центри, до структур яких були введені відділення у справах

про дорожньо-транспортні пригоди та комплексного дослідження транспортних засобів.

Першим документом, яким комплексне дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують, було виведено в окремий вид судової експертизи, стала Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, затверджена наказом МВС України від 30.08.99 № 682.

Наказом від 30.08.99 № 685 «Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну, екзаменаційну комісію та персонального складу Експертно-кваліфікаційної комісії МВС України» було підтверджено функціонування напряму з комплексного дослідження транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, як окремого виду експертиз. Проте у наказі МВС України від 20.12.2000 № 900 «Про організаційно-штатні питання ДНДЕКЦ» цей вид криміналістичної експертизи (як окремий) був вилучений із загального переліку.

Водночас розвиток напряму в експертній службі був закріплений постановою Кабінету Міністрів України від 20.06.2000 № 988 «Про утворення експертної служби Міністерства внутрішніх справ» проведення огляду транспортних засобів (у межах своєї компетенції) під час їх реєстрації, перереєстрації, зняття з обліку визначалося як одне із завдань створеної експертної служби. Цей вид діяльності був також внесений до переліку платних послуг, що можуть надаватися підрозділами експертної служби, що у свою чергу сприяло вирішенню питання щодо придбання необхідного технічного обладнання для досліджень автотранспорту.

Обов'язкова участь експертів під час огляду транспортних засобів і дослідження ідентифікаційних номерів та документів, що їх супроводжують, при проведенні реєстраційних операцій у підрозділах ДАІ була закріплена і наказом МВС України від 10.04.2002 № 335 «Про затвердження Інструкції про проведення державної реєстрації, перереєстрації та обліку транспортних засобів, оформлення і видачі реєстраційних документів, номерних знаків на них та здійснення перевірок реєстраційно-екзаменаційних підрозділів Державтоінспекції МВС України», а порядок організації та проведення цього виду досліджень — наказом МВС України від 01.10.2002 № 985 «Про затвердження Інструкції про проведення експертних оглядів (досліджень) транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, при реєстрації, перереєстрації та знятті з обліку». Обидва документи на сьогодні з різних причин не діють: перший — через скасування Міністерством юстиції України державної реєстрації, другий — через заміну його наказом МВС України від 10.11.2005 № 987 «Про затвердження Інструкції про проведення огляду транспортних засобів та їх реєстраційних документів під час реєстрації, перереєстрації та зняття з обліку» (зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 24.11.2005 за № 1424/11704) зі змінами, внесеними до нього наказом МВС України від 29.09.2007 № 364, зокрема щодо обов'язкової фотофіксації досліджуваних транспортних засобів.

Поновлення напряму з комплексного дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують, як окремого (самостійного) виду судової експертизи було здійснено наказом МВС України від 10.12.2007 № 465.

Подальшого розвитку набуло і структурно-штатне оформлення цього виду досліджень — наказом МВС України від 11.11.2006 № 1114 у головному підрозділі експертної служби — Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі — створено відділ комплексного дослідження транспортних засобів та оціню-

вальної діяльності, а наказом МВС України від 18.02.2008 № 77 у територіальних експертно-криміналістичних підрозділах утворено сектори комплексного дослідження транспортних засобів.

Першим науково-методичним джерелом проведення робіт з КДТЗ стала «Методика криміналістичного дослідження легкових автомобілів з метою встановлення справжності їх ідентифікаційних номерів, моделей і часу випуску», затверджена на засіданні секції трасології та балістики науковою координаційно-методичною радою з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України (протокол від 30.05.97). На сьогодні науково-методична база напряму нараховує близько 40 науково-методичних та довідково-інформаційних джерел.

Стрімко розвиваючись, автомобільний бізнес збільшив навантаження на експертів, які працювали при РЕП ДАІ. Вони проводили фотографування маркувальних позначень та інших носіїв ідентифікаційної інформації транспортних засобів, копіювали їх на ліпку стрічку за допомогою друкарської фарби для створення перших колекцій номерів агрегатів. За можливості, до колекцій поміщалися вирізані частини номерних панелей з ідентифікаційними номерами, номерні таблички тощо.

Поступово створювалися належні умови для роботи експертів, підвищувався рівень їх майстерності та матеріально-технічного забезпечення. Для напрацювання практичного досвіду і підвищення рівня знань експерти відвідували станції технічного обслуговування, де на кузовах розібраних автомобілів вивчали зварювальні шви заводів-виробників, місця та спосіб кріплення номерної панелі кузова, а також процес нанесення маркувального позначення агрегату.

Підвищенню рівня інформованості експертних кадрів та професійного рівня у цілому сприяла організація науково-практичних семінарів, як ефективного засобу з обміну набутим досвідом експертної практики, застосування новітніх технічних засобів для проведення досліджень транспортних засобів, обговорення наявних проблем у розвитку напряму та напрацювання шляхів їх вирішення. Перший семінар пройшов у 1999 році в м. Києві за участі представників ФБР США і був присвячений взаємодії експертних підрозділів правоохоронних структур різних країн у боротьбі з міжнародним нелегальним автобізнесом. У подальшому такі семінари стали проходити щорічно.

У процесі легалізації викрадених транспортних засобів кримінальний світ вимушений був удосконалювати методи підробки — при обстеженні автотранспорту експерти почали стикатися з перевареними номерними знаками і прилеглими до них деталями автомобілів. Незважаючи на постійне підвищення рівня захищеності документів, які супроводжують транспортний засіб, збільшувалася і кількість їх підробок. Сьогодні злочинці мають у своєму розпорядженні сучасне інформаційне та матеріально-технічне обладнання, спеціалістів з фарбування кузовів, ремонту електрообладнання, слюсарів, граверів тощо. У переважній більшості випадків ними використовуються оригінальні номерні таблички та панелі, на які наносяться ідентифікаційні номери, викрадені на заводах-виробниках. Часто злочинці влаштовуються на тимчасову роботу на підприємства, які займаються виготовленням автомобілів, що дає змогу вивчати технологічні процеси нанесення ідентифікаційних позначень, особливості зварювальних процесів, дізнатися про місця нанесення схованих носіїв даних, а також їх значення для ідентифікації [2].

Крім того, з метою з'ясування порядку, методів та методики проведення досліджень транспортних засобів та реєстраційних документів працівниками експертної

служби злочинці під виглядом власників автомобілів вивчають, на що звертається увага під час проведення дослідження і які висновки впливають на процес легалізації транспортного засобу.

Усе це зумовлює необхідність постійного підвищення рівня знань експертів щодо технологічних процесів збирання, фарбування транспортного засобу, нанесення маркувальних позначень та інших носіїв даних, а також комплексного аналізу отриманої з різних джерел інформації із застосуванням сучасних методів, технічних засобів і спеціалізованих баз даних для забезпечення всебічного дослідження (ідентифікації) транспортного засобу.

Для підвищення рівня інформованості експертів в усіх регіонах країни був організований збір даних щодо ідентифікаційних позначень транспортних засобів, які виробляються (збираються) на території України. Отримана інформація була систематизована у програмний продукт, на який у 2006 році від Державного департаменту інтелектуальної власності Міністерства освіти та науки України отримано свідоцтво про реєстрацію авторського права. Програмний продукт надіслано до територіальних підрозділів експертної служби для використання у практичній діяльності.

З метою розширення інформаційно-довідкової бази у вересні 2007 року з німецькими колегами досягнуто домовленості щодо надання допомоги в ідентифікації автомобілів виробництва Німеччини за системою «FADA»: перевірка запитів українських експертів за базами даних автомобілів німецького виробництва BMW, AUDI, MERCEDES, VOLKSWAGEN. На сьогодні за запитами працівників експертної служби встановлені первинні номери близько 20 транспортних засобів, 18 з яких значилися у розшуку Інтерполом.

Крім того, у 2008 році від адміністратора бази даних «CARFAX» було отримано дозвіл на доступ до реєстраційних операцій з транспортними засобами, зареєстрованими у США. База даних «CARFAX» наповнена різноманітною інформацією (понад 5 млрд звітів) про операції з транспортними засобами в Північній Америці. Звіти містять важливі відомості про історію автомобіля, а саме: штат реєстрації, показники спідометра, тип власності, тип документа власності та його номер тощо.

Черговим кроком на шляху інформаційно-нормативного забезпечення напряму стала розробка та впровадження у практичну діяльність Стандарту СОУ 78-45-012-2007 — Спеціальні ідентифікаційні та дублюючі ідентифікаційні номери дорожніх транспортних засобів. Загальні вимоги. Структура та порядок нанесення (затверджений наказом МВС України від 08.10.2007 № 374 та зареєстрований ДП «УкрНДНЦ» 08.11.2007 за № 32595752/1616), в якому враховано зміни, внесені у 2006 році до п. 14 Правил державної реєстрації, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.98 № 1338.

З метою вирішення завдань систематизації інформації щодо транспортних засобів зі зміненими номерами агрегатів, а також недопущення їх подальшої реєстрації ініційовано створення автоматизованої інформаційно-пошукової системи «Авто-експерт» для обліку автотранспорту та транспортних засобів зі зміненими ідентифікаційними позначеннями під час їх реєстрації, перереєстрації та зняття з обліку. Впровадження системи у практичну діяльність дозволить вирішити два основних завдання:

— ведення повного обліку транспортних засобів, що проходять експертний огляд (дослідження, експертизу) при реєстрації, перереєстрації та знятті з обліку у міжрайонних реєстраційно-екзаменаційних відділах, РЕП ДАІ;

— створення банку даних транспортних засобів зі зміненими ідентифікаційними позначеннями.

Сьогодні створення загальнодержавної бази даних автомобілів зі зміненими ідентифікаційними позначеннями затримується через відсутність зазначених систем у всіх областях України та єдиного програмного забезпечення, а також достатньої кількості окремих телефонних ліній, необхідних для обміну інформацією. Вирішення зазначених проблем та впровадження у практичну діяльність всіх підрозділів експертної служби автоматизованої інформаційно-пошукової системи ведення обліку автотransпортних засобів під час їх реєстрації «Автоексперт», об'єднаної з інформаційними системами «Автомобіль», «Угон», «Документ», планується завершити вже в нинішньому році.

З кожним роком збагачується приладова база досліджень за цим напрямом. У практичну роботу експертів упроваджуються новітні розробки, що значною мірою підвищують якість досліджень. Одним з найбільш яскравих наукових здобутків є програмно-апаратний комплекс «ВІЙ», розроблений науковцями Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут», що дозволяє за допомогою методу магнітооптичної візуалізації досліджувати транспортний засіб на предмет перебування номерних знаків та відтворення їх первинного вигляду.

З метою підвищення ефективності роботи із запобігання порушенням, пов'язаним зі знищенням, підробленням або зміною їх ідентифікаційних позначень, а також перекриття каналів легалізації викраденого автотransпорту у кожному регіоні створені спеціалізовані постійно діючі групи для проведення найбільш складних комплексних досліджень транспортних засобів та документів, що їх супроводжують.

У цілому сьогодні експертна служба має на своєму озброєнні вагомий потенціал сучасних засобів і методів, здатних максимально задовольнити потреби органів внутрішніх справ в ефективному експертному супроводженні розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з викраденням транспортних засобів. Експерти з комплексного дослідження транспортних засобів та документів, що їх супроводжують, здатні вирішувати найскладніші завдання з ідентифікації транспортного засобу за номером підприємства-виробника, виявляти зміни та підробки вказаних номерних позначень з метою запобігання легалізації та реєстрації автотransпорту з «кримінальним» минулим. Працюючи у тісній взаємодії з працівниками ДАІ та карного розшуку, а також Держприкордонслужби і Держмитслужби, вони не тільки допомагають розкривати злочини, а й багато в чому запобігають їм.

Список використаної літератури

1. Прохоров-Лукін Г.В. Встановлення фактичних даних про автомобілі методами криміналістичних експертиз / Г.В. Прохоров-Лукін. — К., 2000. — С. 6.
2. Нагайцев А.А. Исследование маркировочных обозначений легковых автомобилей зарубежного производства : учеб. пособ. / А.А. Нагайцев. — М., 1999. — С. 11.

УДК 623.452

М.В. Кобець, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціальної техніки КНУВС

ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ СТВОРЕННЯ ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН

Розглянуто історичні аспекти створення вибухових речовин, що сприяли розвитку пристроїв вибухової дії та вогнепальної зброї.

Ключові слова: вибухова речовина, пристрої вибухової дії, порох, вибух.

З винаходом пороху і використанням його властивості до вибуху як джерела енергії для метання снаряду виникла зброя вибухової дії, що дала поштовх до розвитку вогнепальної зброї, а пізніше — вибухових пристроїв (боєприпасів вибухової дії), призначених для ураження чи пошкодження цілі за допомогою вибухової хвилі або осколків, що отримували спрямований рух за рахунок енергії хімічного вибуху заряду вибухової речовини.

В істориків і вчених дотепер немає єдиної думки про місце і час винаходу пороху. У різних країнах суміш вогнепальної дії, так званого пороху, в сучасному варіанті — димного пороху, що використовували у військовій справі, мала різні назви. Так, професор М. Сухаревський винахід пороху, так званого «грецького вогню» — прообразу сучасних піротехнічних засобів, приписує сирійському греку Каллінікосу з Гелліополіса і відносить до 673 року [6, с. 5]. Г. Каст підтримує цю думку, але у своїх роботах датує створення димного пороху 667 роком [1, с. 11]. «Грецький вогонь» пов'язують із сумішшю, одним з головних компонентів якої є селітра. Завдяки її надзвичайним властивостям у 671 році візантіянами був знищений флот арабів, що тримав в облозі Константинополь, а згодом, у 941 році, з бойових галер візантіяці спалили флот київського князя Ігоря. З тих пір протягом сторіч димний порох був страшною зброєю в руках візантіяців, склад суміші якого вони ретельно приховували. Проте рецепт суміші так званого «грецького вогню» згодом було втрачено.

Деякі автори вважають, що рецепт пороху був винайдений в Індії і в першому столітті нашої ери потрапив до Китаю [2, с. 53].

Інші дослідники приписують перший винахід пороху китайцям, які використовували його для влаштування феєрверків [3, с. 18]. У трактаті «Дань цзін», датованому приблизно 650 роком, китайський алхімік Сунь Си-Мяо описав суміш із селітри, сірки і деревного вугілля, на що вказують назви «китайська сіль» і «китайський сніг», якими арабські письменники зазвичай позначали селітру. Цю суміш і донині використовують у піротехніці та в деяких мисливських патронах.

Є думка, що димний порох у військовій справі в Китаї застосували не раніше, ніж у Європі. З цього приводу історик Бертелло наводить кілька даних, знайдених єзуїтськими місіонерами у старокитайських рукописах. Вони свідчать, що у 969 році за християнським літочисленням імператору Тай-Тсу — засновнику династії Зонгів — у другий рік його царювання була надана суміш, яка запалювала стріли і кидала їх на значну відстань.

В Європі перше згадування про використання пороху датується 1250 роком. Проте про першість винаходу пороху в Європі історики сперечаються й донині. Так, німецькі

вчені приписують її Бертольдусу Шварцу, англійці вважають, що це зробив францисканець Роджер Бекон у 1284 році, а італійці стверджують, що мешканці Болоньї застосовували порох ще у 1216 році [6, с. 8 – 9]. Чимало рецептів селітрових горючих сумішей знаходять у знаменитій книзі Марка Грека «*Libre ignium ad comburendum hostes*» («Книга про знищення противника вогнем»), датованій приблизно 1220 роком. Такий розрахунок був зроблений з огляду на те, що автор користувався переважно арабськими джерелами, а араби, які ознайомилися з димним порохом у візантійців, на ті часи не використовували селітру для гарячих сумішей. Усі ці суміші застосовували в основному для запалювального ефекту при киданні, інший варіант — щільне набивання димним порохом трубки, з якої при підпалі з силою виштовхувався струмінь полум'я, що уражав противника.

Багато історичних фактів вказують на використання вибухових сумішей для зруйнування стін фортець ще задовго до появи вогнепальної зброї. Наприклад, війська Чингісхана застосовували китайський порох (суміш селітри, сірки і вугілля) під час завойовницьких походів для облоги фортець: під стіни робили підкопи, в них закладали вибухові суміші, після вибуху яких стіни руйнувалися. Є археологічні свідчення, що війська Чингісхана у другій половині XIII ст. в бойових діях використовували так звані «вогневі ядра», які називали «темпо». Пустотілі ядра, виготовлені з глини круглої форми, засипали пороховою сумішшю і затикали ганчіркою. Потім, підпаливши ганчірку, кидали цей пристрій катапультю. Коли вогонь доходив до пороху, лунав вибух. Такі пристрої були прототипом сучасних снарядів.

Способи використання порохової суміші як засобу ураження і руйнування постійно вдосконалювалися, розроблялися нові запалювальні речовини. Це стало початком виникнення такого напрямку, як піротехніка (від грец. піро — вогонь, техніка — мистецтво), що була оточена ореолом таємничості (повелителі вогню та вибуху утворювали закриту касту мудреців і вогневих магів). У сучасному тлумаченні під піротехнікою слід розуміти галузь техніки, пов'язану з виготовленням горючих і вибухових сумішей, сигнальних вогнів, ракет, феєрверків [4, с. 678].

Отже, порох насамперед став початком створення зброї вибухової дії, а вже потім слугував поштовхом до виготовлення вогнепальної зброї. У процесі тривалого розвитку була отримана рецептура, близька до димного пороху (в сучасному розумінні), що у майбутньому стало основою для розвитку підземно-мінної (вибухової) справи, а останнє ознаменувало створення зброї вибухової дії — вибухових пристроїв і боеприпасів.

У становленні і розвитку виготовлення вибухових пристроїв (боеприпасів) необхідно виділити як мінімум два етапи, які умовно можна назвати пороховим і бризантним.

Пороховий етап тривав до середини XIX ст., до появи перших бризантних вибухових речовин. Армії різних країн активно використовували порохові міни під час облоги міст і фортець, зокрема Мілана (1515 рік), Радоса (1551 рік), Казані (1552 рік), Кагора (1580 рік) та інших. Порохові міни того часу являли собою польові фугаси, що були прототипом сучасних об'єктних мін. Їх мінери виробляли саморобним способом безпосередньо на місці вибуху, що планувався. Під час облоги і захисту фортець у XVI ст. одночасно з мінами почали застосовувати ручні порохові гранати. З XVII ст. такі гранати застосовували у польових боях спеціально підготовлені солдати — гренадери.

Близько трьох століть чорний порох слугував виключно для військових цілей, але людина прагнула знайти йому інше застосування. Перші спроби використання пороху в гірничій справі було зроблено тірольцем Каспаром Вейнделем у 1527 році, що застосував вибухові речовини у копальнях Угорщини. У 1548 році порох використовувався під час підривних робіт для руйнування підводного каміння на річці Німані. Незабаром підривні роботи набули значного поширення не тільки в гірничій промисловості, але й для будівництва шляхів, тунелів тощо.

Накопичений до XVII ст. досвід застосування у бойових діях порохових мін і ручних гранат слугував поштовхом до розвитку теорії вибухової справи (О. Михайлов, С. Вобан та інші). Активно проводилися наукові розробки щодо з'ясування хімічної та фізичної сутності вибуху (М.В. Ломоносов, В.М. Свєргин та інші).

Димний порох понад п'ять століть був єдиною відомою вибуховою речовиною. Дослідженням його безпосередньо займався М.В. Ломоносов, який на початку 1749 року написав «Дисертацію про народження і природу селітри», де надав перше наукове тлумачення вибухового розкладання пороху. Він встановив найраціональніше співвідношення між компонентами цього пороху і вдосконалив технологію його виробництва.

Перші згадки про практичне застосування аміачної селітри належать до епохи французької революції. Так, Лавуазьє у 1786 році разом зі своїм учнем Бертолле виготовив порох, в якому селітра була замінена хлорнувато-кисло-калієвою сіллю, названою згодом бертолетовою. У зв'язку з непередбаченими вибухами під час експлуатації та загибеллю людей подальшого розвитку вона не набула. У 1778 році на паризькому пороховому заводі була виготовлена перша партія хлоратного пороху. У 1799 році було запропоновано домішувати до пороху пікринову кислоту, а в 1809 році Дюлонг запропонував зменшити кількість порохового диму введенням до суміші пороху пікратів.

У 1788 році з відкриттям гримучого срібла світ придбав другу вибухову речовину, що володіє надзвичайно небезпечними, на той час нечуваними властивостями. У тому ж році з'явилася пікринова кислота, яка згодом стала слугувати для спорядження артилерійських снарядів.

У 1799 році англійський алхімік Є. Говард відкрив «гримучу» ртуть, яка за усіма характеристиками перевершила димний порох.

У 1832 році французький вчений А. Браконно, змішуючи деревину з азотною кислотою, отримав нову ефективну вибухову речовину — нітроцелюлозу, з появою якої взагалі постало питання щодо необхідності подальшого використання димного пороху.

1846 рік був ознаменований відкриттям італійським вченим Асканьо Собреро нітрогліцерину, що тривалий час був відомий як сильна вибухова суміш, чутлива не тільки до удару, але й до тертя. Це відкриття знаменувало новий етап розвитку порохів і вибухових речовин. У 1864 році шведський інженер Альфред Нобель у Швеції організував виробництво нітрогліцерину, який почали застосовувати у гірничодобувній промисловості, а у 1888 році — винайшов нітрогліцириновий балістичний порох.

У наступні роки були отримані й інші вибухові речовини, зокрема тротил (І. Вільбранд, 1863 рік), тетрил (Мартенс і Ромберг, 1887 рік), азид свинцю (Т. Куртиус, 1890 рік), ТЕН (Толлен і Віган, 1894 рік), гексоген (Ленце, 1897 рік), октоген (Райт і Брахман, 1941 рік) тощо, які широко застосовувалися у військовій справі. Накопиче-

ний досвід освоєння у вибуховій справі нових видів вибухових речовин став підґрунтям для подальшого розвитку зброї вибухової дії.

Сьогодні значного поширення набула зброя нових типів, у якій використовуються інші джерела енергії та принципи дії: ядерна, хімічна, біологічна, лазерна, пневматична, газова, електрошокова тощо.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. Каст Г. Взрывчатые вещества и средства воспламенения / Г. Каст. — М. : Машиностроение, 1932. — 448 с.
2. Коваленко В. Тайное оружие древних / В. Коваленко, В. Нерубенко // Техника молодежи. — 1985. — №7. — С. 53 – 55.
3. Взрывчатые вещества и взрывные устройства / [Красюк И.П., Садченко А.А, Захматов В.Д. и др.] — К. : Нац. акад. внутр. дел, 2004. — 324 с.
4. Новый тлумачний словник української мови. — К. : Аконіт, 2003. — Т. 2. — 926 с.
5. Ручкин В.А. Оружие и следы его применения. Криминалистическое учение / В.А. Ручкин. — М. : Юрлитинформ, 2003. — 352 с.
6. Сухаревский М. Взрывчатые вещества и взрывные работы : справочное руководство для инженеров, техников и студентов / М. Сухаревский. — М. : Техиздат, 1923. — 162 с.

Наукове видання

ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
МВС УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ВІСНИК

Науково-практичний збірник

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2003 р.

№ 1 (11), 2009

Свідоцтво про реєстрацію, видане Державним комітетом телебачення і радіомовлення
України, від 12.08.2003 серія KB № 7713

За зміст матеріалів і достовірність фактів, цитат, назв, дат та прізвищ відповідає автор.
Матеріали не повертаються. При передруку посилання на «Криміналістичний вісник»
обов'язкове.

Надруковано з оригінал-макета, виготовленого ТОВ «Видавничий Дім «Ін Юре»

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру від 20.05.2005 серія ДК № 2191.

Редактор *О.В. Костецька*
Коректор *Ю.О. Печенюк*
Комп'ютерна верстка *О.Р. Карташової*

Підп. до друку 31.07.2009

Формат 70х100/16

Папір офс. № 1. Гарнітура *Pragmatica*. Друк. офс.

Ум. друк. арк. 16,58. Обл.-вид. арк. 13,50

Тираж 400 пр. Зам. № 9-767

Віддруковано на ЗАТ «ВІПОЛ», вул. Волинська, 60, м. Київ, 03151
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру від 27.12.2001 серія ДК № 752

Адреса редакції: вул. Велика Окружна, 4, м. Київ, 03134, Україна

Тел.: (044) 273-53-65, 273-53-66, факс: (044) 405-74-69

e-mail: dndekc@mvs.gov.ua

<http://dndekc.centrmia.gov.ua>